

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

MEMORABILika
Br. 1, Gospić, 2018.

Nakladnici:

Državni arhiv u Gospiću
Sveučilište u Zadru

Za nakladnike:

Ivica Mataija
Dijana Vican

Glavni urednik:

Ivica Mataija

Uredništvo:

Stjepan Blažetin (Pečuh, Mađarska), Mile Bogović (Gospić),
Ivan Brlić (Gospić), Tatjana Kolak (Gospić), Vesna Grahovac Pražić
(Gospić), Fikret Midžić (Bihać, Bosna i Hercegovina)

Lektor:

Milan Pavlinović

Grafička priprema i tisak:

d.o.o. za izdavačku i grafičku djelatnost
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb

Naklada:

300 primjeraka

MemorabiL

**ZNANSTVENI ČASOPIS
ZA POVIJEST, KULTURU
I GEOGRAFIJU LIKE**

JEZIK, OBIČAJI, KRAJOLIK
I ARHIVSKO GRADIVO

i
k
a

**Br. 1,
Gospić, 2018.**

Gospić – Zadar, 2018.

Kazalo prvoga broja MemorabiLike:

Proslov:

Rasprave:

Mile Bogović: Gdje je pokopan pop Marko Mesić?

Antonia Došen: Vojna arhitektura Gospića na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Fikret Midžić: Bosančica (zapadna ćirilica) kroz odabrana krajišnička pisma

Ana Azinović Bebek, Andrej Janeš: Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja palasa Starog grada Sokolca u Brinju

Pia Šmalcelj Novaković: Kosinj - arheološka istraživanja s kraja 20. stoljeća

Vlatka Lemić: Izvori za povijest Like u zbirci Vjesnikove novinske dokumentacije

Luka Pezelj: Svečani ženski kožun s područja Pazarišta

Ivan Kovač: Djelovanje muzeja na području Like

Prilozi:

Nikola Bičanić: Ante Starčević u hrvatskoj književnosti

Tomislav Brajković: Gospodarsko-političko ozračje u Općini Otočac prije Domovinskog rata

Osvrti i prikazi:

Ante Gverić: Leksikona Ličana, Državni arhiv u Gospiću, 2017.

Vesna Grahovac Pražić: Međunarodni znanstveni simpozij u Gospiću

Ivan Brlić: Ante Starčević – zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120 godišnjice smrti, Mala knjižnica Društva hrvatskih književnika, Zagreb, 2017.

Tamara Turza-Bogdan: "Nove smjernice u odgoju i obrazovanju / Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića" zbornik sa znanstveno-stručnog skupa održanog u okviru *V. Dana Šime i Ante Starčevića* 2015. god.

Jasminka Brala Mudrovčić, Kroatološki ogledi prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića
Upute suradnicima

PROSLOV

Područje Like, (uključujući povijesne cjeline Like, Krbave, Gacke te Velebita i pripadajućega priobalja), nastanjeno od prapovijesnih vremena, oduvijek je bilo raskrižje prometnih i trgovačkih putova, susretište različitih religija i civilizacija, mjesto čestih ratnih stradanja i prostor preklapanja različitih kultura i jezičnih prožimanja. Nažalost, riječ je i o prostoru stalne depopulacije i izostanka znanstvene valorizacije.

Želeći potaknuti znanstveni interes za taj prostor brojnih izazova, kao temelj njegovoga budućeg razvoja, Državni arhiv u Gospiću i Sveučilište u Zadru pokrenuli su znanstveni časopis MemorabiLika. Časopis je zamišljen kao serijska periodična publikacija koja će se u pravilu objavljivati jednom godišnje u tiskanom i u elektroničkom obliku, a njegova je osnovna tematika vezana za povijest, kulturu (jezik, književnost, običaje, krajoлик, arhivsko gradivo) i geografiju Like. U časopisu želimo objavljivati znanstvene radove, arhivsko gradivo, arhivska obavijesna pomagala, prikaze znanstvene literature, znanstvenih skupova i druge prinose važne za zavičajnu povijest, geografiju i kulturu.

Na tom tragu prvi broj MemorabiLike donosi radove o ličkoj povijesti, arhitekturi, arheološkim istraživanjima, etnografskoj baštini, baštinskim ustanovama i vrelima za istraživanje ličke povijesti. Rezultati istraživanja lokacije groba popa Marka Mesića, prekogranične korespondencije osmanlijskih dužnosnika bihaćkoga kraja i ličkih vojnih vlasti, vojne arhitekture Gospića na prijelazu 19. i 20. stoljeća, arheoloških istraživanja Sokolca u Brinju i kosinjskoga područja, važan su doprinos rasvjetljavanju do sada slabo istraženih segmenata ličke povijesti čijem se istraživanju, poglavito suvremenim temama, nude i nova vrela pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u zbirci Vjesnikove novinske dokumentacije. Rad o svečanom ženskom kožunu donosi rezultate terenskog istraživanja provedenoga na području Pazrišta i vrijedan je doprinos poznavanju ličke, ali i ukupne hrvatske etnološke baštine, a prikaz djelovanja muzeja na području Like donosi zanimljiv i koristan pregled djelovanja malobrojnih ličkih muzejskih ustanova, od vremena njihovog osnutka do današnjih dana.

U prilogama donosimo dva rada. Prvi, posvećen književnom stvaralštvu dr. Ante Starčevića, a drugi, gospodarskim i političkim prilikama u Općini Otočac prije Domovinskoga rata. U rubrici osvrti i prikazi doneseni su tekstovi o objavljenim knjigama i zbornicima te održanim znanstvenim skupovima koji s različitih znanstvenih motrišta govore o specifičnim ličkim temama.

Uredništvo

Mile Bogović

Gospićko-senjska biskupija

mile.bogovic@inet.hr

Izvorni znanstveni članak

(primljeno 29. lipnja 2018.)

UDK 272:726.821(497.526Karlobag)

GDJE JE POKOPAN POP MARKO MESIĆ?

Sigurno je zanimljiv i važan podatak gdje je pokopan slavni pop Marko Mesić. Autor donosi dosadašnja istraživanja i mišljenja. Iako je Mesić u oporuci napisao da ga se pokopa u Mušaluku, gdje je sagrađio crkvu na čast svoga zaštitnika sv. Marka, sve ipak ide u prilog mišljenja da je pokopan u Karlobagu. Autor smatra neutemeljenim mišljenje da je pokopan u kapucinskoj crkvi sv. Josipa u Karlobagu. Najvjerodostojnije je mišljenje da je pop Marko pokopan u staroj crkvi sv. Karla Boromejskog, a kada je ta crkva srušena i sagrađena nova, ova današnja, balzamirano tijelo popa Marka preneseno je 1771. u novu crkvu i natpis u svetištu te crkve nad glavnom grobnicom (1771.) označuje kada je taj prijenos bio. Budući da je 1957. ta crkva djelomično srušena, zemni ostaci popa Marka preneseni su u grobnicu na staro groblje, kraj same crkve i kapucinske grobnice.

Ključne riječi: Marko Mesić, Lika, Mušaluk, Karlobag, crkva sv. Karla, grob

Key words: Marko Mesić, Lika, Mušaluk, Karlobag, St. Carl Borromeo Church, grave

U Maloj knjižici popisa mrtvih koja se nalazi u kapucinskom samostanu u Karlobagu zapisano je: *Na 2. februara 1713. preminu od ovoga svita Gn: Arhiđakon Marko Mesich kome Gn: Bog dušu pomiluj i u Kraljevstvo nebesko primi* (BAŠNEC, 39). Taj datum donosi i Radoslav Lopašić (Lopašić 1988: 101). Dvije i pol godine prije, točnije 26. srpnja 1711., napisao je on svoju oporuku u Zagrebu, u kuriji kanonika Jurja Resa, pred svjedocima. U njoj kaže da se već osjeća umoran i iscrpljen i valja računati na odlazak s ovoga

svijeta. U oporuci je, među ostalim, odredio gdje želi biti pokopan. Dušu predaje Bogu, a "tijelo krilu zemlje iz kojega je uzeto; želim da me se pokopa, koliko bude moguće, uz počasti i oduševljeno klicanje naroda i svećenika, u župnoj crkvi sv. Duha sagrađenoj u Mušaluku". Svojim nasljednicima ostavlja neka svoja dobra, ali uz obvezu da vode brigu da se za njega svakog tjedna služi jedna misa.¹ Jamačno je u toj ostavštini i kuća u Karlobagu koju je kupio od porkulaba Jakobfalvia i preuredio je za svoje stanovanje (Lopašić 1888: 100).

Prema oporuci, Mesićev grob trebao bi biti u crkvi sv. Duha u Mušaluku. Fran Binički je na neki način bio Mesićev nasljednik, ali i inače poznat kao njegov štovatelj. Bio je posebno zainteresiran da se pronade njegov grob. O tome je 1937. zapisao: "Kad sam neke godine prinosima, što mi ih poslaše američki Hrvati, obnovio crkvu sv. Duha, dao sam kopati na dva mjesta pod, ali bez uspjeha. Radnici nađu nekoliko snažnih kosti bez ikakve oznake. Ali se zna, da su u crkvi sv. Duha pokopani i neki rođaci Markovi". (Gojtan)²

Binički je Mesića tražio na temelju oporuke, a ne na temelju neke predaje koja bi bila živa u narodu.

Poslije će, tijekom obnove crkve od 2002. do 2004., prekopati teren u crkvi i oko crkve, ali nije nađeno ništa što bi upućivalo na to da je Mesić ondje pokopan. Pratio sam osobno rezultate iskapanja. Ekipe koje je istraživala unutrašnjost crkve svjedoči da nije nađen nijedan grob koji bi se vezao uz stariju crkvu (Perkić, str. 35 i 38), tj. uz onu koju je gradio pop Marko Mesić.

U Karlobagu, gdje je Mesić umro, bila je u narodu predaja da je ondje i pokopan.

Ako bi bio pokopan u Karlobagu, to bi moglo biti ili u kapucinskoj crkvi sv. Josipa ili u župnoj crkvi sv. Karla. Kapucini čuvaju jedan mač za koji predaja kaže da je pripadao Marku Mesiću. To, dakako, ukazuje na određeno

1 "corpus autem gremio terrae, unde desumprum est, in quantum poterit, in ecclesia parochiali sanctis in Mussaluk fundata tumulandum volo".

2 Za ovaj podatak zahvaljujem Ivanu Briću.

nu vezu samostana i Marka Mesića, ali nam po pitanju Mesićeva groba ne kaže mnogo. Ivy Lentić u svom članku o inventaru crkve sv. Josipa u Karlobagu izričito kaže da je Marko Mesić pokopan u toj crkvi, ali ne kaže ništa na temelju čega to zaključuje (Lentić 175). Jednako tako tvrdnju bez dokaza u najnovije vrijeme donosi Josipa Alviž. Ona od činjenice da je Mesić blagoslovio kamen temeljac za tu crkvu zaključuje bez dodatnih razloga da je u njoj i pokopan (Alviž 210).

Mesić nije redovnik pa, ako je pokopan u crkvi, red je da bude u župnoj crkvi. Kako nemamo nigdje pisanu potvrdu da je to tako bilo, valja potražiti dodatne razloge. Malo je vjerojatno da je u ono vrijeme prelat njegova ugleda i dostojanstva pokopan izvan crkve. To ne znači da nije mogao biti pokopan u nekoj drugoj postojećoj crkvi, a ne u župnoj. I zato bi trebalo navesti neki razlog. A ima li nekih naznaka koje bi upućivale na to da je Mesić pokopan upravo u župnoj crkvi sv. Karla u Karlobagu? Ima, pa ćemo ih navesti redom.

1. U oporuci Mesićevoj stoji kako su nasljednici dužni voditi brigu o tome da se svakog tjedna u godini misi za pokoj njegove duše. Među legatima župne crkve sv. Karla u Karlobagu provlači se sve do 1950. stalna obveza tjedne mise za Mesića.³

2. U svetištu crkve sv. Karla bila je jedna grobnica i u njoj balzamirano tijelo jednog pokojnika. Po odjeći se vidjelo da je to neki viši crkveni dostojanstvenik. Ljudi su govorili kako je to tijelo poznatog junaka iz vremena oslobađanja Like i Krbave od Turaka, Marka Mesića, koji je upravo u Karlobagu umro 2. veljače 1713. Takva nagađanja bila su tim vjerojatnija što nije nađen njegov grob u crkvi Duha Svetoga u Mušaluku, kako bi se očekivalo prema njegovoj oporuci. Pored toga, pokojnik je bio obučen u odjeću visokog prelata, a smatralo se da u Karlobagu takvo dostojanstvo nije

---

3 BAS, "Fundatio Messich Marci... unius missae legatae, in Parochiali ecclesia carlobagensi, qualibet per annum hebdomada." (BAS, PK 14,1794). Legat je 1822. iznosio godišnje 14 forinti i 44 novčića. Sve legatice popisao je te godine Šime Starčević, a taj njegov popis priložio je 1866. svome dopisu njegov nasljednik Mihovil Barili (usp. BAS, Spisi 1794, br. 171; 1846., br. 1214; 1856., br. 793, 1825, 1856, 1857, 1863; 1858., br. 165; 1862., br. 490; 1950., 895). Za podatke iz BAS-a zahvaljujem ravnateljici Mileni Rogić koja nije samo pronalazila što sam tražio, nego je pronašla izvore za koje nisam znao.

imao nitko poslije Mesića. Pretpostavljalo se da je Marko bio najprije pokopan u prijašnjoj crkvi sv. Karla, a kada je sagrađena nova prenesen je u nju i stavljen ispred samog oltara. Zato je u dva navrata rekognosciran grob u svetištu.

U Biskupskom arhivu u Senju prvi spis koji spominje tu grobnicu je pismo karlobaškog župnika Mihovila Barilija. U dopisu koji je uputio Biskupskom ordinarijatu u Senju 17. svibnja 1866., župnik piše da je prethodnik Šime Starčevića, opat Anton Ivanković, bio župnik u Karlobagu kada je od temelja građena nova crkva sv. Karla i tada je u toj novoj crkvi sagrađio za sebe i svoje nasljednike grobnicu pred samim oltarom i u njoj je nakon smrti pokopan. Barili smatra kako dolikuje da u tu grobnicu bude pokopan i Ivankovićev nasljednik Šime Starčević. Navodno, Starčević nije pokopan u crkvi jer se našao neki buntovnik koji je javno govorio narodu protiv toga. Zato je Starčević pokopan u grobnicu obitelji Uroda s lijeve strane od glavnog ulaza u crkvu. Od Starčevićeve smrti prošlo je već 6 godina, kaže Barili. Njemu je mjesto u svećeničkoj grobnici, a ne u jednoj laičkoj, tim više što nije prošlo ni stotinu godina otkako su u nju preneseni posmrtni ostaci Jurja Urode (1774.). Iz Biskupije je odgovoreno Bariliju negativno, tj. da se Starčevića ne premješta u crkvu (BAS, Spisi 1866., br. 680).⁴ Tako je Starčevićevo tijelo ostalo gdje je i pokopano.

Barili ne spominje otkuda mu spoznaja da je u grobu upravo Ivanković. Nije poznato koliko je svoje mišljenje provjerio u narodu. Možda je on poprijeko želio riješiti pitanje groba svoga prethodnika Šime Starčevića, o kojemu je uvijek s najvećim poštovanjem govorio, pa se nije posebno bavio detaljnijim istraživanjima. Bilo mu je stalo da se pitanje što prije riješi jer se spremao na novo popločenje svetišta, ne dirajući grob u svetištu. To se može naslutiti iz činjenice da nije pročitao i prepisao što piše na nadgrobnoj ploči. Zato je i dalje postojala sumnja tko je, zapravo, pokopan u tom grobu? Možda je ipak Marko Mesić?

Kukuljević je u svojim *Nadpisima* 1899. objavio što piše na tom grobu (Kukuljević 84). Prema njegovom čitanju na grobu je napisano:

---

4 Barilijev dopis i odgovor Ordinarijata nalazi se sada u posebnoj kutiji u kojoj su dokumenti za Karlobag od 1834. do 1870. Usp. bilješke Josipa Burić u mom posjedu, II. 276.

VIator
 sIste Lege et DIC:
 sIt VobIs req VIes sanCta.
 aMen.
 (1771)
 (gore kalež)

Kada se velika slova pretvore u rimske brojeve dobije se 1771. Prema tome, u grobnici bi trebao biti svećenik koji je te godine umro. Odgovora o kome se radi još nije bilo. Međutim, Marko je umro 1713., a Ivanković točno stotinu godina poslije Marka.

No pitanje je koliko su ljudi čitali Kukuljevićeve *Nadpise* i koliko je župnik Barili svoj dopis Ordinarijatu provjeravao u narodu. Ostala je i dalje zagonetka tko je pokopan u svetištu crkve sv. Karla u Karlobagu. Josip Burić je zabilježio da je o tom pitanju prije Prvog svjetskog rata pisalo u riječkoj hrvatskoj štampi.

Grob je komisijski rekognosciran prvi put 21. ožujka 1921. i o tome nam je u biskupskom arhivu u Senju sačuvan zapisnik.⁵ Donosimo glavni dio tog zapisnika:

Zapisnik pisan po niže navedenim dne 21. ožujka 1921. u rimokatoličkoj župnoj crkvi u Karlobagu o preduzetoj pregledbi grobnice i lješa nepoznatog pokojnika na zamolbu prečasnog ordinarijata senjske biskupije.

Na poziv veleč. g. g. o. o. Mihovila Hlače upravitelja župe karlobaške i Karla Raucha, upravitelja župe lukovošugarske, uputiše se s njima g. g. Ivan Gojtan, krr. javni bilježnik i odvjetnik, Eleuther Kuncz, kotarski predstojnik, i Stjepan Sušić, kr. kotarski sudac, svi ovi iz Gospića, te Ivan

5 Zapisnik je, uz popratno pismo, poslao karlobaški župnik Karlo Rauch pod br. 113, a u biskupskoj kancelariji registriran je pod br. 1620. Sada se nalazi u posebnoj kutiji u kojoj su spisi župe Karlobag. Članovi komisije su stavili svoje potpise. Nema broja urudžbenog zapisnika. Donji desni dio prednje stranice je otrgnut. Na drugoj je tekst samo na gornjem dijelu pa je sav sačuvan. U popratnom pismu župnik dodaje: "Tijelo pokojnika nije u onom stanju kako se tvrdilo. Po mnijenju potpisanoga uzrok je tome što odmah nijesu dotično tijelo postavili jer bi tako bilo sigurno sačuvano".

Šegota, crkveni odbornik i juraj Čačić, um. oružnički stražmeštar i jedan radnik iz Karlobaga u rimokatoličku župnu crkvu.

Uvodno spomenuta grobnica nalazi se u podzemlju crkve, ispod sanktuarija neposredno pod vječnim kandilom, prekrivena je kamenom pločom koja uklesano nosi ovaj natpis:

VIator
sIste Lege et DIC
sIt VobIs req Vles sanCta
aMen

Uz desni zid (čelo crkve) na daskama s kojima je pod grobnice pokriven, leži lješ pokojnikov odozgore gotovo potpuno pokriven reverendom color viola. Spomenuta reverenda od vrata do nogu je sačuvana osobito sitni vezani gumbi koji zakapčaju obadva dijela reverende. Postrani i stražnji dijelovi reverende isprhli su, najvećim dijelom propali. Ispod lješa nalazi se blanjevina dobro sačuvana, dočim od lijesa nema ni ostatka. Štola na lješu ušćuvana je osobito zlatni vezovi. Sačuvani dio reverende dade se podići. (ispušteno 17 ili 18 redaka.)

Lješ je od glave do sačuvane pete dug 172. centimetra,

G. predstojnik Eleuther nije prisustvovao pregledanju grobnice i lješa, jer se s obzirom na svoju korpulenciju nije mogao u grobnicu spustiti, te se je nakon pregledbe po potpisanima iz crkve udaljio. U vjeru gore opisanoga sastaviše i potpisaše potpisani ovaj zapisnik.

Dovršeno i potpisano.

(Slijede vlastoručni potpisi gore navedenih.)⁶

U zapisniku nije ništa rečeno tko bi mogao biti taj svećenik, ali je javni bilježnik Gojtan u *Ličkom Hrvatu* uz zapisnik donio i svoje tumačenje. On ne ostavlja nikakve sumnje tko se u grobnici nalazi: to je lički arhiđakon Marko Mesić. Dobro je uočio da je tijelo preneseno iz prijašnje crkve. Nije

⁶ Dio pisma je otparan, što je ovdje označeno točkicama.

mu poznato da je i prethodna župna crkva bila posvećena sv. Karlu Boro-mejskom, a sagrađena je 1703. Marko je umro deset godina poslije, pa je mogao biti pokopan u toj crkvi. Posebno je vrijedno Gojtanovo zapažanje da je na nadgrobnoj ploči općeniti natpis, bez imena i prezimena pokojnika, jer je grobnica građena za više svećenika. To se vidi i po širini. Godina na ploči pokazuje kada je tijelo bilo preneseno iz stare crkve. Ipak ostaje crv sumnje zašto barem Marku nisu stavili ime i prezime i naslov!? Zato ne možemo reći da je rekognosciranjem 1921. svaka dilema riješena. Gradnja nove crkve počela je u vrijeme župnika Josipa Suvića, ali prema raspoloživim podacima, on je umro 1. studenoga 1773., kada ga je naslijedio Ivanković. Prema tome, nije mogao biti pokopan 1771.

Ivan Mesić, pukovnik u miru, potomak Mesićeva brata Ivana, ne pokazuje nikakve sumnje. Zato moli Ordinarijat Senjske biskupije da mu dopusti staviti Markove ostatke u kvalitetan sanduk i vratiti na isto mjesto. Naime, njemu je bilo poznato da je pokojnikovo tijelo bilo na daskama (jer je ostali dio sanduka sagnjio) (Gojtan). Budući da će 1936. biti ponovno grob rekognosciran, jasno je da to što je Ivan Mesić želio nije ostvareno.

Čini se da ni taj zapisnik nije riješio enigmu tko je u grobnici u svetištu crkve sv. Karla. Nije to bilo poznato ni biskupu Viktoru Buriću pa je on za vrijeme svoje vizitacije župe Karlobag 1936. obavio drugo rekognosciranje sa svom potrebnom stručnom asistencijom. Bio je prisutan i njegov tajnik Josip Burić. Vjerojatno je i tada sastavljen zapisnik, ali ga nisam uspio naći u Biskupskom arhivu u Senju. Burić kaže da su, uz biskupa Burića, bili prisutni: kirurg dr. Dane Vuković, tadašnji primarius bolnice u Gospiću, biskupov tajnik Josip Burić te ondašnji općinski bilježnik. "Mrtvac je ležao na širokoj daski. Dva krupna momka podigla su ga malo. Osjetilo se šuštanje slame. Mrtvac je, dakle, bio balzamiran. Na jednoj mu je nozi falila peta. Boja kože na licu i na rukama bila je nalik na pergamenu. Po svemu se čini da je to Antun Ivanković jer je mrtvac odjeven u prelatsko ruho." Burić tome dodaje. "Nekda se, još prije prvog svjetskog rata u riječkim novinama vodila polemika nije li taj cijeli mrtvac možda, Marko Mesić".⁷

---

⁷ Josip Burić mi je o tome i osobno govorio. Inače svoje bilješke on je u pet svezaka dostavio Vatikanskoj biblioteci, a ja sam ih ondje fotokopirao. Fotokopije se nalaze u Za-

Do tada se često navodilo kao dokaz da je u grobu Marko Mesić jer je pokojnik bio odjeven u prelatsko odijelo, a nakon Mesića u Karlobagu nijedan svećenik nije imao to crkveno dostojanstvo. Burić je taj dokaz s pravom odbacio jer je znao da je Antun Ivanković bio naslovni opat, i s pravom prosuđuje da se po odjeći ne može sigurno tvrditi da je to Marko Mesić jer je i Ivanković imao pravo na prelatsko odijelo (odličje). Kada je u arhivu našao navedeni dopis Mihovila Barilija, bio je uvjeren da je našao rješenje. Onda je radosno zapisao: *Hvala Bogu, našooh dugo traženu stvar! Sada znam koji je ono cijeli mrtvac ispod svetišta župe sv. Karla Boromejskog u Karlobagu, kojega vidjeh 1936. god. na svoje oči. To je župnik i opat karlobaški Antun Ivanković.*⁸

No čini se da se Burić prebrzo poveselio. Nije ključno pitanje je li još tko osim Marka Mesića imao pravo na prelatsku odjeću. Prelat je bio i karlobaški župnik Kolliker.

Ostaju i dalje neriješena pitanja otkuda predaja da je upravo Marko Mesić u tom grobu. Nema nekog posebnog razloga da bi se baš Antuna Ivankovića trebalo balzamirati, zašto njemu praviti grobnicu u vrijeme gradnje crkve jer je on došao za župnika nakon što je crkva sagrađena (1773.) i umro nakon što je 42 godine bio svećenik u Karlobagu (1813.). I, što smatram glavnim, zašto je na grobnici godina 1771.?

Kod rješavanja ove enigme ne može se isključiti grobni natpis, a ako se on uvažava isključuje se Ivanković, a onda pada i argument s prelatskom odjećom i Barilijeva tvrdnja da je riječ o Antunu Ivankoviću.

U Matici umrlih župe Karlobag za Ivankovića piše da je umro 23. rujna 1813. (stotinu godina nakon Mesića!). On je mitronosni opat i karlobaški župnik, umro 23. rujna 1813. i pokopan sljedećega dana.⁹ Redovno se u ma-

---

vičajnoj knjižnici u Gospiću, u fondu "Josip Burić", u fasciklu "Župe" pod natuknicom "Karlobag". Vidi se da je Burić to naknadno pisao jer 1936. ne bi mogao pisati o Prvom svjetskom ratu jer Drugoga još nije bilo.

8 Usp. Bilješke Josipa Burić u mom posjedu, II. 276

9 "23. sept. (1813.) Recerendissimus Dominus Antonius Ivankovich Abbas infulatus, nec non parochus Carlobagensis obiit in D(omi)no, atque 24. eiusdem sepultus est, annorum 79" (Hrvatski državni arhiv, Matice, Karlobag, matica umrlih, br. 428).

ticama umrlih naznači tko je pokopan u crkvi, a tko na groblju. To je navedeno i u spomenutoj matici i u godini prije i u godini poslije, ali baš 1813. ni za jednog pokojnika nije navedeno gdje je pokopan. No piše za godinu prije i za godinu poslije. Tako je 22. siječnja 1812. u obiteljsku grobnicu pokopan Šimun Lenac, a 27. srpnja iste godine pokopan je Ivan Mudrovčić u grobnicu kod krstionice u župnoj crkvi. U godini poslije (1814.) redovito se bilježi je li netko pokopan na groblju, u crkvi, u vlastitoj ili obiteljskoj grobnici. Tako je na groblju sv. Karla u srpnju 1814. pokopan Jakov, sin Ivana Dičića.

Drugi podatak koji je u prilog mišljenju da Ivanković nije pokopan u crkvi, u svetištu, jer je on mitronosni opat (abbas infulatus), a takvi se redovito pokapaju s mitrom na glavi. Jasno je da onaj pokojnik u svetištu nije imao mitru.

Dakako, ako se i isključi Ivankovića još nemamo pravo zaključiti da je riječ o Marku Mesiću. Godina ne grobnoj ploči nije godina Mesićeve smrti. On je umro 1713. a ne 1771., kako stoji na ploči. Ta godina mnogo je bliža župniku Josipu Suviću, za vrijeme kojega je crkva sv. Karla građena. Suvić je umro 1773. Ivanković je njegov nasljednik. Tu možemo s pravom koristiti dokaz prelatskog odijela jer Suvić doista nije imao pravo na nj, ali i ovdje taj dokaz ne želimo smatrati dovoljnim. Uz to treba dodati kako za Suvića ne postoji nikakva predaja u narodu da bi on bio pokopan u svetištu. A već i to dosta kaže da je Suvić umro dvije godine poslije one napisane na nadgrobnoj ploči.

Danas više ne možemo rekognoscirati grob jer je on uništen. Ta grobnica razvaljena je i razbijena kao i mnoge druge 1957., kada je rušena crkva sv. Karla radi proširenja ceste i smanjenja zavoja. Tako je daljnje istraživanje nemoguće.

Kod traženja rješenja treba uzeti ozbiljno predaju koja je u prilog Marku Mesiću. Ali koju vezu ima Marko Mesić i njegov grob s godinom 1771. koja stoji na grobnoj ploči u svetištu? Znamo da je Mesić umro 1713. pa bi se već iz toga moglo zaključiti da u grobu nije njegovo tijelo. Treba uzeti u obzir praksu da se na grobnu ploču stavi godina kada je pokojnik položen u taj grob. Stara crkva sv. Karla rušena je do temelja, počevši od 8. lipnja 1767. Iste godine na blagdan Gospe Karmelske, 16. srpnja, blagoslovljen je te-

meljni kamen nove crkve. Razumljivo je da je mnogo toga preneseno iz stare u novu crkvu. Tu svakako treba ubrojiti i grobove istaknutih pokojnika. Ta crkva posvećena je 11. lipnja 1774.¹⁰ Prijenos je lako mogao biti upravo 1771., to je godina koju nalazimo na grobnoj ploči u svetištu crkve.

Znamo da je takvih prenošenja bilo u Karlobagu iz stare crkve u novu. Lučki kapetan Juraj Kružić prenio je 1773. u novu crkvu sv. Karla kosti svoga djeda Ivana, umro 1736., i oca Ivana, umro 1758.¹¹ Navedimo i spomenuti slučaj vezan uz Šimu Starčevića. On je 1859. pokopan u grobnicu u koju su 1773. preneseni posmrtni ostaci Juraja Urode. Uroda je umro 1745. i pokopan negdje drugdje i njegovi su posmrtni ostaci preneseni iz stare grobnice u novu koja je napravljena pred vratima nove crkve sv. Karla. No na tim grobnicama uklesane su obje te godine: i kada su spomenuti umrli i kada su njihove kosti prenesene u novu grobnicu. Prvi dio teksta, u kojem se spominje ime pokojnika, ne nalazi se na grobnici u svetištu. Moguće je i zato što se to smatralo opće poznatim! Sve u svemu, ne može se zaključiti da u grobnici svetišta crkve sv. Karla u Karlobagu nisu bili zemni ostaci popa Marka Mesića, pače ima dosta naznaka da je ondje pokopan upravo Mesić.

To što nigdje drugdje njegovo tijelo nije nađeno, a živa je predaja da je pokopan u svetištu crkve sv. Karla u Karlobagu i samo je u crkvi sv. Karla postojao legat Marka Mesića, prema kojemu je cijele godine svakog tjedna trebalo služiti misu za pokoj njegove duše¹², ide u prilog mišljenju da je upravo riječ o Mesiću. U pismu upravitelja župe Karlobag, o. Stanislava Pečovnika, 16. svibnja 1950., među ostalim piše: "jedna grobnica je sasvim otvorena u dnu crkve i ona u prezbiteriju, gdje je ležao navodno, Marko Mesić. Radni-

10 Usporedi staru Spomenicu, str. 9-10 (Državni arhiv u Gospiću, Spomenica župe Karlobag).

11 "Ex veteri in hoc monumentum (...) ossa transferens (KUKULJEVIĆ, 85., br. 271). "Georgii Uroda ... mortui 1745. ossa transferens AD hanC eX antIqVa Crypta IpsaM pro se et posterIs esse VoLebat" (1774). (KUKULJEVIĆ, 87, br. 278). Od 18 nadgrobni ploča s kojih je natpise objavio Kukuljević, čak ih je 12 (dvije trećine) iz vremena od 1770. do 1775. Od toga 7 ih je pred crkvom, a 11 u crkvi (jedna u svetištu, tri pred oltarom sv. Josipa, jedan pred oltarom sv. Margarete i pet u lađama.

12 Vidi popis legata u župnoj crkvi sv. Karla (Neregistrirana knjiga u samostanskom arhivu)

ci koji su kupili kosti iz ove grobnice, taj posao obavili su površno, jer još i sada u grobnici ima više kostiju. Sanduk u koji je dao p. Stjepan pokupiti kosti i koji je pokopan pokraj samostanske grobnice na groblju valjalo bi iskopati, staviti u nj' one kosti koje se sada nalaze u grobnici u crkvi, pa taj sanduk staviti zajedno sa svim kostima u grobnicu u crkvi, na ono mjesto gdje su se kosti prije nalazile. Budući da je kamenita ploča te grobnice razbijena a grobnica je inače neoštećena, tako bi se privremeno grobnica u crkvi zatvorila masivnom pločom od dasaka. Moli se uputa u toj stvari". Biskup Burić mu odgovara 1. lipnja: "neka kosti pokojnika koje su nekada počivale u župnoj crkvi sv. Karla ostanu i dalje u groblju, gdje se sada nalaze. Preostale još kosti u grobnici u župnoj crkvi, neka se pokopaju u groblju u isti sanduk, u kojem se nalaze kosti iz župne grobnice, ili, ako to nije moguće, neka se pokopaju na njega". (BAS, Spisi 1950., br. 893). U pismu koje je 1957. biskup Burić uputio Konzervatorskom zavodu u Zagreb, jedan od argumenata da crkvu sv. Karla u Karlobagu treba obnoviti a ne rušiti, jest i predaja da je ondje pokopan Marko Mesić. Biskup piše: "Prema nekoj teoriji, tu bi imao biti i grob glasovitog popa Marka Mesića, istaknute ličnosti u hrvatskoj povijesti". (BAS, Spisi 1957., br. 943)

Zaključak

Iz gore rečenoga proizlazi kako nemamo do sada valjanih razloga misliti da je pop Marko Mesić pokopan izvan Karlobaga. Arheološki je dokazano da nije pokopan u Mušaluku, što bi se moglo zaključiti na temelju oporuke napisane dvije i pol godine prije smrti. Nema razloga sumnjati da je umro u Karlobagu. Nema nikakve predaje da je pokopan u kapucinskoj crkvi. Marko Mesić ostavio je u župnoj crkvi legat da se za njega ondje svaki tjedan služi sveta misa. U svetištu župne crkve bio je jedan grob u kojemu je pokopan visoki crkveni dostojanstvenik, a tijelo je njegovo balzamirano. Stalna je predaja u narodu da je to tijelo popa Marka Mesića. Godina na nadgrobnoj ploči (1771.) ne označuje godinu smrti pokojnika, nego kada mu je tijelo preneseno iz stare u novu crkvu. Crkva sv. Karla srušena je pa se više ne mogu vršiti rekognicije groba. Postoji svjedočanstvo karlobaškog župnika da su većina kostiju iz groba koje se pripisuje popu Marku Mesi-

ću stavljene u sanduk, s drugima iz grobnica u župnoj crkvi i pokopane na starom groblju uz župnu crkvu pokraj kapucinske grobnice. Po svjedočanstvu istog župnika, u grobu u svetištu nakon toga ostalo je još nešto kostiju i na njegov upit Biskupskom ordinarijatu u Senju odgovoreno mu je da se i te kosti stave u spomenuti sanduk ili na njega. Vjerujemo da je župnik učinio kako mu je bilo naređeno. U tom smislu možemo reći da kosti osloboditelja Like popa Marka Mesića nisu kod rušenja crkve 1957. dospjele u more ili su zabetonirane u obalu. Zato se možemo pomoliti na mjestu gdje počivaju zemni ostaci ličkog junaka i pokazati da i današnji naraštaj želi prenositi predaju o njegovu grobu u crkvi sv. Karla te mu sagraditi doličan spomenik na onom mjestu gdje je predaja vidjela njegov grob. A predaja da je on završio u moru ili da je zabetoniran u obalu nastala je uglavnom kao izraz neslaganja i prkosa prema onom režimu koji je djelovao jako čvrst u vrijeme kad je rušio, pred očima Karlobažana, Ličana i cijele Hrvatske, najljepšu i najsvetiju građevinu između Senja i Zadra.

Korištena vrela i literatura:

BAS – Biskupski arhiv Senj.

DAG – Državni arhiv Gospić, (Spomenica župe Karlobag).

ALVIŽ, JOSIPA, 2014. *Flores seraphici* na slikama u kapucinskom samostanu u Karlobagu prilog istraživanju kapucinske ikonografije. // Franjevci kapucini u Karlobagu – Capuchin Friars in Karlobag. / Anto Barišić (ur). Zagreb – Karlobag, 195-217.

BAŠNEC, NIKOLA, 2014. Dolazak i misijska djelatnost kapucina u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka 1689. // Franjevci kapucini u Karlobagu – Capuchin Friars in Karlobag. / Anto Barišić (ur). Zagreb – Karlobag. 19-67.

GOJTAN, IVAN, Dvjestogodišnji mrtvac, 1922., *Lički Hrvat*, 38 i 39, Zagreb.

LENTIĆ, IVY, (1973.-1975.), Inventar kapucinskog samostana u Karlobagu, *Senjski zbornik* 6.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, IVAN, 1891., *Nadpisi sredovječni i novovjeki: Knjižara Jugoslavenske akademije*, Zagreb.

LOPAŠIĆ, RADOSLAV, 1888., *Dva hrvatska junaka*, Matica hrvatska, Zagreb. Reprint objavila Kršćanska sadašnjost (s. a.) s pogovorom Mile Bogovića, Zagreb.

LOPAŠIĆ, RADOSLAV, 1885., *Spomenici Hrvatske krajine*, III: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 20, Zagreb.

PERKIĆ, DOMAGOJ, 2015. Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Duha u Mušaluku kod Ličkog Osika, *Lička revija* 14.

Abstract

The priest Marko Mesić died on February 2nd, 1713 in Karlobag, but the question about the place of his grave is not completed until today. In his will, year and a half before he died, he wrote that his desire was to be buried in Mušaluk, where he built the church in honor of his guardian St. Marcus. But all of that supports the opinion that he was buried in Karlobag, the place where he died. There is no evidence for some beliefs that he was buried in the St. Joseph Capuchins Church in Karlobag. The most credible opinion, but not completely certain, that priest Marko was buried in the old St. Carl Borromeo Church. When this church was demolished and the new one was built, the one which exists today, the body of the priest Marko was embalmed and transferred to the new church. In the shrine of this church, on the main crypt, there is an inscription (1771) which signifies when that transfer was.

Since this church was partially demolished in 1957, the remains of the priest Marko were transferred to a crypt at the old cemetery, next to the church and beside the Capuchin crypt. This means that the liberator's bones were not thrown into the sea or built in the concrete shore after partially demolishing St. Carl Church in Karlobag because of moderating the curve on the Adriatic road which was built then.

Antonia Došen
Muzej za umjetnost i obrt
10000 Zagreb
antonia.dosen@muo.hr
UDK 725:355.711(497.562Gospić)“18/19“

VOJNA ARHITEKTURA GOSPIĆA NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

U jednoj od glavnih gospićkih ulica, Kaniškoj ulici, još u vojnokrajiško doba se smjestio kompleks vojarne koji se sastojao od triju zgrada vojarne te triju drvenih objekata. Uz kompleks vojarne u Gospiću je bio podignut i stan zapovjednika, također u Kaniškoj ulici, te menaža za časnike na početku Budačke ulice. Zahvaljujući analitičkoj interpretaciji istražene dokumentacije o novogradnji Domobranske vojarne u Gospiću s kraja 19. stoljeća, dijelom sačuvane u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, može se rekonstruirati tijek izgradnje glavne zgrade vojarne, izmjene unutar kompleksa vojarne iz razdoblja prije Prvoga svjetskog rata, kao i promjene na vojnim gradnjama koje su se nalazile u naselju. Ovo je prvi studijski prikaz vojne arhitekture Gospića iz razdoblja prijelaza iz 19. u 20. stoljeće.

Ključne riječi: časnička menaža, 19. stoljeće, Domobranska vojarna, 20. stoljeće, Gospić, stan zapovjednika

Key words: officers' mess hall, 19th century, Domobranska Barracks, 20th century, Gospić, commander's apartment

Uvod

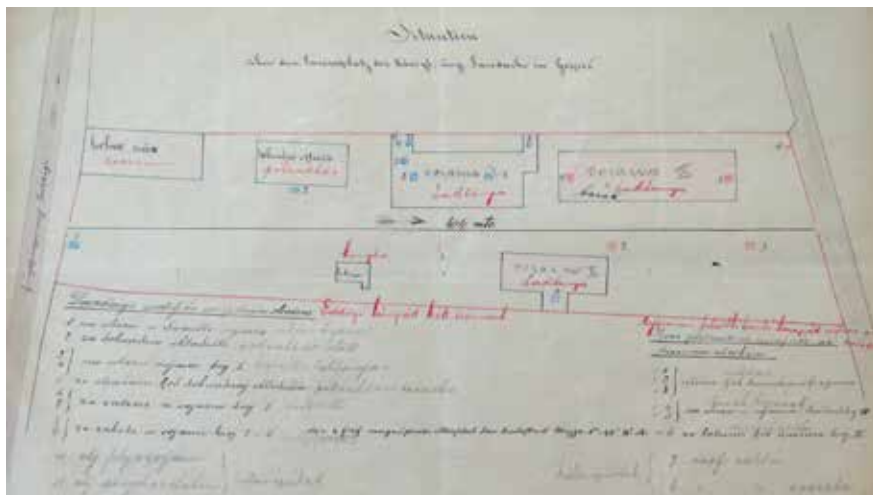
Između 1868. i 1870. godine hrvatske postrojbe i zapovjedništva u sklopu Austro-Ugarske Monarhije nosile su naziv Kraljevskoga hrvatskog domobranstva. Ove postrojbe bile su teritorijalne snage na području Kraljevine

Hrvatske i Slavonije.¹ Razvojačenjem Vojne krajine ukida se 1. Lička pukovnija², čije vojno zapovjedništvo u Gospiću postaje 87. domobranska pješaka bojna.³ Novouspostavljeni bataljon bio je podređen Glavnom vojnom zapovjedništvu / XIII. zboru u Zagrebu.⁴ U Kaniškoj ulici⁵ u Gospiću se još u vojnokrajiško doba smjestio kompleks vojarne koji se sastojao od triju (dviju vjerojatno zidanih⁶) zgrada vojarne te triju drvenih objekata (kolna suša, doknadno skladište i kuhinja).

Unutar objekata vojarne bio je uređen i zatvor te nusprostorije, kuhinja je bila odvojena kao zaseban objekt⁷, a dvorište je bilo uređeno za vježbe i parade. U vojarnu se moglo pristupiti s istočne i sa zapadne strane (danas Kaniška ulica i Ulica kralja Tomislava). (Sl. 1.) Historicistička arhitektura gospičke vojarne nije usamljen primjer, istovremeno se i drugdje u Hrvatskoj grade vojarne pod

-
- 1 Imale su poseban položaj unutar Austro-Ugarske s obzirom na to da su nosile hrvatska imena, a izobrazba budućih pripadnika domobranstva odvijala se na hrvatskom jeziku.
  - 2 Lička krajiška pješaka pukovnija cara Franje Josipa br. 1. (*Kaiser Franz Josef Likaner 1 Grenz Regiment*).
  - 3 POJIĆ, MILAN. 2000. Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914., *Arhivski vjesnik*, Zagreb, god. 43, 157-158.
  - 4 Gospić je pripadao Kraljevskom hrvatsko-slavonskom Domobranskom okružnom zapovjedništvu. Zapovjednik bataljona je 1881. bio Ditz Ferdo satnik. DEŽELIĆ, STJEPAN GJURO. 1881. *Dragoljub ili upisnik kalendar za javne urede, odvjetnike, kr. javne i občinske bilježnike, agente, privatne pisarne, trgovce, obrtnike te ine poslovođe sa književnim darom za prostu godinu 1881.*, Zagreb: Nakladom Lav. Hartmána, 126.
  - 5 Gospić je uz Kanišku imao još dvije glavne ulice: Budačku i Bilajsku. Imena ovih ulica, unatoč mnogim izmjenama uzrokovanim političkom ideologijom tijekom vremena, zadržala su se do danas. One su bile i ostale „žile kucavice“ grada, te su predstavljale i glavne prometnice kroz grad koje su vodile prema ostalim mjestima. Kaniška ulica je bila najuređenija od svih triju ulica, bila je široka kao i danas, imala je zasađen drvodred s obje strane i vodila je do predgrađa Kaniža te dalje prema Karlobagu. Imala je uveden vodovod i uređene nogostupe sve do bolnice. Na starijim kartama iz 19. stoljeća naznačena je kao Karlobaška ulica.
  - 6 O ovome svjedoči Situacija vojarne u Gospiću 1892. na čijoj se legendi jedna od vojarni (III) označava kao »daščara« i »baraka«. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbora, kut. 5.
  - 7 Razmak između zgrada morao je biti udvostručen kako bi se, ne samo osigurali higijenski uvjeti u stambenim prostorima, nego i omogućila izravna sunčeva svjetlost. KLASEN, LUDWIG. 1890. *Grundriss-Vorbilder von Gebäuden für Militärische Zwecke*: [...], Leipzig, 1538.

srednjoeuropskim utjecajima (u Rijeci, Zagrebu, Osijeku i drugdje).⁸ Nove vojarne su podizane kao monumentalne građevine u historicističkom stilu (vrlo često neogotici i neorenesansi) kojima prioritet više nije fortifikacija već nove funkcije s obzirom na razvoj vojne opreme i reforme cjelokupne oružane sile.

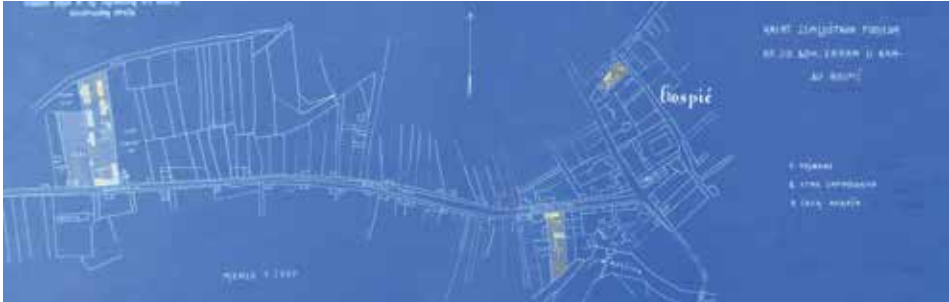
Sl. 1. Situacija vojarne u Gospiću 1892., prije novogradnje Domobranske vojarne (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbornice, kut. 5, rasvjeta za vojne potrebe)

Uz kompleks vojarne u Gospiću nalazio se i stan zapovjednika izgrađen još u vojnokrajiškom razdoblju u Kaniškoj ulici te menaža za časnike na početku Budačke ulice. Problem vojnog zapovjedništva u Gospiću bio je u objedinjavanju svih ovih vojnih građevina na jednome mjestu kako bi se olakšala komunikacija i kretanje časnika između ovih triju bitnih, ali udaljenih lokacija. Kako bi se to ostvarilo podignuta je nova glavna zgrada vojarne, srušen je stari vojnokrajiški stan zapovjednika i podignuta je nova građevina te se radi na premještanju menaže što bliže vojarni. (Sl. 2.) Zahvaljujući dijelom sačuvanoj dokumentaciji⁹ o novogradnji Domobranske vojarne u Gos-

8 Više u: *Historicizam u Hrvatskoj*. 2000. Vladimir Maleković (ur.), knj. 1. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt; PALINIĆ, NANA. 2001. *Vojne zgrade. // Arhitektura historicizma u Rijeci 1845.-1900.: arhitektura i urbanizam.* / Ljubica Dujmović Kosovac (ur.). Rijeka: Moderna galerija, 360 -373.

9 Riječ je o izvještajima i korespondenciji na njemačkom, mađarskom i hrvatskom jeziku te različitim arhitektonskim projektima i troškovnicima. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbornice, kut. 5.

piću s kraja 19. stoljeća možemo rekonstruirati tijekom izgradnje glavne zgrade vojarne, izmjene unutar kompleksa vojarne iz razdoblja prije Prvoga svjetskog rata, kao i promjene na vojnim gradnjama koje su se nalazile u naselju.

Sl. 2. Nacrt zemljišnog posjeda kr. ug. dom. erara u gradu Gospiću, Gustav Schmid, 1913.

1. Vojarina kraljevskog ugarskog domobranstva

Ministarska naredba za izgradnju Vojarne kraljevskog ugarskog domobranstva izdana je 1890. godine. Postojeći projekt za glavnu zgradu vojarne¹⁰ iste godine je izradio kr. ugar. nadmjernik Dragutin Wagner¹¹. (Sl. 3.) Prema projektu glavna zgrada vojarne trebala je biti tlocrtno izvedena u obliku slova H, čija bi dva zapadna krila duboko ulazila u dvorište vojarne, dok bi dva krila prema ulici bila izvučena tek u širini jedne prozorske osi. Također je građevina trebala imati dva kata. Ovakav izgled vojarne koristi sustav paviljona koji je omogućavao povezivanje različitih dijelova (krila) zgrada vojarne hodnicima, čime su se formirale granice za veliki trg unutar vojarne korišten za vojne vježbe i povorke.¹² (Sl. 4.) Godine 1892. Wagner radi drugi projekt (sada potpisan kao kraljevski inženjer!) na kojemu se vide promjene

10 Supotpisnik na nacrtu je Adam Mallinarić, kr. ug. mjernički pristav.

11 O Dragutinu Wagneru je pronađeno vrlo malo podataka, tek da je 1868. godine potpisan kao mjernički pomoćnik u Zagrebu, a 1872. je bio kr. ugarski državni mjernik u Sisku. (-), Jugoslavensko sveučilište, *Narodne novine*, Zagreb, god. XXXIV, br. 85, 11. 4. 1868., 3.; (-), Ličbeni oglas, *Narodne novine*, Zagreb, god. XXXVIII, br. 32, 9. 2. 1872., 4.

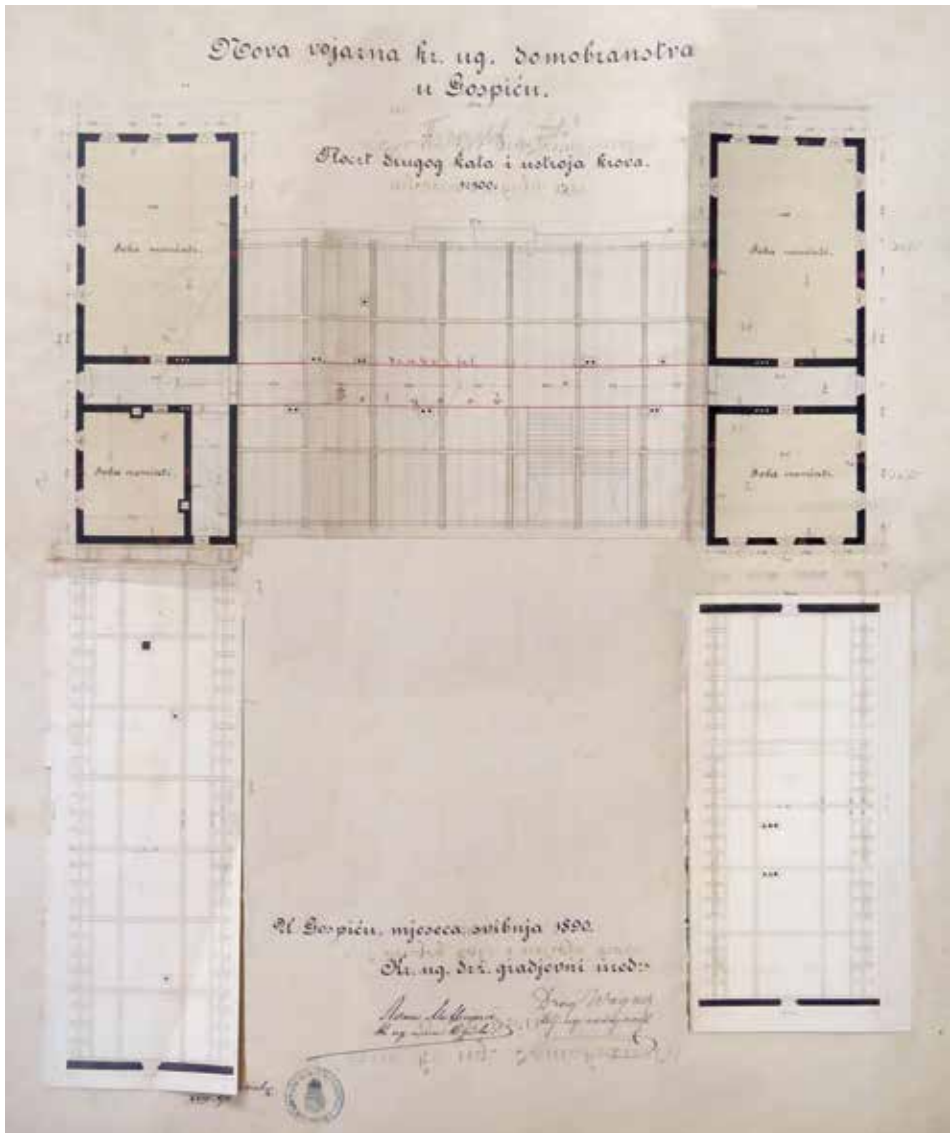
12 Vojarne podignute u drugoj polovini 19. stoljeća grade se na način sustava paviljona kako bi mogle primiti veće garnizone. Prve vojarne sastojale su se od stanova za dva do četiri vojnika, dok se kasnije grade masivne zgrade s izgrađenim podrumom i hodnicima, te s dva kata iznad prizemlja. KLASSEN, LUDWIG (bilj. 7), 1538.

Sl. 3. Domobranska vojarna prema Kaniškoj ulici – glavno istočno pročelje, projekt Dragutin Wagner, 1893. (HR-DAGS-185, Zbirka razglednica, 5-37)

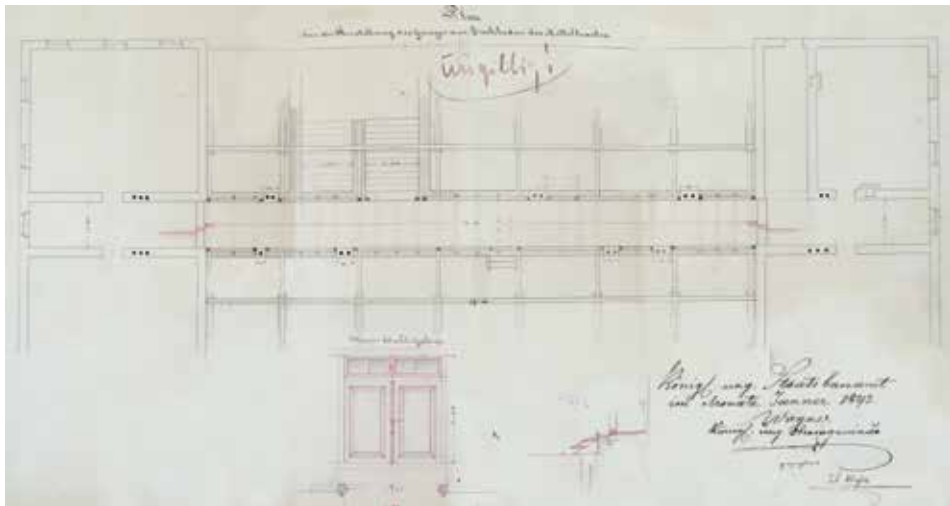
u krilima prema ulici te detalji poput nacрта prozora. (Sl. 5.) Današnji izgled vojarne ne odgovara jedinom sačuvanom projektu vojarne – tlocrtu drugog kata. Građevina je izvedena uzdužno prema Kaniškoj ulici, ima istaknuta dva krila širine jedne prozorske osi, ali prema dvorištu je izostalo jedno krilo te je izvedeno samo ono koje graniči sa susjednom parcelom, čime je zatvoren sjeverni ugao i dio dvorišta vojarne. Također je građevina izvedena kao jednokatnica. Da je Dragutin Wagner autor projekta koji je izveden potvrđuju i položajni nacrti vojarne iz 1890. godine (1. i 2.) na kojima je upisana glavna zgrada u današnjoj izvedbi (s jednim dvorišnim krilom) koju on potpisuje.

Prema sačuvanom *Položajnom nacrtu* [...] (1.) nekadašnji objekti vojarne sada su označeni kao 'bivši' kao i objekt kuhinje, što upućuje na to da je izgradnjom jedinstvene građevine vojarne osiguran prostor za sve dotadašnje potrebe. (Sl. 6.) Na nacrtu je naznačena i nova kolnica izvedena kao građevina pravilnog pravokutnog tlocrta smještena duboko u dvorištu kompleksa vojarne (prema današnjoj Ulici kralja Tomislava). Na nacrtu je prikazan i hodnik razizemlja i 1. kata koji u krilu prema Kaniškoj ulici sadrži ulazno stubište, kao i unutarnje stubište koje nije rizalito istaknuto.

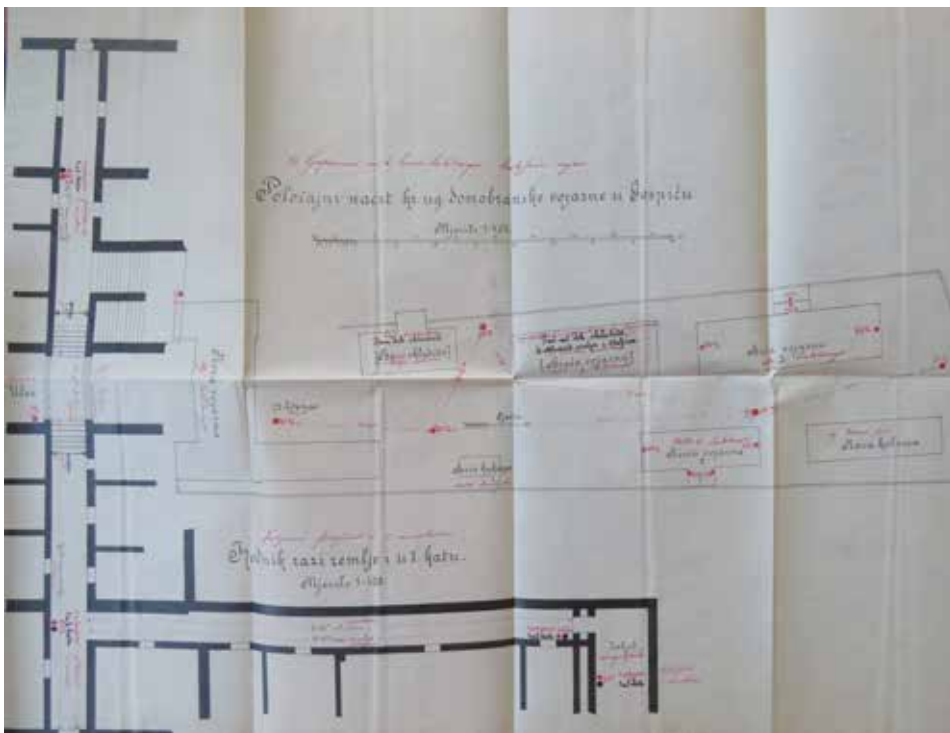

Sl. 4. Nova vojarna kr. ug. domobranstva u Gospiću – tlocrt drugog kata i ustroja krova, Dragutin Wagner, 1890. (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5)

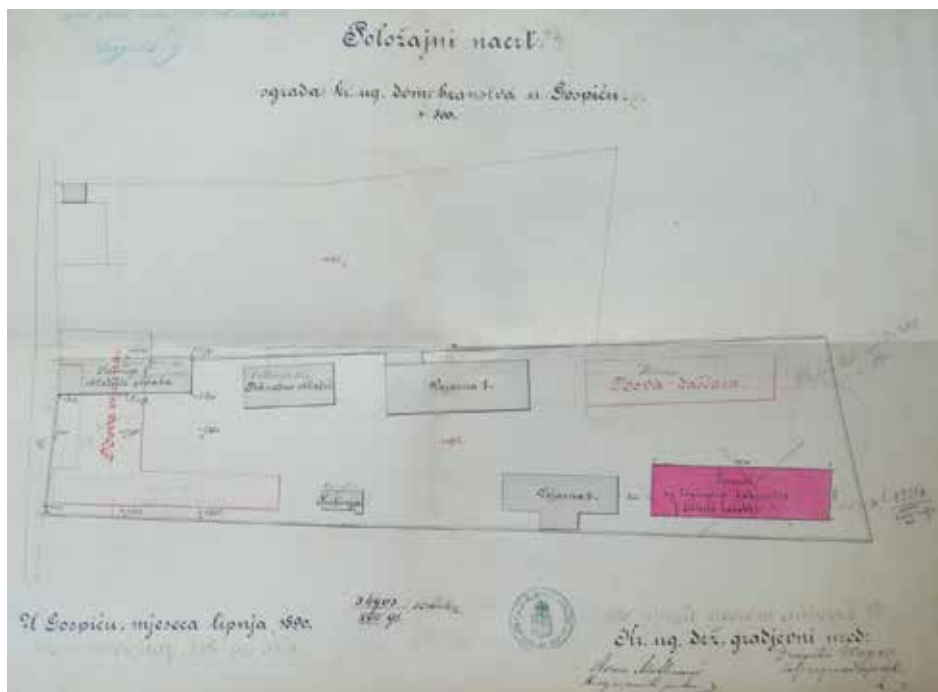
Prema drugom *Položajnom nacrtu* [...] iz 1890. godine dotadašnji kompleks vojarnе smješten na zemljišnoj parceli kat. br. č. 1496 južnim se krilom glavne zgrade širi i na česticu br. 1493/1, na kojoj je dotada u samom uglu parcele postojao jedan manji objekt. (Sl. 7.) Svi dotada sagrađeni objekti unutar čestice br. 1496 podignuti su uglavnom kao građevine pravokutnog tlocrta,

Sl. 5. Plan uličnih krila s nacrtom prozora, Dragutin Wagner, 1892. (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5)

Sl. 6. Položajni nacrt kr. ug. Domobranske vojarnje u Gospiću (1.) (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5, novogradnja domobranske vojarnje)

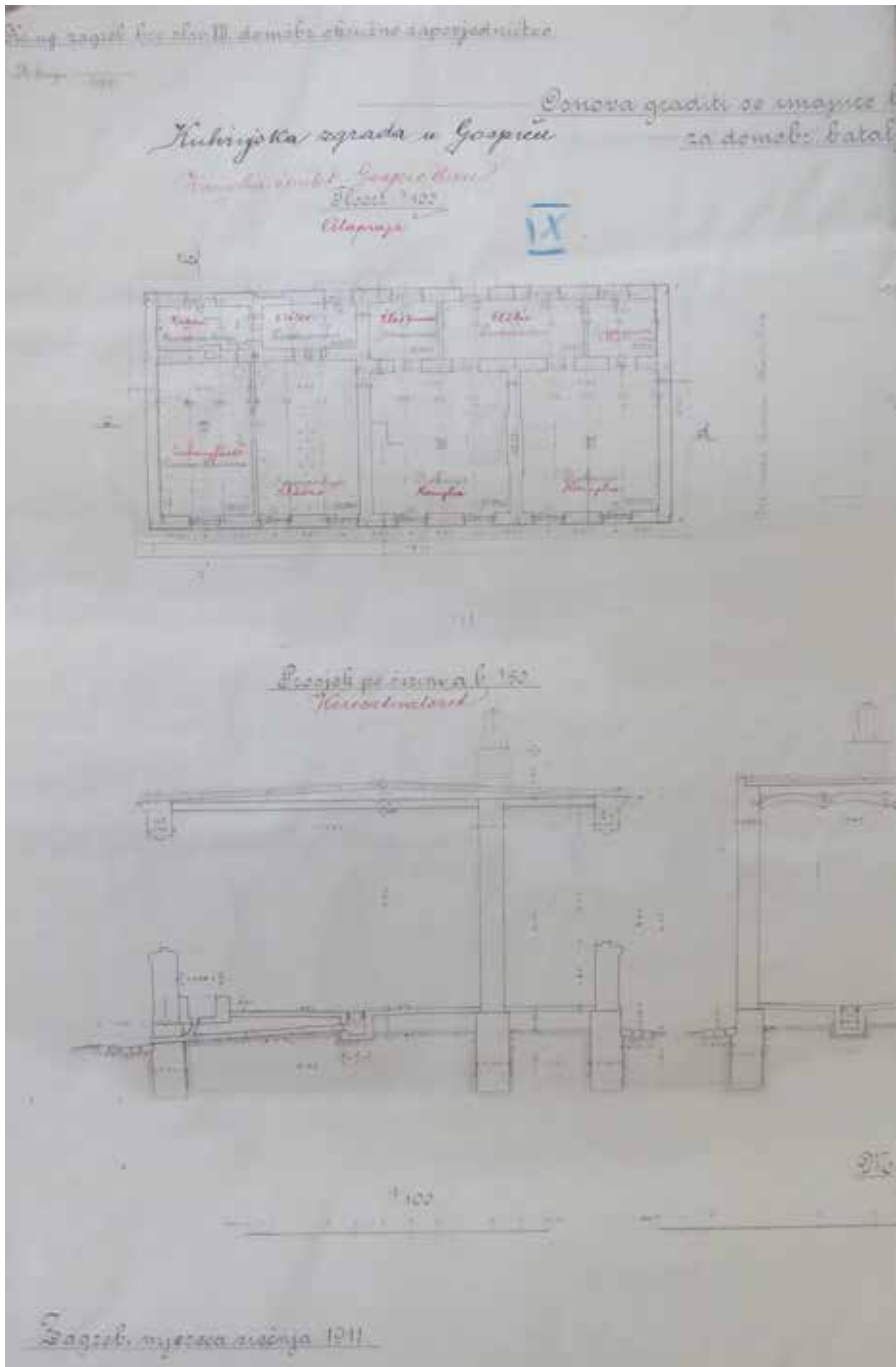

Sl. 7. Položajni nacrt buduće domobranske vojarne u odnosu na postojeće objekte te buduće „daščare“ (2), Dragutin Wagner, 1890. (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborna, kut. 5, novogradnja domobranske vojarne)

koje se, prema sačuvanoj dokumentaciji, trebaju objediniti u novoj glavnoj zgradi vojarne. Umjesto postojećih vojarni I, II, III – označenih kao »daščara« – u dvorištu vojarne će se izvesti nova kolnica i jedna daščara.

U razdoblju od dvije godine primale su se ponude različitih izvođača građevinskih i drugih radova. Među ponuđačima bili su i lokalni gospićki poduzetnici, no nije poznato koji od njih je na kraju sudjelovao u izgradnji nove domobranske vojarne.¹³ Ni puna dva desetljeća nakon podizanja nove glavne

¹³ U svojoj ponudi iz 1892. Lovre Pavelić nudi poslove gradnje nove vojarne kao i popravka na domobranskom skladištu, stanu satnika i vojarni br. 1. Također nudi i popust od 2% na svoju ponudu. Za izvršenje poslova kao jamstvo nudi jamčevinu od 10% ili hipoteku. Ivan Bušljeta, poduzetnik i trgovac, također je jedan od ponuđača te u svojoj ponudi navodi kako se ona tiče gradnje nove vojarne, popravka doknadnog skladišta, popravka stana satnika, popravka vojarne br. 1, kao i rušenje i novo postavljanje kolnice (spremišta za kola). Također nudi popust od 5% ili jamčevinu od 10%. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborna, kut. 5

Sl. 8. Kuhinjska zgrada u Gospiću, 1911., Gustav Schmid (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbornice, kut. 5)

zgrade vojarne u Kaniškoj ulici, izrađuju se novi projekti za proširenje vojarne (izvorno su napravljeni 1911., ali je naknadno izmijenjen unutrašnji raspored te je godina 1911. prekrižena i rukom je dopisana 1914.), koje potpisuje Gustav Schmid¹⁴. U *Zapisniku* od 9. svibnja 1913. godine¹⁵ izvještava se kako je glavna zgrada vojarne u dobrom stanju i može se njome služiti još dugo vremena, no ubuduće bi se u nju trebale smjestiti samo prostorije za nadzornu i stražarsku službu, tri zatvorske samice te prostorije za dvije satnije. Zahtijeva se rušenje ranije spominjane daščare, doknadnog i pučko-ustaškog skladišta te kolnice i preporučuje se zamijeniti ih jednom skladišnom zgradom.¹⁶ Nadalje se detaljno opisuje namjena svakoga pojedinog objekta i mogućnosti novogradnji ako bi se gradile (za »momčadsku gombaonu i mačevaonu«, za »podč. blagovaonu i čitaonu«, itd.). Sačuvani su nacrti adaptacije daščare br. 2. i 3. iz 1911. godine u kojima su smještene spavaonice, oružarska radionica i komora (daščara br. 2.) te skladište s pisarnama, arhivom, radionicama i dodatnim momčadskim sobama (daščara br. 3.). Također su sačuvani i arhitektonski tlocrt i presjek buduće kuhinjske zgrade, kojima je autor također Schmid. (Sl. 8.)

Na *Položajnom nacrtu* iz 1913. vidi se kako je proširen kompleks vojarne u širini još jedne parcele na kojoj se planira podići boležljivnica¹⁷, nova momčadska zgrada i nova kolnica uz vrt momč. menaže¹⁸. (Sl. 9.) Na staroj parce-

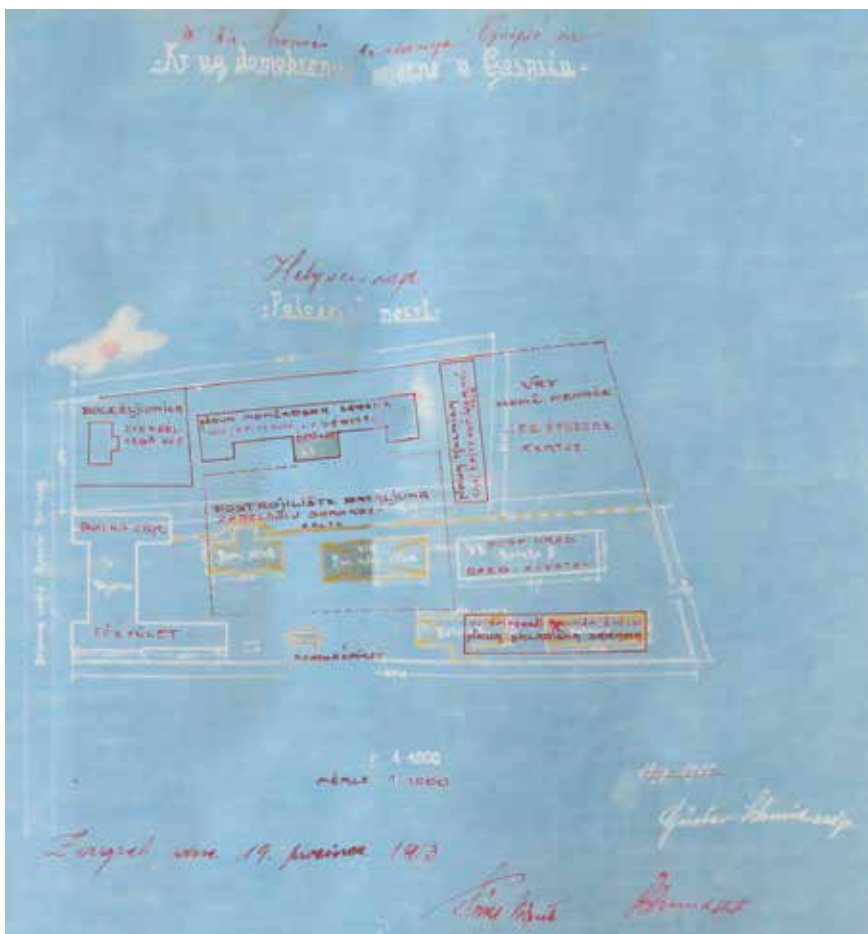
14 Iz *Zapisnika* sastavljenog u Gospiću 9. svibnja 1913. saznajemo kako je Gustav Schmid voditelj gradj. odsjeka u vojnom statusu satnika mj.č.zb.

15 Prijedlog uz inženjera Gustava Schmida potpisuju i „Većeslav Heneberg, nadindt. I. razr. i glavar okružnog int., dr. Marko Tomičić, pukovnijski liječnik, major Slavko Stancer, zapovjednik bat. i domobr. zapovjednik nadporučnik Martin Markač“. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborna, kut. 5

16 Iz ovoga je razvidno kako se prilikom podizanja nove zgrade vojarne 1893./1894. ipak nisu rušili postojeći drveni objekti unutar kompleksa vojarne.

17 Nije u potpunosti jasno kakav tip zdravstvene građevine se planirao podići, vjerojatno ambulanta ili stacionar, s obzirom na to da je preko puta vojarne polovinom 19. stoljeća već bila podignuta zajednička pukovnijska bolnica.

18 Vrt je zauzeo parcelu novootkupljenu od Marije Eree (kat.č.br. 1491). Pismo Marije Eree okružnom zapovjedništvu u Zagrebu u kojem navodi kako joj zemlja graniči s domobr. vojnarnom te je nudi (k.č.br. 1491) za cijenu od 3.000 kruna na prodaju. Indikativno je da u pismu iz 1912. navodi kako je vojarni »vrlo potrebno za proširenje zemljišta« kupiti ovu parcelu, što se poklapa sa Schmidovim nacrtima iz 1911. godine koji su još uvijek čekali realizaciju. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborna, kut. 5.

Sl. 9. Položajni nacrt kr. ug. Domobranske vojarne u Gospiću, Gustav Schmid, 1913.

(HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbora, kut. 5)

li vojarnе, osim glavne zgrade, srušile bi se postojeće barake i dašćare te bi se izvela nova skladišna zgrada i gospodarski ured na mjestu nekih od njih.

Sve ove izmjene i naknadne novogradnje poznate su samo za razdoblje do Prvoga svjetskog rata, nakon kojih nema dostupne dokumentacije. Danas je glavna zgrada vojarnе sa svojim neorenesansnim pročeljem jedna od najprezentativnijih historicističkih katnica u Kaniškoj ulici. Uvučeni središnji dio pročelja raščlanjen je s devet prozorskih osi od kojih su središnje tri riza-litno istaknute. Simetričnost građevine ocrta se u podjednako oblikovanim dvama uličnim krilima rastvorenima s tri pravokutna prozorska otvora. Pri-

Sl. 10. Zabat na glavnom pročelju Vojarne Eugen Kvaternik prema Kaniškoj ulici (foto A. Došen, 3. 7. 2017.)

zemlje građevine obrađeno je sljubnicama, dok je na katu dekoracija zadržana u obliku plitkih profilacija ispod prozora. Arhitektonska plastika središnjeg dijela pročelja bogatija je od one na ostatku fasade. Široki ulaz flankiran je rustično obrađenom žbukom koja se iznad segmentnog luka lepezasto širi. Povrh triju prozora kata uzdiže se zabat, čije unutrašnje polje s dekoracijom nije sačuvano u izvornom obliku. (Sl. 10.) Uz naglašen ritam prozora nanizanih kroz dvije etaže i dekorativne detalje na fasadi gubi se koncepcija stroge vojne arhitekture i ostavlja se dojam namjenski slobodnije stambene arhitekture.

2. Stan zapovjednika

Prema ranije spomenutom *Zapisniku* od 9. svibnja 1913.¹⁹ obuhvaćen je i stan zapovjednika bataljuna i pisarne (Kaniška ulica br. 12), za koji se navodi kako je vlasništvo erara, preuzeto od bivše Vojne krajine. Na reambu-

¹⁹ Stan zapovjednika koji je bio smješten u Kaniškoj ulici br. 12 nije upisan na regulatornoj osnovi grada iz 1874. godine, što znači da je podignut nakon toga. HR-HDA, Zbirka građevinskih planova i nacрта 1869.-1914. /905/, I-13.

laciji iz 1896. godine stan zapovjednika upisan je na dvije parcele (k.č.br. 977/1 i 978/3) te označen kao vlasništvo erara kraljevsko ugarsko-hrvatskog domobranskog.²⁰ Prema gore spomenutom *Zapisniku* za stan zapovjednika bataljuna navodi se kako »Gradjevno stanje ove zgrade neodgovara u nikojem pravcu zahtjevima, [...]. Glavno zidje ne ima željeznih spونا te se pokazuju počam od glavnog vijenca sve do podzidja sižuće velike pukotine tako da se je bojati, ako se ove pukotine još bolje rašire, da bi jedan dio zgrade mogao stradati.«²¹

Prema *Obrazloženju predloga za proširenje domobranske vojarne u Gospiću* iz 1914. godine²² navodi se kako: »[...] bi bilo uputno ovu zgradu posve napustiti, cijelu zgradu porušiti i uz uporabu dobivenog gradjevnog materijala / svakako samo kamen/ novu zgradu za jedan stan stožernog častnika VIII/VII. činovnog razreda sagraditi – [...]«. ²³ Preporučuje se da nova zgrada, koja će biti podignuta kao stan zapovjednika, ima visoko prizemlje i što više prostorija.

Sudeći po razglednicama iz prve polovine 20. stoljeća te tlocrtima stana zapovjednika koje potpisuje Gustav Schmid, izgledno je kako je ipak nakon 1914. srušena stara građevina, vjerojatno iz prve polovine 19. stoljeća, te je podignut novi stan²⁴. (Sl. 11. i Sl. 12.) Projekti Gustava Schmida za stan za-

---

20 *Snimka gruntovne mape občine GOSPIĆ [...] reambulaciji od god. 1896.* HR-HDA, Fond 61 – Katastarske karte.

21 Također se navodi kako zidovi prizemlja i prvog kata ne mogu podnijeti težinu svodova koji ničim nisu poduprti, a da se u zidove ne mogu uvući željezne spone jer je „zidje već vrlo staro iz klesanog kamena zidano“ te su troškovi vrlo veliki, a zgrada opet ne bi bila u potpunosti zaštićena. *Zapisnik sastavljen u Gospiću dne 9. svibnja 1913.* HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5.

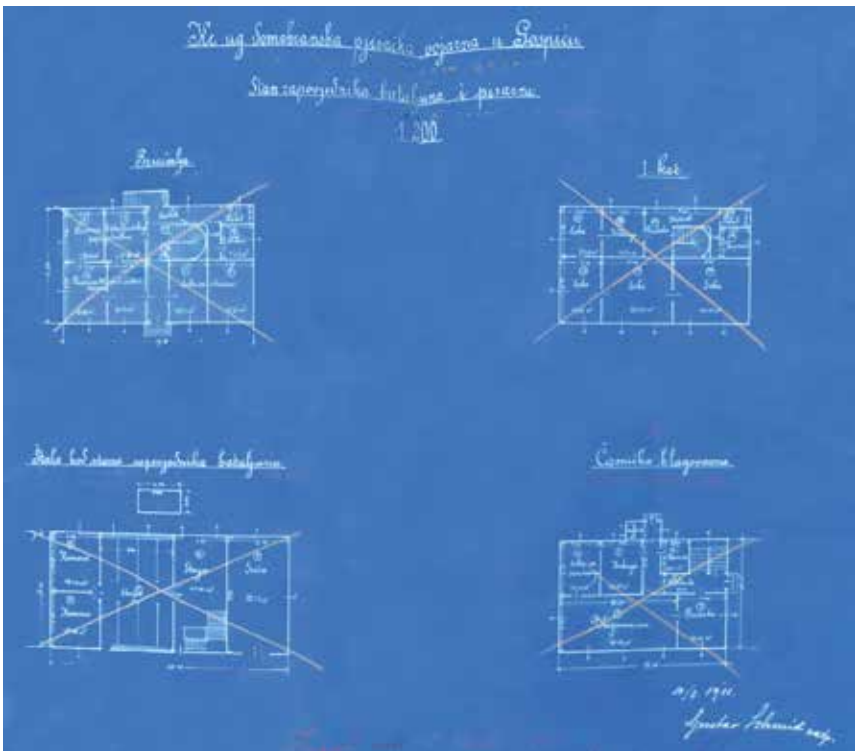
22 Ibid.

23 Uz ovo se napominje kako se treba srušiti i štala u dvorišnom dijelu zgrade zapovjednika. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5, *Obrazloženje predloga za proširenje domobranske vojarne u Gospiću*, 1914.

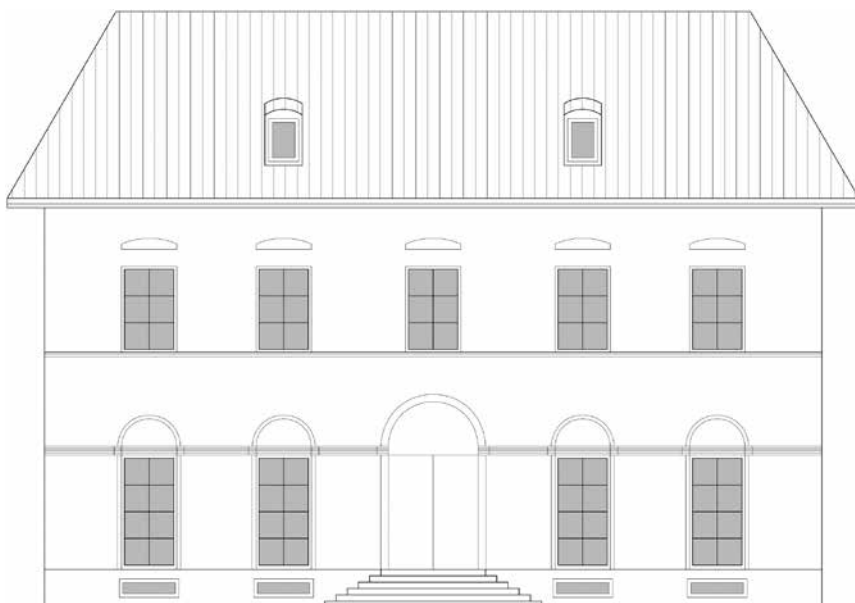
24 S obzirom na usporedbu današnjeg tlocrta zgrade s tlocrtom starije historicističke gradnje na reambulaciji grada iz 1896. godine (HR-HDA, Fond 61 – Katastarske karte) razvidno je kako se pojavljuje rotiranost novog u odnosu na stari objekt. Moguće je da je nekadašnji zakošeni objekt u odnosu na liniju ulice srušen, a onda je izgrađena nova građevina koja je postavljena u današnji građevinski pravac. Širina nekadašnjeg objekta je zadržana te je novogradnja proširena u dubinu. Na opažanjima zahvaljujem geodetu Vladimiru Šulentiću.

Sl. 11. Kaniška ulica sa stanom zapovjednika s desne strane prije 1914.
(razglednica u privatnom vlasništvu)

Sl. 12. Stan zapovjednika bataljuna i pisarne, Gustav Schmid, 1911.
(HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5)

Sl. 13. Stan zapovjednika u Kaniškoj ulici br. 12 prije 1914. godine
(nacrt: Katica Krnjić, mag. ing. arch.)

Sl. 14. Stan zapovjednika, kasnije zgrada zapovjedništva obrane u NDH – danas Šumarija
Gospić u Kaniškoj 15 – glavno ulično pročelje, 1957. (foto: V. Šulentić, 22. 5. 2016.)

povjednika bataljuna te za pisarnu²⁵ otkrivaju nekoliko varijanti izvedbe na kojima se ističe vanjsko stubište ispred glavnog ulaza (vidljivo na razglednicama!) te dvorišno stubište. Oba vanjska stubišta bila bi povezana središnjim hodnikom kroz zgradu koji bi dijelio prostor na dvije pisarne i sobu za stranice u prizemlju te unutarnji stubišni prostor. Na prvoj etaži smjestile bi se četiri sobe, od kojih su dvije velike (35 m² i 42 m²) okrenute prema zapadnoj strani, te dvije manje sobe (od 20 m²) okrenute prema sjeveru. Uz ove prostore na katu bi bila smještena kuhinja s nusprostorijama. Unutrašnji raspored otkriva pravilan pravokutni tlocrt. Raspored prozora prema ulici odgovara rasporedu građevine vidljive na razglednicama iz prve polovine 20. stoljeća.

Stan zapovjednika je podignut nakon 1914. godine, kada se preporučuje rušenje ranije vojnokrajške građevine²⁶. (Sl. 13.) Izgled pročelja novopodignute zgrade nije poznat. Građevina je polovinom 20. stoljeća dobila novi izgled pročelja²⁷, no zadržala je vrlo sličan unutrašnji raspored, što je potvrđeno uvidom u tlocrte i situaciju Upravne zgrade šumskog gospodarstva²⁸ za čije je potrebe građevina prenamijenjena 1957. godine²⁹. (Sl. 14.)

---

25 Zanimljivo je da su na nacrtima prikazani i projekti za štalu u dvorištu zapovjednika te menažu koja se nalazila u Budačkoj ulici. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5.

26 Napravljena je rekonstrukcija uličnog pročelja građevine prije 1914. godine. Građevina je imala simetrično glavno ulično pročelje s istaknutim ulaznim stubištem u sredini. U poslovni prostor u prizemlju vodilo je stubište kojim se naglašavao ulaz. Jasno su vidljivi prijelazi prizemlja u gornji kat s istaknutim razdjelnim vijencem iznad polukružno zaključenih profilacija povrha prozora i vrata.

27 Nova građevina gubi ulaz povišen stubištem te ogoljuje uličnu fasadu od dekoracije. Samostojeća jednokatnica s četveroslivnim krovom sadrži pravilno raspoređen niz od četiri prozorska otvora s ulazom u prizemlju koji se u njihovoj osi na katu ponavlja kao niz od pet prozorskih otvora. Naglašeno je obrubljivanje svih otvora pročelja geometrijskim profilacijama u žbuci. Prema dvorištu je građevina, za razliku od ranije zgrade, proširena, čime je dobila na dubini. Neobično je da je bočno pročelje prema zgradi Hrvatskog državnog arhiva, koja je udaljena tek dva metra, rastvoreno prozorama, dok je sjeverno pročelje prema ulaznom dijelu dvorišta u potpunosti kompaktno i riješeno kao zatvorena ploha. Ova jednokatnica je služila kao zgrada zapovjedništva obrane Gospića u vrijeme vladavine NDH.

28 Planoteka Ministarstva kulture (UZKB, inv. br. 3840, 3841, 3842, 3843, 3844). Zahvaljujem kolegi Krešimiru Galoviću koji me upozorio na postojanje ovih tlocrta.

29 Glavni projekt za upravnu zgradu šumskog gospodarstva upisan je 1957. godine. HR-DAGS-5, NOK Gospić, Urudžbeni zapisnik, 1957., br. spisa 10561.

3. Časnička menaža

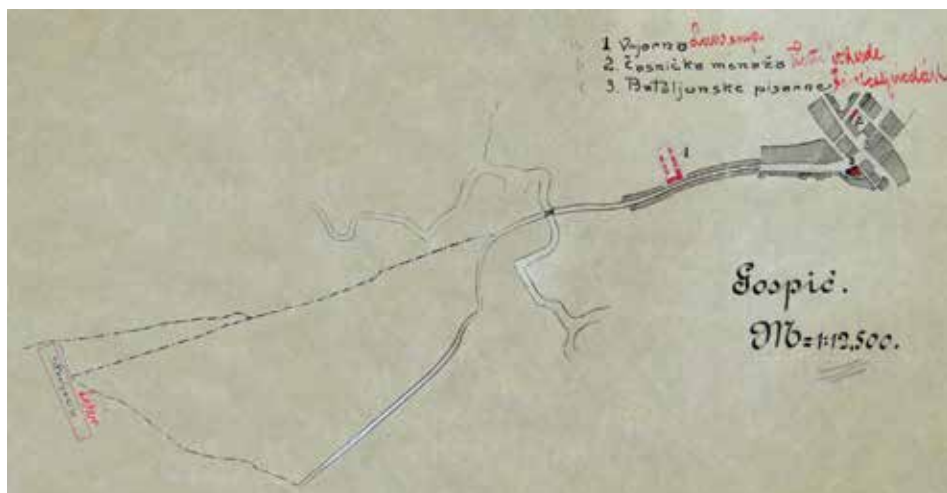
Unatoč izgradnji nove zgrade vojarne, u njenom prostoru nije bio osiguran »zajednički stol« za časnike, odnosno blagovaonica (menaža) u kojoj bi objedovali. Menaža je postojala na početku Budačke ulice (kat.č.br. 866), no zbog njenog lošeg stanja časnici su bili prisiljeni objedovati u lokalnim gostionicama. O nedostatku prostora za objed časnika svjedoči i korespondencija zapovjednika Domobranske vojarne u Gospiću s oružnim zapovjedništvom u Zagrebu, odnosno nadležnim Ministarstvom za zemaljsku obranu. U pismu od 1906. godine navode se lokalne gostionice u koje »najniži slojevi pučanstva dolaze« i opisuje se stanje u njima koje nije nimalo pohvalno.³⁰ Također zapovjednik naglašava kako je bio unajmljen prostor za časničku menažu kod dvaju različitih gostioničara u gradu, ali su im sada oba otkazala. Kako bi se ispunili osnovni uvjeti za menažu dostojnu časničkom zboru, traži se na korištenje neka od postojećih erarskih zgrada koja bi se uredila prema potrebama. Zahtjev je proslijeđen na daljnje odobrenje u Budimpeštu s isticanjem kako se ni jedna erarska građevina u mjestu ne može ponuditi za menažu zbog nedostatka uređene kuhinje, ali i podruma koji je neophodan, te također ne dolazi u obzir niti adaptacija postojeće glavne zgrade vojarne »radi ionako premalenog prostora«. Predlaže se, naime, ili adaptacija neke od pomoćnih zgrada (navodi se daščara vojarne br. III) unutar kompleksa vojarne ili novogradnja. Uz pismo se prilaže i plan Gospića s istaknutom pozicijom vojnih objekata kako bi se vidjela udaljenost između vojarne, stana zapovjednika i postojeće menaže. (Sl. 15.)

Problem se pokušalo stati na kraj i zamjenom zgrade oficirske menaže i postojećeg poreznog ureda koji se nalazio u Kaniškoj ulici, odmah preko puta stana zapovjednika. Zbog svih ranije navedenih razloga 1914. godine sastavlja se *Zapisnik* o zamjeni ovih dviju zgrada.³¹ Kako je spomenuto, obje građevine su izvedene u vojnokrajiško doba, no zgrada menaže ima

---

30 »[...] časnički zbor neprekidno a osobito na sajmovne dane izvržen podnositi razne izljeve čuvstava pripite i manje više neubrojivom stanju nalazeće fukare.« Pismo od 2. lipnja 1906. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5.

31 *Zapisnik* sastavljen u Gospiću dne 6. travnja 1914. HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5.

Sl. 15. Plan Gospića sa situacijom položaja časničke menaže u odnosu na vojarnu (HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zborni, kut. 5)

puno veću površinu. Zbog ovog i ostalih problema loše izvedbe poreznog ureda ovaj prijedlog nije prihvaćen. Iz sačuvane dokumentacije nije vidljivo na koji je način riješeno pitanje časničke menaže.

Izgled nekadašnje časničke menaže može se pretpostaviti iz sačuvane korespondencije, kao i položajnog nacрта vojnih građevina unutar naselja. Riječ je o manjoj građevini pravokutnog tlocrta položenoj uzdužno uz Budačku ulicu koja je s dvorišne strane, odnosno prema parku Kolakovac, imala ulazno stubište. Časnička menaža je imala površinu od 181 kvadratnog hvata (oko 650 m²) te vrt od 211 kvadratnih hvata (757 m²). Bila je zidana od kamena i pokrivena »crveno oličenim crnim limom«. U unutrašnjosti su sobe bile od čvrstih daščica te je zgrada imala vodovod. Visina soba je iznosila 3 metra.³²

Nakon Prvog svjetskog rata na početku Budačke ulice, unutar parka Kolakovac, uz časničku zgradu (menažu) nalazilo se i vojno tenisko igralište.³³ Objekt je postojao sve do 2010. godine, kada ga je zamijenila novogradnja.³⁴

³² Ibid.

³³ Prema kazivanju starijih stanovnika Gospića.

³⁴ Lokacija objedovanja časnika nakon Prvog svjetskog rata nije poznata. Danas se na mjestu nekadašnje časničke menaže nalazi novogradnja tvrtke Croatia osiguranja d.d.

4. Zaključak

Zahvaljujući sačuvanoj dokumentaciji unutar Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu interpretirani su i po prvi put objedinjeni podatci o vojnoj arhitekturi Gospića s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Rasvijetljena je do sada nepoznata povijest izgradnje jedne od najljepših historicističkih građevina u Gospiću, današnje Vojarne Eugen Kvaternik. Građevina je pretrpjela velika oštećenja tijekom Domovinskog rata no obnovom i rekonstrukcijom oštećenih dijelova, ponajprije pročelja, vojarna je zablistala starim sjajem i vratila reprezentativnost ovom dijelu Kaniške ulice. Nekadašnja Domo-branska vojarna čini okosnicu gospićke graditeljske baštine s kraja 19. stoljeća što je pozicionira među najistaknutije primjere hrvatske vojne arhitekture tog razdoblja.

Korišteni arhivski izvori

HR-HDA, Fond 466, Vojno-građevinski odjel XIII. zbornice, kut. 5.

HR-HDA, Fond 61 – Katastarske karte. *Snimka gruntovne mape općine GOSPIĆ [...] reambulaciji od god. 1896.*

HR-HDA, Zbirka građevinskih planova i nacрта 1869.-1914. /905/, I-13.

MK-UZKB, Planoteka (inv. br. 3840, 3841, 3842, 3843, 3844)

HR-DAGS-5, NOK Gospić, Urudžbeni zapisnik, 1957., br. spisa 10561.

Popis korištene literature

(-), Jugoslavensko sveučilište, *Narodne novine*, Zagreb, god. XXXIV, br. 85, 11. 4. 1868., 3.

(-), Ličbeni oglas, *Narodne novine*, Zagreb, god. XXXVIII, br. 32, 9. 2. 1872., 4.

DEŽELIĆ, STJEPAN GJURO, 1881. *Dragoljub ili upisnik kalendar za javne urede, odvjetnike, kr. javne i občinske bilježnike, agente, privatne pisarne, trgovce, obrtnike te ine poslovođe sa književnim darom za prostu godinu 1881.*, Zagreb: Nakladom Lav. Hartmána

Historicizam u Hrvatskoj. 2000. Vladimir Maleković (ur.), knj. 1. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.

KLASEN, LUDWIG. 1890. *Grundriss-Vorbilder von Gebäuden für Militärische Zwecke*: [...], Leipzig.

PALINIĆ, NANA. 2001. Vojne zgrade. // *Arhitektura historicizma u Rijeci 1845.-1900.: arhitektura i urbanizam*. / Ljubica Dujmović Kosovac (ur.). Rijeka: Moderna galerija, 360 -373.

POJIĆ, MILAN. 2000. Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.– 1914., *Arhivski vjesnik*, Zagreb, god. 43, 147-169.

Millitary architecture of Gospić from the transition period from the 19th to the 20th century

Abstract

During the period of Vojna Krajina, a barracks complex was built in one of the main streets of Gospić, on Kaniška Street. It consisted of three buildings of barracks and three wooden structures. Alongside this complex, the commander's apartment was also erected, also situated in Kaniška Street, and an officers' mess hall located in the beginning of Budačka Street. Thanks to the analytical interpretation of the researched documentation of the new buildings in Domobranska Barracks in Gospić from the end of the 19th century, which is partly preserved in the Croatian State Archives in Zagreb, it is possible to reconstruct the course of construction of the main barracks building, changes within the barracks complex in the period preceding the First World War, as well as the changes in the barracks construction that were located in the community. This is the first study of Gospić military architecture from the transition period from the 19th to the 20th century.

Fikret Midžić

Bihać

Prethodno priopćenje

(Primljeno 19. rujna 2018.)

UDK 003.349(497.562Lika)(044)

BOSANČICA (ZAPADNA ĆIRILICA) KROZ ODABRANA KRAJIŠNIČKA PISMA

Stari narodi još prije tisuće godina shvatili su značaj pisane riječi kojom su ispisivali svoje misli i svoje osjećaje. Pisana riječ spaja nas sa stoljećima u prošlosti, ali i s našom budućnošću. Ona nam kazuje što smo i kakvi smo, odnosno kakvi trebamo postati. Zato je od pradavnih vremena sačuvana i postala je temelj svega onoga što su ljudi stvarali i čime se mi danas koristimo. Važnost pisane riječi je nepromjenjiva za ljudski rod jer je ona bila glavni pokretač i čuvar svake kulture. U tom kontekstu moramo ovdje promatrati i pisma koja su po dolasku osmanske vlasti na ove prostore prihvaćena kao sredstvo komunikacije između krajiških kapetana i drugih osmanskih velikodostojnika s hrvatskim časnicima i vlastima "s one strane granice". Ona su pisana uglavnom jednom vrstom bosanske ćirilice, najčešće ikavicom, a tek ponegdje ijekavicom, što je ovisilo o tome iz kojeg su kraja i kome su upućena. U tim pismima koje smo nazvali „krajišnička pisma” vidi se poštovanje kulture primalaca iskazano kroz pravilno odmjerenu količinu lokalizama, turcizama i ostalih tzv. tuđica, što svjedoči ne samo o nacionalnoj, nego i o religijskoj toleranciji. Atmosfera ovih pisama često je u duhu junačke narodne poezije i ona predstavljaju izraz epskog života, epskih zbivanja i epskog duha. Ova brojna pisma koja su bila u upotrebi od 15. do sredine 19. stoljeća imaju veliku vrijednost za izučavanje povijesti, kulturne baštine, politike i socijalne i ekonomske povijesti. Ovaj oblik epistolarnе književnosti čuva neraskidivu vezu sa srednjovjekovnom pismenošću i stvaralaštvom na narodnom jeziku iz predosmanskog razdoblja.

Ključne riječi: bosančica, brzopisna ćirilica, glagoljica, krajišnička pisma, Krčko-lički sandžak

1. Uvod

Današnji istraživači koji proučavaju pisanu baštinu, djela naše prošlosti, susreću se s brojnim i ponekad nerješivim problemima, a ona su filološkog, paleografskog i diplomatskog, pa i povijesnog karaktera. Te teškoće pojačane su još i činjenicom da na našem tlu usporedo postoje različiti kulturno-civilizacijski i duhovni sustavi. Tu se još javlja i problem adekvatne metode ili metodologije istraživanja pojedinih tradicija i kao pojedinačnih i kao ukupnih (Filipović, 1998: 167). Jedna od nepoznanica muslimanske bosanske književne prošlosti je epistolarna književnost stvarana od kraja 15. do sredine 19. stoljeća na narodnom jeziku, a to su pisma pisana bosančicom ili filološki preciznije rečeno, zapadnom brzopisnom ćirilicom. Ova pisma su u manjoj mjeri bila predmet kulturno-povijesnih i književno-povijesnih analiza. Neki su povjesničari upravo i skrenuli pozornost na ova pisma kao na primarne povijesne izvore i velike literarne vrijednosti (Samardžić, 1983: 45). Mnogi od njih vrlo plastično ističu njihov epski naboj i ljepotu "sitne knjige" (Rizvić, 1980: 77-146).

Nalazeći se u položaju krajnje zemlje istoka - izložena prema zapadu i krajnje zemlje zapada - okrenuta ka istoku, Bosna je oduvijek bila raskrsnica raznih interesa i razmeđe raznovrsnih utjecaja. Takva njena situacija odrazila se i u njenoj staroj pismenosti, književnosti i umjetnosti (Dizdar, 1998: 75). Po oskudnim spomenicima koji su sačuvani do danas nakon njihova višestoljetnog uništenja, potvrđeno je prisustvo četiriju pisma kojim su se služili stanovnici bosansko-humskog, ali i susjednog područja na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka: grčkog, latinskog, glagoljice i ćirilice (Filipović, 1998:951-953), ali je potvrđena i njihova neravnomyerna upotreba. Ipak, od ovih četiriju pisama, ćirilica je bila dominantna koja se tu ustalila kao domaće pismo koje stječe markantne grafijske i slovne osobnosti, tako da se profilira kao poseban varijetet - bosanska ćirilica (bosančica) (Lovrenović, 1998: 93-94). Postoje indicije po kojima se može vidjeti da je sličan proces prilagodbe počeo zahvatati i glagoljicu u Bosni.

2. Povijesni aspekti nastanka jezika i pisma u južnoslavenskih naroda

Ako bismo proučili povijesni aspekt nastanka i razvoja jezika i pisma na navedenom području, možemo konstatirati sljedeće stavove: prije raseljavanja praslavenske etničko-jezičke zajednice, u njoj dolazi do izvjesnih deformacija - već tada se, po svemu sudeći, začinje južnoslavenska jezička grupa u kojoj se potom javljaju i značajne unutrašnje razlike. Te razlike postaju izrazitije u razdoblju kretanja Južnih Slavena u pravcu Balkanskog poluotoka, da bi se u prvim stoljećima njihova boravka one sve više produbljivale (Jahić, 1999: 9). Bez obzira na to, ta jezička srodnost je i dalje povezivala južnoslavenske narode u jednu širu narodnu grupu pa se, štoviše, zahvaljujući toj jezičkoj srodnosti javljala i tendencija okupljanja Slavena u jednu narodnu zajednicu (Hadžijahić, 1974: 4-5). Do dolaska južnoslavenske jezičke grupe na naše prostore, već je u osnovnim konturama bila izražena podjela na njezin zapadni i istočni dio, pa se stoga može govoriti o nekoj vrsti zapadnojužnoslavenskog, kao i istočnojužnoslavenskog prajezika (Jahić, 1999: 10). Vjerojatno je i to da se upravo u ovom prvom prajeziku počinju javljati vidljivi obrisi triju govornih cjelina iz kojih će se kasnije na zapadnom dijelu Balkana razviti kajkavština, čakavština i štokavština (Jahić, 1999: 10). Od 12. stoljeća zapadnojužnoslavenska zajednica kreće se u pravcu nove diferencijacije, na zapadni i istočni dio, a negdje do sredine 15. stoljeća, na prostoru budućeg zajedničkog jezika službeno poznatog pod imenom hrvatsko-srpski, odnosno srpsko-hrvatski, razvija se pet osnovnih narječja: kajkavsko, čakavsko, zapadnoštokavsko, istočnoštokavsko i predtorlačko.

Područje srednjovjekovne bosanske države pripadalo je zapadnoštokavskom narječju, dok je ono područje zapadno od Vrbasa i rijeke Une, koje je u predosmansko doba bilo u sastavu hrvatsko-ugarske unije, čakavskog narječja. Osjećanje jezičke bliskosti učinilo je da ovdje možemo još iz prve polovice 15. stoljeća navesti jedno dragocjeno svjedočanstvo iz Kraljevine Bosne, kojim se ističe načelo šire slavenske uzajamnosti, ovog puta u obrani od osmanske invazije (Hadžijahić, 1974: 6). To svjedočanstvo zapisao je Philipp Calimah u životopisu poljskog kralja Vladislava (1440.-1444.) koji

je izabran ugarskim i hrvatskim kraljem nakon smrti kralja Alberta II. Ovim izborom bio je oduševljen bosanski kralj Tvrtko II. koji je ovom novoizabranom kralju poslao >>sjajno poslanstvo odličnih muževa<< u kojoj navodi >>da im je zajednički jezik kojim govore i da se radi te srodnosti jezika i porijekla njihov kralj Tvrtko II. živo raduje što je Vladislav - kako se pronio glas - sretan u svojim pothvatima<< (Klaić, 1882: 278). Iz ovog je razumljiv i slavenski naziv jezika kojim se govori u Bosni i drugim južnoslavenskim krajevima. Slavenski naziv jezika nije ostao stran ni islamiziranom stanovništvu osvojenih područja. Ovdje je potrebno naglasiti da se vrlo često slavenski jezik naziva i ilirskim i da se upravo za Bosnu i vezuje prvo spominjanje ilirskog imena. Ilirski naziv za jezik je uobičajen kod niza bosanskih pisaca od 17. pa do kraja 19. stoljeća, pa tako kod Stjepana Margitića stoji "bosanski aliti ilirički". To isto čine i Ivan Ančić, Tomo Bačić, Antun Bačić, Lovro Šitović, Stjepan Marjanović i mnogi drugi.

Nakon pada srednjovjekovne Bosne pod osmansku vlast 1463., a potom dijelova Dalmacije i Hrvatske, započinje proces islamizacije zatečenog stanovništva, pretežno pripadnika "crkve bosanske" te katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Međutim, bez obzira na masovnu islamizaciju, to stanovništvo i dalje, kad je riječ o jeziku i pismu, čuva kontinuitet s naslijeđenom zapadnoslavenskom pripadnošću iz predosmanskog razdoblja. Iako je ovo područje kroz osmansku upravu bilo išarano migracijama, muslimansko stanovništvo u demografskom smislu ostalo je relativno stabilno i bilo je manje pokretljivo od drugih konfesija, a time je većim dijelom bilo vezano za slavensku baštinu predosmanskog razdoblja. Oni su bili, mogli bismo reći, pravi nasljednici i jezika i pisma iz Povelje Kulina bana (1189.), najstarijeg poznatog službenog akta pisanog narodnim jezikom na cijelom slavenskom jugu (Jahić, 1999: 12).

Upravo su oni, zbog svoga položaja u odnosu na susjede, u svojim jezičkim sustavima znatno zadržali starije govorne crte. U tim crtama razaznaje se kontinuitet sa srednjovjekovnom zapadnom štokavštinom, a taj kontinuitet ogleda se i u pismu ovoga područja. Naime, pisana riječ kao najsnažniji izraz i instrument komunikacije među ljudima bila je i ostala osnovni medij uspona i razvitka različitih civilizacija i čovječanstva u cjelini (Zulfikarpašić, 2016: 5). Dok je fonetski, tj. glasovni jezik slobodna forma misli, pisa-

na riječ je način na koji mi tu misao želimo zabilježiti, fiksirati i spasiti od prolaznosti. Na pitanje što je zapravo pismo, odgovara paleografija koja se upravo i bavi starim pismima i njihovim povijesnim razvitkom. Na prostoru koji je predmet našeg istraživanja (Bosna i Hercegovina i Hrvatska), odnosno Zapadna Bosna i Lika s dijelom Dalmacije, upotrebljava se više pisanih sustava pod utjecajem različitih civilizacija. Preplitanje i utjecaj Bizanta, odnosno grčko-ćirilicnog sa zapadnoeuropskim, odnosno rimokatoličkim-glagoljičnim latiničnim i osmanske kulture, odnosno islamsko-arapskog pisma, stvorili su u svoj svojoj višeznačnosti i različitosti religiju, kulturu i pismenost stanovništva navedenog područja (Zulfikarpašić, 2016: 13).

Proučavajući povijest pisama, zapise i znanstvene radove, nameće se i ovdje pitanje spomenute bosančice koja bi se u tom smislu mogla definirati kao srednjovjekovno pismo bosanskog jezika. Ali se ovdje nameće i zaključak da je ovo pismo prepuno kontroverzi, ne toliko zbog paleografskog problema nego zbog spora o imenu, izvorima i njenom odnosu s ćirilicom (Bogičević, 1975: 101-119). Znanstvenici koji su proučavali paleografiju ne dovode u pitanje specifičnost ovoga pisma, ali ga različito nazivaju: bosanska azbuka, bosanska ćirilica, hrvatsko-bosanska ćirilica, bosansko-dalmatinska ćirilica (Truhelka, 1914: 551-552). U dosta slučajeva ovo pismo na području srednje Dalmacije naziva se brzopisna kurzivna glagoljica. Glagoljica je i jedino originalno slavensko pismo i nastalo je posve samostalno iz naroda (Kuna, 1973: 58). Zbog toga se i njen postanak ne tumači pouzdano, ali je poznato da je to živo narodno pismo za Hrvate važna kulturna tekovina i traje gotovo do kraja 19. stoljeća. To pismo, u kojem je svako slovo sastavljeno od više dekorativnih elemenata, imalo je zavidnu estetsku karakteristiku, ali je bilo nepraktično za svakodnevnu upotrebu te su ga uglavnom koristili glagoljaši u liturgijske svrhe, za spise i slikovite epigrafske natpise. Dolazak osmanske vlasti na ove prostore, uključujući i dijelove Hrvatske, značilo je prekretnicu u političkim, društvenim, ekonomskim i kulturnim odnosima (Midžić, 2014: 50-70). Nova vlast, u namjeri da ovdje trajno ostane, donijela je cijeli državni, društveni i kulturni aparat. Ali bez obzira na to, oni su u dobroj mjeri poštovali kulturnu tradiciju ovih krajeva i tradiciju zatečenog stanovništva koje je većim dijelom islamizirano, ali i dijelom ostalo u svojoj vjeri: katoličkoj i pravoslavnoj.

3. Pisana jezična tradicija islamiziranog stanovništva

U muslimanskoj pisanoj književnosti i jezičnoj tradiciji islamiziranog stanovništva, od 15. stoljeća mogu se uočiti tri razvojna tijeka, ali bez jasnih granica. Prvi je pisana aktivnost na narodnom jeziku i bosančici, drugi je stvaralaštvo na turskom, perzijskom i arapskom jeziku, a treći je alhamijado literatura, odnosno književna tvorevina na narodnom jeziku i arapskom pismu - arebica (Midžić, 2018: 57-67). Naziv bosančica već smo ranije istaknuli, a danas u literaturi pokriva vrlo različite tipove pisama. Najčešće su za takav oblik značenja termina odgovorna različita tumačenja o porijeklu zasebnog tipa ćirilice grafije, ali i činjenica da u slavenskoj paleografiji nisu izgrađeni metodološki postupci za izdvajanje specifičnih grafijskih sustava u okviru jednog osnovnog (Nakaš, 2016: 99).

Obično se govori o trima podvrstama zapadne ćirilice: dubrovačkoj, bosanskoj i srednje-dalmatinskoj (poljičkoj), ali se i u nekim drugim hrvatskim sredinama ćirilica upotrebljava u značajnom vremenskom rasponu, npr. u Lici i Slavoniji od sredine 16. stoljeća i kroz 18. stoljeće. Demarkacijsku liniju glagoljice i ćirilice, koja je u srednjem vijeku stajala na tokovima Vrbasa i Krke, pomicali su sve više na zapad migracijska kretanja stanovništva iz istočnih područja uzrokovanih osmanskim invazijom (Filipović, 1968: 45-50). Na temelju sačuvanih pisama, o kojima će ovdje biti posebno riječi, možemo zaključiti da su osmanske vlasti dale veliki impuls živou upotrebi zatečene ćirilice (bukvica, chiurilica, chililiza) zapadno od Krke. Ovo pismo je i u Krčko-ličkom i Kliškom sandžaku kroz cijelo 16. i 17. stoljeće bilo službeno pismo diplomatske i privatne komunikacije Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Ova komunikacija bila je na maternjem jeziku i na standardnom pismu njenih sudionika (Nakaš, 2016: 103). Kad je riječ o verziji ćirilicnog pisma osmanskih velikodostojnika u Bosanskom ejaletu, posebno treba naglasiti činjenicu da su se oni njime služili gotovo isključivo u svrhu dopisivanja s vlastima s onu stranu granice. Vladimir Mošin stoga i posebnom tipu ćirilice na "katoličkom području" suprotstavlja "begovski brzopis", odnosno bosančicu jer smatra da je to "zaseban" tip bosansko-hercegovačkog brzopisa isključivo na "muslimanskom terenu". Ovdje riječ "zaseban" treba shvatiti isključivo u smislu izoliranosti

u okviru samostalnog razvoja. Međutim, nakon opširne analize ove korespondencije teško da možemo prihvatiti ovakve stavove zato što su naročito krajišnički kapetani i dizdari iz pograničnih kapetanija "begovski brzopis" koristili u prepisci s časnicima "s onu stranu granice" te su pojedine forme slova tom prilikom fluktuirale iz jedne sredine u drugu. Fluktucija slovnih formi zbog toga se i nije mogla izbjeći jer su se oni uzajamno dopisivali, i to na pismu koje je i jednima i drugima bilo uglavnom drugo pismo i tako otvoreno unakrsnim utjecajima (Nakaš, 2016: 104). Treba navesti i činjenicu da je u osmanskoj Bosni ćirilica bila prisutna bez imalo diskontinuiteta jer je to bio prostor najnaprednijeg područja ćirilice, u kojem se cjelokupna pisana kultura izvodila na tom pismu. Na drugoj strani, u hrvatskim krajevima, ćirilica se u novovjekovnom razdoblju najviše zadržala u Dubrovniku i na području slobodne Poljičke Republike kod Splita. Ovdje su također osobito važnu dionicu ćiriličke pismenosti, što smo već naveli, ostavili bosanski franjevci Bosne Srebrene.

4. Krajišnička pisma - kontinuitet zapadne ćirilice (bosančice)

Cijela oblast stvaralaštva na bosanskom jeziku, pisana bosančicom tj. bosanskom ili zapadnom ćirilicom, po svojim izvorima, psihologiji, atmosferi, sadržaju, pa i po stihu, neraskidivo je vezana za muslimansku narodnu epiku i čak je vremenski podudarna s njenim nastajanjem i stvaralačkim trajanjem (Rizvić, 1998: 937). To je bila vrsta epistolarnе književnosti, konkretno pisma muslimanskih velikodostojnika koja su ostala sačuvana u mnogim arhivima, a posebno u Zadru (DA Zadar: DA) i Dubrovniku. Ova pisma najvećim dijelom pisali su sultanovi namjesnici, beglerbezi, sandžakbezi, paše, muselimi, kapetani, dizdari, emini - nadzornici javnih dobara, begovi, age, bajraktari, a ponekad i sužnji u zatočeništvu u tuđoj zemlji koji u tim pismima mole za svoju slobodu (Nezirović, 2004: 17-25). Pisma su uglavnom naslovljena hrvatskim banovima, providurima, sucima, kapetanima hrvatskih utvrđenih gradova, knezovima i dubrovačkoj vlasti, gvardijanima, poljičkim knezovima, crnogorskom vladiki, uskočkim i hajdučkim starješinama u mletačkoj službi, hrvatskim časnicima u

službi Austrije i Mletačke Republike, odnosno s onu stranu polukružne linije bosanske krajine, preko Save, sisačkim, karlovačkim i ogulinskim zapovjednicima, mletačkim vlastima u Zadru i Omišu, Dubrovčanima te preko hercegovačko-crnogorske granice (Rizvić, 1998: 938). Pismo ovih pisama, osim što se zvalo bosančica, u širim krugovima bilo je poznato i po drugim imenima kao što su: hrvatsko pismo, glagoljica, srpsko pismo, Šćepanovo pismo, begovsko pismo, begovica, žensko pismo itd. Ta pisma su prema tome pisana narodnim jezikom, uglavnom ikavskim, ali ih je bilo i ijekavskih, što je ovisilo o jezičnoj oblasti iz koje su upućivana i s mjerom turcizama koja je kao terminologija jedne materijalne i duhovne kulture bila u upotrebi i kod njenih primalaca ili je njima bila razumljiva.

Bosančica, koja se koristila u Bosni stoljećima, bila je podložna ortografskim promjenama, što je svakako vodilo njenoj dekadenciji, osobito jer je bila narodno pismo koje nije bilo ni kodificirano, ni normirano, niti namevano školama. Propašću Bosne 1463., nestalo je i glavnog potpornog stupa bosančici i ona je nastavila živjeti samo u narodu. Bez obzira na njenu bosansku izvornost, ipak trebamo reći, što se vidi iz mnogih krajišničkih pisama, da i ona ponekad pozajmljuje neke ortografske riječi iz glagoljice. Bosančicom se najviše pisalo na štokavskom području. Međutim, treba navesti da ima znatan broj ovih pisama u kojima se vide jasne crte čakavskog narječja. To se osobito vidi u pismima muslimanskih kapetana koji su prisutni prije Karlovačkog mira 1699. u Kliškom i Krčko-ličkom sandžaku. Treba također naglasiti da se u pismima koja potječu iz ovih dvaju sandžaka i područja Bihaćkog sandžaka, uz ikavske oblike, nailazi i na one koje bismo na prvi pogled mogli označiti kao ekavske (susetstvo, susid, sused). Ovdje se vjerojatno ne radi ni o kakvim ekavskim oblicima koji su pripadali zoni čakavskih ikavsko-ekavskih govora jer se oni nalaze znatno sjevernije od ove oblasti. Možda se oni pojavljuju jer su muslimanski velikodostojnici često po okončanju službe na jednom području ili jednoj oblasti bili premješteni u drugu, pa su to oni donijeli (Nezirević, 2004: 25-26).

Kao što je već rečeno jednim dijelom, ova pisma potječu najviše iz pograničnih sandžaka Bosanskog ejaleta, Bihaćkog, Kliškog i Krčko-ličkog, odnosno iz onih kapetanija koje su bile na graničnoj liniji ili blizu nje (Ostrožac, Ostrovica, Udbina, Jasenovac, Kostajnica, Novi, Gradiška, Bihać itd.).

Ima pisama koja su nastala u sandžacima Pakrac i Požega. Na navedenom prostoru pisma su izmjenjivana vrlo dugo, a naročito u 17. stoljeću nakon mira u Žitvi 1606., kada je sve do Velikog bečkog rata vladao dugi mir. Pisma su u tom razdoblju, a i kasnije, pisali poznati kapetani iz obitelji Beširevića, Kulenovića, Cerića, Badnjevića i mnogih drugih. Stoga je ovdje potrebno dati odgovor i na pitanje što su to bile kapetanije i tko su bili kapetani? Prije svega, kapetanije su bile točno ograničeni teritoriji prvo nastali duž cijele granice Bosanskog ejaleta prema austrijskom i mletačkom teritoriju te Dubrovniku i Crnoj Gori, a kasnije se formiraju i u unutrašnjosti ejaleta (Midžić, 2014: 107). U svakoj kapetaniji morala je biti najmanje jedna utvrda s nekoliko kula i čardaka. Njihov osnovni zadatak bio je čuvanje granice operativnim vojnim jedinicama. Kapetani su bili pripadnici najmoćnije muslimanske elite, a služba je bila prvenstveno vojničkog karaktera i uz to nasljedna. Kapetanu je pripadala titula age, a oni koji su imali znatno krupnije zemljišne posjede nosili su titulu bega. Kapetanije su bile specifičnost Bosanskog ejaleta. Tako se stvarao i novi sloj domaćih ljudi koji čine efikasnu i dodatno motiviranu pograničnu vojsku, a uz to oni igraju odlučujuću ulogu na teritoriju svoje kapetanije, osobito kad je bila riječ o razgraničenju. Gotovo da nema nijednog kapetana koji nije pisao pisma o kojima govorimo, u kojima se odražavao njihov život ispunjen čestovanjima i mejdanima, epska slava koja je pratila takva junaštva, ali se govorilo i o sužnjevima, otmicama i otkupima te svakodnevnim događajima u mirnom razdoblju kada se trgovalo, posjećivalo, sklapala se prijateljstva i kumstva i činile prijateljske usluge (Midžić, 2014: 108).

U ovim pismima bili su prisutni epska atmosfera i duh koji ispunjavaju muslimanske junačke pjesme, ali naravno, s pogledom i odnosom muslimanske strane. Tako se mogu jako dobro uočiti neke komparativne crte između muslimanskih krajišničkih pisama i krajišničke narodne epike. Bez obzira na to, može se zaključiti da ova pisma ipak nisu književnost jer nisu pisana za takvo čitanje i namijenjena su isključivo za životnu zbilju krajišničke svakodnevice. Niti su ih njihovi pošiljaoci - muslimanski velikodostojnici na raznim stranama i u različitim vremenima - uobličavali s ciljem da načine jezička umjetnička djela, niti su ih kao književna djela čitali njihovi primaoci (Nezirević, 2004: 33).

U mnogim ovim pismima ili "sitnih knjigama", kako se govori u narodnoj pjesmi, autorstvo je stilski podijeljeno jer su ih pisali pisari-čatibi, iako su bosanske age i begovi dugo njegovali bosančicu u privatnoj upotrebi kao svoje pismo od starina. Zanimljivo je navesti da se u ovim pismima ne spominje pisar, ali su ona pisana uvijek u prvom licu, izrazito subjektivnim i naglašenim osobnim upravnim govorom. Izvan svake sumnje je to da ova pisma predstavljaju izvanrednu primarnu građu kroz koju pulsira i kroz koju se odražava život u krajini i koja ima ogromni značaj. Ova izuzetna građa ima još jednu važnu odliku: na skoro svakom mjestu u pismima blistaju lijepe i mudre misli i pojavljuju se takve rečenice koje kao da su istrgnute iz neke epske pjesme. Zbog toga se ona i čitaju s velikim zanimanjem i s velikim čuđenjem (Nezirović, 2004: 33). Uočljivo je da su mnogi izrazi u ovim pismima zajednički izrazima u narodnoj epici. U toj epici pismo se naziva "knjiga", "sitna knjiga" koja se obično >>piše<< ili >>kiti<<; a kad se napiše, ona se >>sklopi<< i >>opremi<< >>na ruke<< onome kome je napisana. A kad je knjiga >>pala na koljena<<, ona u narodnoj pjesmi >>besidi<<, a ako je knjiga vesela, onda čitalac >>se na nju smije<<, ako je žalosna >>udriše mu suze na oči<<. Pismo se obično pisalo >>na kolinu<<, za pisanje se uzimao "kalem", a kao oznaka slova u narodnoj pjesmi upotrebljava se turcizam "jazija" (Milaković, 1991: 4-5).

Svi koji su do sada istraživali ova pisma ističu prije svega njihov narodni jezik i slažu se u karakteru i nazivu pisma da je to bosančica. Posebno se tu ističe Franjo Rački koji kaže da su pisma pisana >>čistim pučkim jezikom kako ga je govorio sam pisar i onaj koji je pismo diktirao pisaru, s ovim osobinama, kakvima se on isticao u Bosni i u Hrvatskoj krajini u 16. i u 17. vijeku<<, a da je taj jezik >>odjeven tuj većinom u ćirilicu bosansku kojom se pisac služio onako kako je umio i pisao ju kako je rieč izgovarao<< (Rački, 1879: 1-41). Mnoge zbirke ovih pisama, osobito ona koju je izdao Aleksandar Solovjev 1940., govore da je veći dio tih pisama pisan bosančicom, ali ih ima pisanih i latinicom. Po njegovu mišljenju, pisari su u ova pisma unosili svoje dijalekatske crte. Jedan je pisao čakavski, drugi štokavski, većina njih piše ikavštinom, a ima ih i u ekavskom obliku (Solovjev, 1940: 1-118). Osobito treba naglasiti da su neki kapetani i dizdari upotrebljavali ravnopravno u pismima i ćirilicu i latinicu. To se posebno odnosi

na ostrožačke kapetane i dizdare Bešireviće. Tako u jednom pismu koje je poslao Osman-aga Beširević ogulinskom vicekapetanu Zigmundu Zniki, a koje pokazuje odlike poligrafske kancelarije, usred latiničnog teksta pojavljuju se riječi upisane pola latinicom, a pola ćirilicom. Međutim, kad Beširevići pišu Keglovićima - poznatoj velikaškoj obitelji - oni biraju samo ćirilicu jer se ona kod Keglovića njeguje generacijama (Nakaš, 2016: 131). Za proučavanje krajišničkih pisama posebno su interesantna ona koja se nalaze u studijskoj biblioteci u Ljubljani, a koja su objavljena 1914. u Vjesniku Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva. Radi se tu o više "glagolskih i ćirilskih isprava" (Bojničić, 1914: 45-50). Tu se navodi da >>glagolske isprave rade većinom o izvještajima pouzdanih austrijskih komandanata o kretanju turske vojske u 16. vijeku, pa se onda ti izvještaji šalju u zatvorenim listovima na glavare većih mjesta po hrvatskom primorju (osobito Vinodolu), na Rijeku, po Istri i južnoj Kranjskoj.<< Jedan dio ovih navedenih pisama odnosi se na dopise osmanskih kapetana Josipu de Pozzi (Pučiću) koji je neko vrijeme bio kapetan Like i Krbave u Gospiću, a neko vrijeme kapetan u Slunju. Pisma su nastala početkom 18. stoljeća, a radi ilustracije donosimo nekoliko prijepisa takvih pisama:

1. U Zvonigradu bez oznake vremena (između 1720.-1741.) Beg Peširević piše Josipu grofu Pučiću, komandantu Like i Krbave radi ovaca Hadži Šapana, koje mu je zaustavio Holjevac, nadalje se tuži na kapitana Milaneza, koji je njegovu čovjeku uzeo 16 ½ oka voska, kobilu, kabanicu i pušku.

U ime gos(podi) na poga.

Od nas gos(podi)na ipšir pega) Peširevića, kapitana ostorškoga i zapovidnika sve krajine ostorške, u svem vele visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gospodske dostojnom gos(podi)nu, gos(podi)nu grofu Josefu, komenda(n)tu, velikomu kapitanu, zapovidniku sve Like i Kirpave iz Svonigrada lipo pozdravljenje kako gos(podi)nu i susedu na krajini. Po tom toga primismo i razumismo vašega gos(podst)va postovanu knjigu, koju piše vaše gospodstvo radi ovaca moga čovika Hačih Šapana iz Bile sitne, koje mu je zastavijo vaš Holjevac. Radi tih ovaca i ostaloga plaga, šut je uzeo Holjevac u to osla moga čovika. Dav do vašega gospodstva, prosim vaše gospodstvo, naplati od Holjevca četrdeset ovaca s janci i kravu i pet

čekina i ostalo oružje i ropu i ovim mojim ljudima prida ih i amo pošalji i ako ja hoću vašem gos(podst)vu služiti, zapovijadajte. Drugo, gos(podi)ne, vaš kapitan Milanez uzeo i zastavijo moga čovika vosak, šesnajest oka i po voska i kopilu, kapanicu i pušku. Prosim, zapovijadajte vašemu kapitanu Milanezu, neka tu ropu i vosak neka ovim mojim ljudima dade i amo pošalje, kako i ja hoću vašemu gos(podst)vu služiti. Gos(podi)ne, pismo davno odpisali vašemu gos(podst)vu, ali nismo mogli, jere nam je pijo došao pašin čehaja radi hirsoza i zločinaca i jedno sviju povišali i posmakli ih, ku jeste god tuzili. Tako i vi, gos(podi)ne, vaše hirsoze i zločince posmaknite i haka im dužite, da krajinu umirimo, da se kolj ne čini veće, neka je svak miran i plagom na svojih kućih. I s tim da ste zdravo, gos(podi)ne, gos(podi)ne, amen. Izvana: Plemenitomu i viteškumu dopruručenomumu visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gos(pods)ke dostojnom gos(podi)nu, gospodinu Josetu De Pučiju, grofu i komanda(n)tu, zapovijadniku sve Like i Kirpave, da se ima ova knjiga predati u gos(pods)ke pila ruke u Gospić.

Original ćirilski na cijelom arku čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung Futral 2. br. 368.

2. Bez oznake mjesta i vremena. (Ostrožac, između 1721.-1741.) Kapitan ostroški beg Peširević javlja komandantu Like i Krvave glede ucjene za sužnja Huseina.

U ime gos(podi)na.

Od nas ipšir pega Peširevića kapitana ostorškoga i zapovnika sve krajine ostorške, u svem vele visoko postovanomu i svake velike fale, časti i dike gospodnje dostojnomu gos(podi)nu Josepu de Pučiju, komanda(n)tu zapovijadniku sve Like i Kirpave, lipo pozdravljanje kako gospodinu prijatelju. Potom toga primismo i razumismo vašega gos(podst)va postovanu knjigu, šut nam pišete radi našega sužnja Huseina Kamengarčanina, da svoju virnu knjigu izvadimo, koja je za nj data Narakovića. Kada smo pi(sa)li Narakoviću po zapovidi velike gos(po)de, onda dovede vaš šindik sužnja huseina Narakovića(va). I šindik reče: „Da se Husein učinijo konja i petnajest čekina!“—A Husein Reče, da nije van jednoga konja. Sa prve ne znadosmo, veće ostavismo do vašega gos(podst)va i viru našu dadosmo za nj, ali

nismo u viri pisali ništa, veće koliko reče vaše gospodstvo. „Sa prve da se učinijo, pak je iz parve čine izvaditi, ter ču ja spor šutid“. Pravda dosudila i dokončala Narakovića i tursak i karorsak i sušnjem olakšala dugovanja. Potle toga sa prve koliko pude i razvidi se i vaše gospodstvo reče: „Budemo svoju viru odkupili!“ Pišete radi našega varnog konja, da vam za nj pošaljemo. Gos(podi)ne, neka znate, varni naš konj i po legatih suznja moga (h) u odkupiti, a mi njega ne pismo od vas zažalili ali ne pismo smili dati ovakoga konja, dok ne upitamo višnje gos(po)de. Kada upitamo, ako nam pude dopustak, hoćemo pisati, da nam pošaljete našu vir(u) i sa prve pišete, koliko je dugovanja ali je sam konj ali samo petnajest čekina prema čini, tako ćemo činiti, a kada ti je potripa od konja, kada upitamo višnje go(spo)de, hoćemo vašemu gos(podst)vu opznaniti i ne ćemo od vas konja zažaliti, kako god pude šut. Pipete za vašega čovika, da na usta ima tužpu, i mi ga pitasmo, ne umide kazati, ni koga veće tuži na Pavla iz Kiršala, a Pavao nije u našoj zapovidi veće u pihackog kapitana.

Original ćirilski na cijelom arku papira čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung Futral 2. br.368.

3. Bez oznake mjesta i vremena. (Glamoč između 1740-1741.) Merdan Čehaja od Glamoča obvezuje se Josipu Pučiću, komandantu i zapovijedniku Like i Krbave, da će odkupiti suznja Huseina Caferovića. U ime boga, ja Merdan Čehaja od Glamoča dadoh moju tvirdu viru Muhamedovu gos(podinu) J(o)žef de Pociji, velikom komandantu i zapovidnik(u) sve Like i Krbave z anjega susnja (=suznja) Huseina Caferovića. Dilen mu izda, stavljeno dugovanje od novca do konca s termenom turske i kauske komenje za živa i za mirtva.

To svidochi gos(podin) Besirević Imšir beg, kapitan ostrski, Muhamed aga Popirženović, Gos(podin) kapitan Knežević, Gos(podin) kapitan Vukaso-
vić, Gos(podin) šindik Like i Krbave.

Ćirilski original na četvrt tabaka papira čuva se u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom Slavische Sammlung, Futral 2. br. 368.

U nazivu "Krajišnička pisma" krajina se podrazumijeva ne u smislu današnjeg geografskog pojma sjeverna i sjeverozapadna Bosna (Cazinska krajina), nego mnogo šire, kao granica ove administrativne oblasti u razdoblju

osmanske uprave pod nazivom Bosanski ejalet, kako prema Banskoj Hrvatskoj, odnosno Austriji na sjeveru i sjeverozapadu, tako i prema jugozapadu, tj. Primorju, mletačkim i austrijskim krajevima, prema jugu Dubrovniku te prema istoku, Crnoj Gori (Rizvić, 1998: 927). "Krajišnik" je u ovim pismima, kako ističe Muhsin Rizvić u navedenoj studiji, u muslimanskoj narodnoj epici ne samo stanovnik Bosanskog ejaleta, nego je i ratnik graničar koji se često bori s neprijateljem koji je preko granice. Uz to, on kao način krajišničkog ratovanja podrazumijeva upadanje u tuđi teritorij, pljačkanje stanovništva i odvođenje roblja, kao i odupiranje takvim upadima koji su izvedeni s područja vojne granice i drugih "kršćanskih krajina" od regularne vojske, uskoka i hajduka. Ovo neprekidno ratovanje, odnosno četovanje bilo je život na granici i uz granicu i imalo je ne samo vojno-politički smisao, nego i borbu za seljaštvo i uništenje protivničkih ekonomskih resursa (Filipović, 1952: 69-72). U tom četovanju, pored muslimanskih elemenata u osmanskoj vojsci kao graničarima, sudjeluju i martolozi, tj. pravoslavni pomoćni osmanski vojni redovi (Kreševljaković, 1954: 25-27). To potvrđuju i pisma koja pokazuju da se među onima koje otkupljuje neki kapetan, nalaze ne samo kmetovi kršćani, nego i martolozi.

Sadržina ovih pisama je vrlo različita, s obzirom na oblast iz koje je pismo dolazilo i regionalno-povijesne podloge na koje se ona oslanjaju. Posebnu karakteristiku imaju pisma s područja Cazinske krajine i to iz Ostrožačke kapetanije upućena hrvatskim časnicima. Ona se tiču uglavnom otkupa i razmjene sužanja te uvjeta otkupa ili razmjene, a u njima se često iznosi socijalno i obiteljsko stanje tih sužnjeva i apelira se na razumijevanje pri određivanju cijene njihova oslobođanja. U ovim pismima, koja su najspecifičnija, posebno se naglašavaju susjedski odnosi, nerijetko pobratimstva iz kojih treba ukloniti sve što te odnose kvvari. Ovakva sadržina pisama bila je i prirodna ovakvoj vrsti komuniciranja i izražavanja jer kad se ratovalo, za pisanu riječ nije bilo ni mjesta niti vremena, a kada je oružje mirovalo, oživljavao je pisani govor (Rizvić, 1998: 939). To osobito potvrđuje pismo koje je napisao Mustaj-beg Lički, odnosno udbinsko-lički kapetan Mustafaga Hurakalović u srpnju 1684. Petru Smiljaniću. Iz tog pisma mogu se saznati i odnosi junačkog prijateljstva između krajišnika i uskoka koje predstavlja osnovu i za traženje obavještajnih usluga. Zbog toga ovo pismo navodimo u cijelosti:

>>Od nas gospodina Mustafage, kapetana udvinskoga i ličkoga, harambaši Petru Smilaniću poklon i vele drago i lubeznivo pozdravlečne kako bratu i priatelju našem. Čudimo se v.m. da nam nigdir list nedoćo od vas budući s našim ocem priatel. Toliko li mlite da mi nismo ništa posli oca vridni. Molim v. m. Ako ne bude kočē oprave, ča smo vam bili pisali da opravite pri gospodinu ćeneralu, molimo v.m. ako ča vidite da ne bude mira da ete nam glas po priatelsku skrovito, molimo v.m. I pozdravlaše vaš naša mati i molaše vas za ednaou tursku robinicu, a ča bude pravo, hoćemo vam uslati. Molimo v.m. pozdravite nam od naše strane sina vašega harambašu Ilien. Čuli smo da će ćunak na toe Kraini. Bog znade da nam e drago, čere če naš. I eto mu uslasmo edno pero sokolovo, za č če za en. Hoće ga nositi prid ćunaci. I molimo ga za ednu signu karabinu, ča znate, da tribuše. Vira moea, hoćemo mu če pošteno eispraviti. I Bog vas veseli. I molimo vas harambaše Ilie da nam ušalete ednu bocu rakie, ča ćemo se napiti. I da ste veseli amin.<< (Dragomanski arhiv, 1949:55)

5. Zaključak

U pismima muslimanskih krajišnika koja ovdje nazivamo "Krajišnička pisma", a koja su nam ostala ne samo kao povijesno, nego i kao književno svjedočanstvo jednog turbulentnog vremena došlo je, kao što smo mogli vidjeti, do izražaja izvanredno bogatstvo života, mentaliteta i kretanja povijesti. Zajednički kulturni fenomen da se međudržavna korespondencija obavlja na sekundarnom pismu njenih sudionika ima kao preduvjet zajedničku tradiciju na tom pismu u prethodnom razdoblju. Hrvatsko-bosanska ćirilica prethodnog razdoblja je kršćanska i treba je tražiti prije svega u njenim sakralnim spomenicima. Ukupnost ćirilične korespondencije bila je na širem području nego što je teritorij koji bi se mogao označiti današnjim sadržajem pridjeva hrvatski i bosanski, a u konkretnom povijesnom kontekstu u korespondenciji sudjeluju dva carstva i dvije republike. Njima se ne mogu dodijeliti spomenute odrednice. S druge strane, odrednice hrvatski i bosanski, kao što se vidi iz jezika spomenutih pisama, ne odnose se na predstavu o zasebnosti jezičkih identiteta koji bi bili imenovani na takav način. Ipak, u okviru kulturnog fenomena da se podanici s obiju stra-

ne granice dopisuju pismom koje im je zajedničko i na jeziku kojim govore, iako su nosioci povijesno suprotstavljenih strana, odrednice hrvatski i bosanski ovdje primjenjujemo za filološki i paleografski diskurs od egzaktih, kao što bi bile osmansko-mletačka ili osmansko-dubrovačka. Određivanje ove korespondencije kao muslimansko-kršćanske imalo bi svoje opravdanje prvenstveno zbog toga što je i njeni autori tako određuju. Ali to upućuje na religijski sadržaj korespondencije, što ni u kojem slučaju ne odgovara. Ova korespondencija, danas doživljavana u cjelini, predstavlja višestoljetnu proznu kroniku i proznu epopeju komplementarnu s narodnom epikom i njenim motivsko-izražajnim i duhovno-epskim i etičkim osobenostima te svjedoči o kontinuitetu kulturnih i civilizacijskih vrijednosti stanovništva ovih područja, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnosti.

IZVORI I LITERATURA

- DRŽAVNI ARHIV ZADAR – Fond: Dragomanski arhiv, kutija 13,25,48
ČEROVIĆ, BOŽIDAR. 1905. Poklon dr. pl. Talocija Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Sarajevo.
- DIZDAR, MAK. 1990. O starim bosanskim tekstovima. Sarajevo.
- FILIPOVIĆ, NENAD. 1998. Iz stare epistolarnе književnosti bosanskih muslimana. Sarajevo.
- FILIPOVIĆ, NEDIM. 1952. Pogled na osmanski feudalizam. Sarajevo.
- FILIPOVIĆ, NEDIM. 1968. Specifičnosti islamizacije u BiH. Sarajevo.
- HADŽIJAHIĆ, MUHAMED. 1974. Od tradicije do identiteta. Sarajevo.
- JAHIC, DŽEVAD. 1999. Bošnjacki narod i njegov jezik. Sarajevo.
- KLAIĆ, VJEKOSLAV. 1882. Poviest Bosne. Zagreb.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, HAMDIJA. 1954. Kapetanije u Bosni i Hercegovini. Sarajevo.
- MAŽURAN, IVE. Hrvati i Osmansko carstvo. Zagreb.
- MIDŽIĆ, FIKRET. 2014. Tvrđave-gradovi Pounja i Cazinske Krajine u osmanskome i austrougarskom periodu. Bihać.

- MIČOVIĆ, DRAGUTIN. 1974. Krajina - istorijska sadržina i epska inspiracija starije srpsko-hrvatske i albanske narodne poezije. Beograd.
- MILKOVIĆ, JOSIP. 1991. Knjiga i pismo u našoj narodnoj pjesmi. Sarajevo.
- NAKAŠ, LEJLA, 2016. Hrvatsko-bosanska ćirilična korespondencija u 16. i 17. stoljeću. Pišem ti Bosančicom, Sarajevo.
- NAKAŠ, LEJLA. 2016. Bosančica kao varijanta ćirilične minuskule. Sarajevo.
- RAČKI, FRANJO. 1879. Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih časnika. Zagreb: Starine, Jazu.
- RIZVIĆ, MUHSIN. 1980. Bosanskohercegovačke književne studije. Sarajevo
- RIZVIĆ, MUHSIN. 1998. Krajišnička pisma. Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Sarajevo.
- SAMARDŽIĆ, RADOVAN. 1983. Veliki vek Dubrovnika. Beograd.
- SOLOVJEV, ALEKSANDAR. 1940. Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI-XVII veka. Beograd.
- ŠABANOVIĆ, HAZIM. 1982. Bosanski pašaluk. Sarajevo.
- TRUHELKA, ĆIRO. 1911. Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive. Sarajevo.
- TRUHELKA, ĆIRO. 1914. Bosanicom pisani tekstovi. Sarajevo: GZM, XXVI.
- Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva. 1914. Zagreb.
- ZULFIKARPAŠIĆ, AMRA. 2016. Pišem ti bosančicom. Sarajevo.
- Croatian-Bosnian Border Relations in the Context of 'Border Letters' from 15th to 19th Century

Abstract

Thousands of years ago, ancient peoples realized the importance of the written language and used it to express their thoughts and feelings. The written word connects the past and the future; it shows us who we are and who we become. This is why the written word has survived for so long and why it has become the basis of everything made and used today. The importance of the written word has remained unchanged; it has been the main originator and guardian of any culture. With that, letters that were accepted as the main form of communication of captains on the borders and other Ottoman dignitaries with Croatian officers and authorities 'on the other side of the border' during the Ottoman period, are just as important. The letters were written in some form of Bosnian Cyrillic, mainly in Ikavian dialect, with Ijekavian dialect being rarely used, depending on the area of sender or recipient of such letter. These letters, often referred to as 'border letters', show respect of the recipient through carefully used local language, the use of Turkic words, and those of other origins, which only confirms presence of both national and religious tolerance. The atmosphere in the letters is usually the one of an epos which reflect the epic of life, events and spirit. The numerous letters that remained active from 15th to 19th century are of great value for the historic studies, cultural heritage, politics, and social and economic history. This type of epos literature holds unbreakable bond between the literacy and creations of the medieval period written in folk language and during pre-Ottoman period.

Key words: Bosnian Cyrillic, Cyrillic script, glagolitic, border letters, San-dzak of Krka-Lika

Ana Azinović Bebek

Andrej Janeš

Hrvatski restauratorski zavod, Služba za arheološku baštinu, Odjel za

kopnenu arheologiju, Zagreb

aazinovic@h-r-z.hr, ajanes@h-r-z.hr

UDK 904:728.81(497.562Brinje)

PRELIMINARNI REZULTATI ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA PALASA STAROG GRADA SOKOLCA U BRINJU

Na uzvisini usred brinjskog polja nalazi se Stari grad, poznat pod imenom Sokolac. Srednjovjekovna utvrda nastala je tijekom 13. stoljeća, a današnji oblik dobiva početkom 15. stoljeća. Sastoji se od nepravilno ovalne jezgre organizirane oko pravokutnog dvorišta. Na zapadnoj strani nalaze se ostaci ulazne kule, dok je s istočne određena višekatnim objektom u kojem se nalazi kapela. S južne strane nalazi se masivni rondel. Cijela je uzvisina bila okružena obrambenim zidom ojačanim polukružnim kulama i kvadratnom ulaznom kulom. Izgradili su ga knezovi Krčki, koji su ga držali do prve trećine 16. stoljeća kada je upravljanje utvrdom preuzela Vojna krajina. Nakon odlaska vojske utvrda je prepuštena propadanju. Ovdje se predstavljaju preliminarni rezultati arheoloških iskopavanja koja se provode od 2014. godine. Iskopavanja su pridonijela novim saznanjima o vremenu gradnje utvrde, ali i njenim razvojnim fazama.

Ključne riječi: Brinje, Stari grad Sokolac, arheološka iskopavanja, prapovijest, razvijeni srednji vijek, kasni srednji vijek, Vojna krajina

1. Uvod

Utvrda se nalazi u središtu današnjeg naselja Brinje, u sjevernoj Lici, na pretpostavljenom srednjovjekovnom putu iz Slavonije (Modruša) prema moru (Senj) (Azinović Bebek 2017, 153). Stari grad, koji je poznat po imenu Soko-

Slika 1.

lac¹, izgrađen je na prostranoj 30-ak metara visokoj uzvisini usred brinjskog polja. Sastoji se od nepravilno ovalne jezgre organizirane oko pravokutnog dvorišta. Na zapadnoj strani nalaze se ostaci ulazne kule, dok je s istočne određena višekatnim objektom u kojem se nalazi kapela. S južne strane nalazi se masivni rondel. Cijela je uzvisina bila okružena obrambenim zidom ojačanim polukružnim kulama i kvadratnom ulaznom kulom (Slika 1).

Danas vizurom utvrde dominira dogradnja na istoku, u kojoj je smještena kapela, na kojoj se od 1917. godine provode zaštitni radovi. Nakon prve obnove nastavilo se s konzervatorsko-restauratorskim radovima od 1948. do 1975. te od 1983. do 2010. godine² (Miletić, Valjato Fabris 2003, 24-44). U stručnoj literaturi se donedavno cijelu strukturu nazivalo troetažnom kapelom izgrađenom početkom 15. stoljeća. Navodi se kako je imala „kriptu“ korištenu za gospodarsku namjenu djelomično ukopanu u teren, na prvom katu kapelu sa sakristijom i emporom te na zadnjem katu obrambenu ga-

1 O imenu utvrde u Brinju i korištenju imena Sokolac vidi: Miletić, Valjato Fabris 2003, 7-8.

2 Radovi u ovoj fazi su prekinuti zbog ratnih zbivanja 1991. te nastavljene 1996. godine.

Slika 2.

leriju (Horvat 1984-1985, 43-47). U novije vrijeme je iznesena tvrdnja da se radi o prigradnji na stariju jezgru utvrde. Tzv. „kripta“ nije imala nikad veze s kapelom te se time negira imenovanje cijele strukture kapelom već se koristi istočna prigradnja. Kapela s emporom se nalazila na prvom katu. Za vrijeme izgradnje ove prigradnje drži se početak 15. stoljeća tj. u vrijeme ženidbe krčkog kneza Nikole IV s Dorotejom Gorjanskom, sestrom palatina Nikole Gorjanskog (Miletić 2013, 14) (Slika 2). Da je kapela prigradena starijim strukturama navodi se razlika u načinu zidanja zapadnog lica prigradnje koja je uočena tijekom konzervatorskih radova, ostacima kruništa u zapadnom zidu, ali i prostornim rješenjima kapele i supstrukcije (Miletić, Valjato Fabris 2003, 60; Miletić 2013, 15). Isto tako negira se izvorna srednjovjekovna fortifikacijska uloga zadnjeg kata te ga se interpretira kao dogradnju izvedenu za potrebe Vojne krajine tijekom opsežnog zahvata završenog sredinom 17. stoljeća (Miletić, 2013, 19).

Na zapadnoj strani nalazi se impozantna ulazna kula očuvana do visine trećeg kata, čija je obnova započela 2014. godine (Slika 3). Danas su u navedenoj visini očuvane južna i zapadna strana, dok je sjeverna očuvana po-

Slika 3.

Slika 4.

lovično, a istočna se u cijelosti urušila. Izvođenje ulaza u utvrdu je rijetko za područje Hrvatske, a radi se o ulazu izvedenom pod kutem od 90°. U kulu se izvana pristupalo sa sjeverne strane, a izlazilo tj. ulazilo u dvorište s istočne strane. Otvori ulaza u kulu su i razlog urušavanja zidne mase tih strana kule. Tlocrt kule je kvadratan s nepravilnim stranicama (sjeverni zid – 5,6 m, zapadni – 5,5 m, južni – 5,4 m, istočni – 5,3 m) (Horvat 1984-1985, 41; Miletić, Valjato Fabris 2003, 50). Prizemlje i prvi kat su građene od lokalnog sivog vapnenca u pravilno uslojenim redovima različitih visina, dok su drugi i treći kat građeni od pravilno oblikovanih komada sedre. Pročelje gornjih katova raščlanjeno je leznama koje su pri vrhu spajali slijepi lukovi (Miletić, Valjato Fabris 2003, 52). Prizemlje i prvi kat su bili svođeni križnorebrastim svodovima, dok je drugi kat bio presvođen križnobačvastim svodom. Zadnja etaža je imala obrambenu funkciju, a imala je dvije trostruke masivne konzole, koje su nosile mašikulu na sjevernom zidu. Prvi i drugi kat su na zapadu bili rastvoreni velikim „češkim“ prozorima, dok je kameni dio pročelja bio prekriven tankim slojem žbuke i oslikan kvadrima (Miletić 2012, 302-303; Horvat 2014, 124).

Ostatak utvrde između ovih dviju vertikala nalazi se pod zemljom te je dio arhitektonskih ostataka došao na vidjelo tek nakon početka arheoloških istraživanja. Prostor između ulazne kule i istočne prigradnje s kapelom se drži za dvorište utvrde. S njegove sjeverne strane se pretpostavlja postojanje palasa. Tu se tvrdnju podupire s fotografijom utvrde iz 1869. godine na kojoj se sa sjeverne strane vidi zid raščlanjen s nizom otvora. Iako nije nikad arheološki istražen donose se dimenzije palasa, koje iznose 20,7 x 6,7 m (Miletić, Valjato Fabris 2003, 45) (Slika 4). Za prostor južno od pretpostavljenog dvorišta smatra se da je sadržavao gospodarske objekte. Na njega je kasnije dograđen polukružni rondel ili artiljerijska kula (Horvat 1984-1985, 42). U stručnoj se literaturi navodi kako je dvorište pregrađeno visokim zidom koji je spajao jugoistočni kut ulazne kule i sredinu zapadnog pročelja istočne prigradnje (Miletić, Valjato Fabris 2003, 62).

Od struktura vanjskih fortifikacija iznad zemlje očuvali su se kvadratna ulazna kula i sjeverna polukružna kula. Ostali dijelovi vanjskog obrambenog prstena kao i mogući ostaci objekata podgrađa nisu vidljivi iznad zemlje.

2. Pregled dosadašnjih iskopavanja i arheoloških istraživanja

Iako je utvrda bila u interesu konzervatorske struke dugi niz desetljeća, izostalo je aktivno uključivanje arheološke struke u njeno obuhvatno i sistematično istraživanje. Tako je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba proveo arheološka iskopavanja 1974. i 1975. godine (Horvat 1984-1985, 42; Miletić, Valjato Fabris 2003, 33). U stručnoj literaturi se navodi isključivo podatak o izvođenju iskopavanja bez podataka o mjestu, opsegu i rezultatima³. Prema stanju na terenu moglo se zaključiti kako je iskopana prostorija u južnom dijelu utvrde koja je imala stepenište u sjevernom dijelu te se kroz nju pristupalo rondelu kroz južni zid.

Novo kopanje na području utvrde provedeno je bez ikakvog arheološkog nadzora 1999. godine kada su uklonjeni slojevi unutar ulazne kule te djelo-

---

³ Kao voditelji se navode Đ. Salajković (Horvat 1984-1985, 42) te arheolog I. Šarić i arhitektica A. Prebeg (Miletić, Valjato Fabris 2003, 33).

mično s njene istočne strane čime se zadrlo u stratigrafiju dvorišta utvrde (Miletić, Valjato Fabris 2003, 50).

Od 2014. godine provode se sustavna arheološka istraživanja palasa utvrde u Brinju. Do sada je istražen veći dio zapadne strane južnog dijela utvrde, a od 2017. godine se provode istraživanja rondela.

3. Rezultati arheoloških istraživanja 2014. – 2018.

Arheološkim istraživanjima obuhvaćena je južna strana središnjeg kompleksa, prostor između ulazne kule i prostorije istražene 1974./1975. te zapadni i središnji dio rondela/artiljerijske kule. Suvremenim arheološkim tehnikama prepoznato je nekoliko faza zaposjedanja nalazišta:

Prapovijesna gradina

Objekti iz razvijenog srednjeg vijeka

Ostaci i slojevi kasnosrednjovjekovne utvrde

Faza Vojne krajine

3.1. Faza prapovijesne gradine

Prilikom iskopavanja u nižim slojevima pronađena je određena količina keramičkog materijala kojeg se moglo sa sigurnošću pripisati prapovijesnom razdoblju. Dio nalaza potječe iz srednjovjekovnih slojeva u kojima je završio prilikom zahvata gradnji i pregradnji utvrde. Na dnu iskopa, uz kamen živac, evidentiran je sloj s isključivo prapovijesnim nalazima, a radiokarbonskom analizom uzorka ugljena datiran je između kraja 8. i početka 5. st. pr Kr.⁴ Sloj je zabilježen na području obje zapadne prostorije. U zapadnoj prostoriji (i njenom istočnom dijelu, koji je arheološki istražen) otkriveni su te istraženi ostaci vjerojatnog željeznodobnog objekta. Između kamena živca i većih komada kamenja posloženih u smjeru sjeverozapad-jugoistok istražena je zapuna jame s nalazima ulomaka keramike iz razdo-

---

4 Uzorak ugljena analiziran je u Centro di Datazione e Diagnostica, Sveučilišta u Salentu. Sigma 2 (95,4 % vjerojatnosti) 770 – 410 BC; Sigma 1 (68,2% vjerojatnosti) 600 – 480 BC.

Slika 5.

blja kasnog brončanog i ranijeg željeznog doba. Pretpostavljeni objekt je u istočnom dijelu djelomično presječen gradnjom srednjovjekovnog zida SJ 18 te nije bilo moguće utvrditi cijeli izgled pretpostavljenog objekta (Slika 5).

3.2. Faza razvijenog srednjeg vijeka

Na području južnog dijela utvrde otkriveni su skromni arhitektonski ostaci koji skupa s nalazima keramičkog posuđa te potpomognuti radiokarbonskim rezultatima potvrđuju obitavanje na području Sokolca tijekom razvijenog srednjeg vijeka. Ovi pokazatelji upućuju na daleko veću starost brinjske utvrde od prvog spomena u pisanim izvorima. Nažalost, zbog povećane graditeljske aktivnosti tijekom kasnog srednjeg vijeka, ostaci iz starijeg razdoblja su gotovo uništeni, ali rasvjetljavanju ovog razdoblja u Brinju doprinijeo bi nastavak arheoloških iskopavanja dvorišta i palasa utvrde.

Kopanjem južnog dijela utvrde otkriveni su ostaci koji se pripisuju temeljima. S obzirom na veliku građevinsku djelatnost na tom području većim

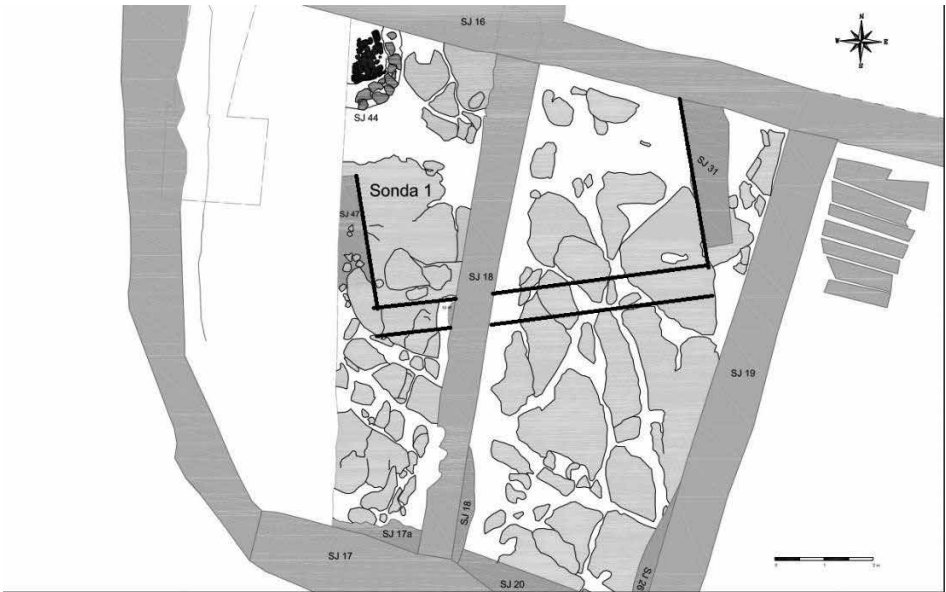
dijelom su odstranjeni te čine nepovezane strukture u prostoru. Ukoliko povežemo linije tih struktura one čine pravokutni tlocrt smjera sjeverozapad – jugoistok (Slika 6). Sjeverne strana pretpostavljene strukture nalazi se na području dvorišta koje nije istraživano. Uzorci ugljena izuzeti iz slojeva koji su omeđeni navedenim ostacima temelja datirani su vremenski razdoblje 10. do 13. stoljeća⁵. Kako u pokretnom materijalu nema karakterističnih ranosrednjovjekovnih nalaza, a rijetki nalazi keramičkih nalaza karakterističnih za 13. stoljeće, funkcioniranje ovog objekta smještaju baš u razdoblje razvijenog srednjeg vijeka. Uz sjeverni zid južnog dijela otkriveni su ostaci konstrukcije peći čije se dno sastojalo od opeka uokvirenih kamenjem. Peć je presječena sjevernim zidom južnog dijela utvrde te time pripada starijoj fazi utvrde.

3.3 Faza kasnog srednjeg vijeka

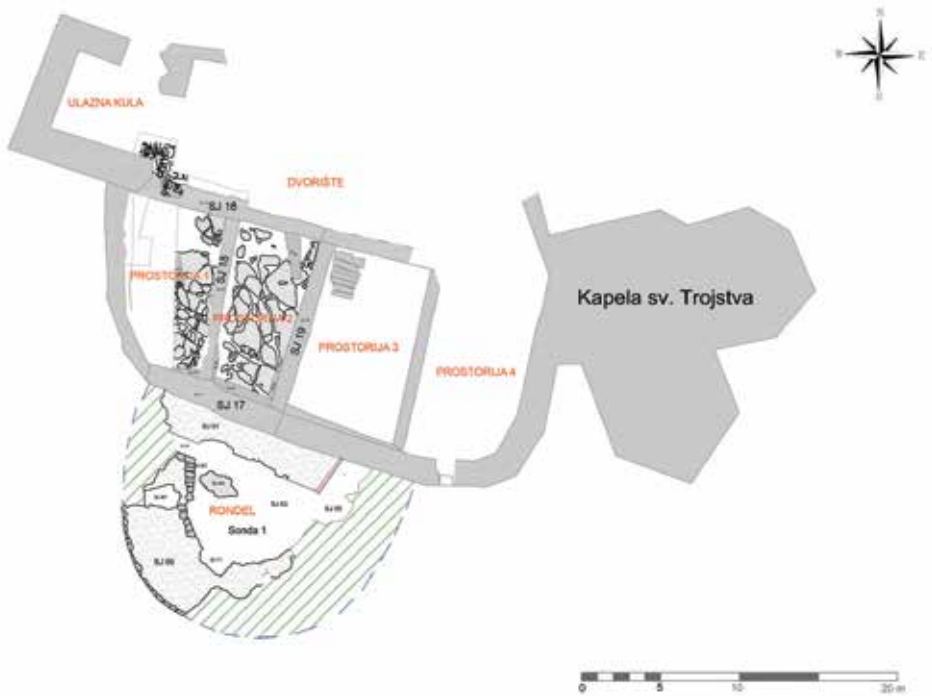
U ovu fazu uvrštavamo većinu vidljivih struktura Starog grada Sokolca. Uz već spomenute ulaznu kulu i istočnu dogradnju s kapelom, otkriveni su ostaci južnog dijela utvrde (Slika 7). Tijekom arheoloških iskopavanja 1975. godine istražena je ukopana prostorija (prostorija 3) sa stepeništem na sjevernoj strani i prolazom u južnom zidu kojim se pristupalo rondelu. Novijim istraživanjima zahvaćene su dvije zapadne prostorije, od kojih je ona istočna istražena u cijelosti. Južni dio utvrde ima nepravilno izduženi polukružni tlocrt s obzirom da prati konfiguraciju terena. Vanjski zid (SJ 17) povezuje ulaznu kulu⁶ s istočnom dogradnjom, zatvara južni dio utvrde sa zapadne i južne strane, na istoku se spaja s istočnom dogradnjom. S unutarne, sjeverne, strane nalazi se ravni zid (SJ 16) koji spaja ulaznu kulu s istočnom dogradnjom. Ovdje treba navesti kako se u starijoj literaturi tvrdi kako se radi o zidu građenom u razdoblju Vojne krajine, ali se iskopavanjima pokazalo kako je taj zid građen i vezan istovremeno s ulaznom kulom. Prostor između navedenih zidova podijeljen na četiri prostorije, od

5 Uzorci ugljena analizirani su u Centro di Datazione e Diagnostica, Sveučilišta u Salentu. U23, Sigma 2 (95,4%) 968 – 1159AD, Sigma 1 (68,2%) 988 – 1046AD; U24, Sigma 2 (95,4%) 1021 – 1206AD, Sigma 1 (68,2%) 1040 – 1110AD.

6 U starijoj stručnoj literaturi se ova kula naziva i frankopanskom.

Sl. 6.

Sl. 7.

kojih najistočnija nije još istražena⁷. Sjeverni zid je u cijelosti istražen u zapadnom dijelu, širine je 1,27 m, očuvane visine oko 1 m. Građen je od bolje obrađenih lomljenaca, s tim da je južno lice bolje očuvano. Istraženo je i sjeverno lice, koje je sačuvano u manjoj visini.⁸ Blizu spoja s ulaznom kulom otkriven je otvor/niša, dužine 1,32 m, širine 0,87 m. Južni dio zida izgrađen je od komada sedre koje se može, s oprezom, pripisati ostacima starije peći koja se nalazi s južne strane zida. Kako je rečeno, istražena širina zida iznosi 1,27 m, dok se u starijoj literaturi navodi širina od jedva 0,8 m (Horvat 1984-1985, 42). Za starije zidove se donosi podatak o širini od 1,30 m. Prema novim dimenzijama i ovaj zid pripada kasnosrednjovjekovnoj fazi utvrde.

Najzapadniji pregradni zid (SJ 18) istovremeno je građen sa sjevernim zidom (SJ 16), a samim time i ulaznom kulom. Dugačak je 10,37 m, širine 0,7-0,9 m, očuvane visine 1,34-1,91 m, smjera sjever – jug, spaja zidove SJ 16 i SJ 17. U gornjoj zidni je zidan nešto neurednije s manje vezivnog morta od nižih zona kod kojih je obilato korišten mort. Temeljen je na kamenu živcu, a u južnom dijelu ojačan temeljnom stopom. Navedeni zidovi omeđuju najzapadniju, prostoriju 1.

Istočno od nje nalazi se prostorija 2, istražena u cijelosti. Sa sjeverne strane omeđena je zidom SJ 16, sa zapadne zidom SJ 18, s južne sa zidom SJ 17 te s istočne zidom SJ 19. Zid SJ 19 dugačak je 11 m, širok oko 1,1 m, a očuvan je u visini od oko 1,3 m. Zidan je od bolje obrađenih lomljenaca slaganih u sedam relativno pravilnih redova povezanih mortom žute boje.

Prostorija 3 se nalazi istočno od prostorije 2 te je, vrlo vjerojatno, istražena prilikom arheoloških iskopavanja 1975. g. Sa sjeverne strane određena je zidom SJ 16, sa zapadne zidom SJ 19, s južne zidom SJ 17 te na istoku zidom koji je djelomično istražen prilikom starijih iskopavanja. Dublja je od gore

7 Na starijim fotografijama vidljivi su ostaci zida SJ 16 očuvani iznad tla, pred ulazom u supstrukciju istočne dogradnje, a čiji su ostaci tijekom restauratorskih radova uklonjeni.

8 Na ovome mjestu treba istaknuti kako su nađeni tragovi iskopa provedenog, vjerojatno, 1975. g., a ukazuje kako tada strukture nisu istražene u cijelosti jer nije dostignuta razina lica zidova. Naime, kod većine zidova je jezgra sačuvana u većoj visini od samih lica, što je dovelo do bilježenja krivih dimenzija zidova.

navedenih te se u nju pristupalo preko kamenog stepeništa. S južne strane u zidu SJ 17 nalazi se prolaz kojim se pristupalo rondelu. S obzirom da je taj dio zida konzerviran i prolaz „uređen“ kamenim dovratnicima danas je nemoguće utvrditi stratigrafske odnose s preostalim zidovima, ali i utvrditi moguće kasnije probijanje prolaza u tom zidu.

Između prostorije 3 i istočne prigradnje s kapelom nalazi se još jedna prostorija, do sada neistražena (prostorija 4).

Ovu fazu razvoja brinjske utvrde možemo povezati s prvim spomenom u pisanim izvorima, tijekom 14. stoljeća što potvrđuju i rezultati analize uzoraka ugljena iz prostorije 2, a datirani su 13. i 14. stoljeće⁹. Na spoju zidova SJ 17 i SJ 19 otkriveni su ostaci starijih struktura tj. zidova (SJ 20 i SJ 26), uz koje su nađeni ostaci vapnenice datirane u 14. stoljeće. Ovoj fazi pripada korpus keramičkih nalaza u kojem prevladava gruba kuhinjska keramika pronađena na području prostrija 1 i 2, te nalazi stolne keramike talijanske provenijencije, prije svega majolika.

Tijekom iskopavanja rondela otkriven je masivni zid (SJ 51) prizidan s južne strane zida SJ 17. Danas je od zida vidljiva ispuna, koja se sastoji od veziva žućkaste boje te većeg i manjeg, uglavnom neobrađenog kamena slaganog bez jasnih redova. Očuvana visina iznosi oko 2,5m, dok je do sada istražena dužina zida 11,7m. Širina do zida SJ17 iznosi oko 2,5m. Tek u donjoj zoni vidljivi su klesanci koji su vanjsko lice tog zida. Vanjsko lice zida ostalo je sačuvano samo na njegovom zapadnom kraju. Na zapadnom dijelu vidljivo je da je na njega prizidan plašt rondela. Može se pretpostaviti da se radi o nekakvoj vrsti potpornog zida južnog dijela utvrde, koji je izgrađen na rubu uzvisine. Velika debljina upućuje na to da je pridržavao konstrukciju južnog zida utvrde (SJ 17), koja je imala više etaža i time bila statički ugrožena. Drži se kako je ovaj dio utvrde imao tri kata (Horvat 2014, 143).

---

9 Uzorak ugljena analizirani je u Centro di Datazione e Diagnostica, Sveučilišta u Salentu, Sigma 2 (95,4%) 1380 – 1450AD, Sigma 1 (68,2%) 1390 – 1430AD.

3.4. Faza Vojne krajine (novi vijek)

Od prve trećine 16. stoljeća brinjskom utvrdom upravlja Vojna krajina, kojoj se pripisuje modernizacija utvrde tj. prilagođavanje ratovanju vatrenim oružjem (Azinović Bebek 2017, 155). Uz izgradnju vanjskog obrambenog prstena, koji je danas tek djelomično vidljiv u terenu, poznavanje izgleda tog dijela fortifikacija dugujemo grafikama N. Angielinija iz 1566. g., G. Pieronija iz 1639. g. te M. Stiera iz 1658. g. Vanjski obrambeni zid sastojao se od četiri polukružne kule, kvadratne ulazne kule opremljene s ključastim puškarnicama i bastiona na istočnoj strani. Gradnju ulazne kule moguće je smjestiti u kraj 15. i 16. stoljeće s obzirom na oblik puškarnica (Miculinić 1988, 148; Bedenk 1988, 288; Horvat, Filipec 2001, 166, sl. 25). Sa sjeverne strane glavne utvrde ucrtan je još jedan, manji, bastion.

Izmjene na istočnoj prigradnji s kapelom, kada su u potkrovlju otvoreni obrambeni otvori, izvedenu su tijekom opsežne obnove prigradnje završene sredinom 17. stoljeća (Miletić 2013, 19). Pomicanje ulaza u supstrukciju istočne prigradnje i kapelu pripisuju se isto ovom razdoblju.

Slika 8.

Od struktura pronađenih arheološkim iskopavanjima s oprezom možemo pripisati ostatke rondela koji su izgrađeni s južne strane srednjovjekovne utvrde (Slika 8). Do objave ovog rada istražene su cijela zapadna i južna strana rondela. Otkriven je otvor na spoju sa zidom SJ 51 te četiri ambrazure (topovska otvora) pravilno raspoređena od zapada prema istoku. Definirana su dva, zapadni i južni, dok se od jugoistočnog nazire nadvoj, a istočni je sačuvan u cijelosti. Nadvoji ambrazura su građeni od komada oblikovane sedre. Najbolje su sačuvani u istočnoj ambrazuri, dok je samo red očuvan u zapadnoj. Dobivene su dimenzije zapadne ambrazure koja je pri dnu široka 0,91 m, pri vrhu 1,63 m, visine 1,45 m. Južna ambrazura je urušena te su otkrivene konture bočnih strana i dna. Oblik ambrazura je definiran s vanjske strane. Plašt rondela nedostaje do dna strukture. Malo iznad kamena živca očuvano je lice zidano od klesanaca, sačuvanih u dva reda. Prate konfiguraciju terena koja oštro pada od sjevera prema jugu. Klesanci su najčešće veliki oko 0,4 x 0,4m.

Prema starim grafikama ova struktura je daleko niža od ostalih struktura i objekata središnje utvrde te ju samim time definiramo kao rondel. Prema očuvanim visinama donjih kota otvora, zapadni otvor (uz zid SJ 51) i istočna ambrazura nalaze se na višem položaju od zabilježene tri ambrazure (zapadne, južne i jugoistočne). Time možemo doći do zaključka kako je rondel imao bar dvije etaže, na što dodatno upućuju očuvani zidovi koji su s nagnuti prema unutrašnjosti te predstavljaju ostatke svoda između etaža.

Sama unutrašnjost rondela nije istražena u cijelosti zbog nedostatka sredstava kojima bi se konzervirali otkriveni ostaci zidova rondela, a koji se nalaze u izrazito lošem stanju.

Pokretni materijal iz ove faze nađen je na području prostorija 1 i 2, a čine ga ulomci grube kuhinjske i stolne keramike te staklenih posuda, koji se mogu datirati u 16. i 17. stoljeće. Utvrđeno je postojanje žbukanih podnica građenih tijekom adaptacija u 17. stoljeću.

Zaključna razmatranja

Iako su arheološka iskopavanja zahvatila samo jedan dio utvrde pokazala su obilje nalaza koji upućuju na starija zaposjedanja uzvisine u središtu brinjskog polja (Slika 9). Do sada se razvoj utvrde dijelio u dvije faze, tzv. frankopansku i kasniju, vojnokrajišku. Novijim arheološkim iskopavanjima utvrđene su dvije starije faze zaposjedanja. Prva je prapovijesna koja je do sada bila nepoznata, iako ne i iznenađujuća. Nastavak istraživanja, ali i detaljna obrada nalaza iz ovog perioda trebao bi rasvijetliti okolnosti korištenja gradinskog tipa nalazišta na kojem se obitavalo tijekom kasnog brončanog i željeznog doba.

Iako su materijalni ostaci iz razdoblja razvijenog srednjeg vijeka izrazito skromni, ipak ukazuju na korištenje brežuljka tijekom 12. i 13. stoljeća. Nalazi mogućeg kvadratnog objekta potvrđuju pretpostavku o važnosti lokacije u vremenu ekspanzije knezova Krčkih na području srednjovjekovne Hrvatske. Iskopavanja dvorišta danas vidljive utvrde mogu ukazati na postojanje još više ostataka prve brinjske srednjovjekovne utvrde.

Slika 8.

Unutar kasnosrednjovjekovne faze zahvaljujući rezultatima iskopavanjima može se odbaciti tvrdnja kako je danas vidljiva utvrda bila izgrađena u jednom mahu, početkom 15. stoljeća (Horvat 1984-1985, 52). Utvrda je naslijedila kvadratni objekt iz 12./13. stoljeća tijekom 14. stoljeća na što upućuju ostaci vapnenice unutar prostorije 2, kao traga građevinske djelatnosti. Isto tako možemo sa sigurnošću tvrditi kako je južna strana utvrde funkcionirala kao objekt u prizemlju bio podijeljen na četiri prostorije. Isto tako treba odbaciti tvrdnju o pregrađivanju dvorišta tijekom razdoblja vojne uprave jer se radi o zidu građenom istovremeno s ulaznom kulom (SJ 17). Struktura izgrađena početkom 15. stoljeća te ukrašena u najboljoj maniri parlerijanskih radionica (Horvat 2014, 179) je tzv. istočna prigradnja s kapelom. Za nju se može, na ovom stupnju istraživanja, tvrditi kako je nastala prigodom sklapanja bračnog saveza knezova Krčkih i moćne obitelji Gorjanskih, oko 1405. godine. Dozidavanje masivnog zida (SJ 51) s južne strane utvrde se, s oprezom, može datirati u ovo doba.

Nakon preuzimanja utvrde od strane Vojne krajine pokušalo se osuvremeniti način obrane. Vanjski sustav obrane s polukružnim kulama i bastionima sigurno pripada ovoj fazi. Posljednja etaža istočne prigradnje s kapelom dodatno oprema za ratne operacije. Na ovome mjestu treba iznijeti problem nastanka rondela s južne strane utvrde. Postoji otvorena mogućnost kako je izgrađen još u doba dok je utvrda bila u posjedu Frankopana. Ovdje treba navesti podatak kako je većina rondela bila zatrpana izbacanom zemljom iz prostorije 3, depoziti nastali tijekom iskopavanja 1974./1975. godine. Nastavak iskopavanja dubljih slojeva nastalih tijekom gradnje i funkcioniranja rondela može dovesti do točnijih podataka. Na trenutnom stupnju istraživanja gradnja ovakvog tipa fortifikacija opremljenog ambrazurama smješta se na prijelaz prve i druge trećine 16. stoljeća. Na raniju dataciju izgradnje rondela može upućivati podatak o pogibiji Ivana Botha prilikom opsade brinjske utvrde od strane banske vojske 1493. godine (Miletić, Valjato Fabris 2003,11; Kekez 2009, 73-74). Both je poginuo od pogotka olovnim zrnom, što upućuje na korištenje vatrenog oružja u Brinju krajem 15. stoljeća.

Već su preliminarni rezultati arheoloških iskopavanja južnog dijela utvrde u Brinju ukazala na slojevitost navedenog nalazišta, a nastavak bi rasvije-

tlio nastanak srednjovjekovne utvrde te njen bogati razvoj kao sjedišta knezova Krčkih, ali i kasnije funkcioniranje pod vojnom upravom.

Bibliografija:

AZINOVIĆ BEBEK, ANA. 2017. Die Burg ist nicht mehr Sitz der Adelsfamilie, sondern wird militärischen Zwecken angepasst – Beispiele aus Kroatien, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 33, Wien, 151-163.

BEDENK, SANJA. 1988. Prilog proučavanju i zaštiti naslijeđa starog grada Drivenika, Vinodolski zbornik V, Rijeka-Crikvenica, 283-294.

HORVAT, ZORISLAV. 1984-1985. Burg u Brinju i njegova kapela, Peristil 27-28, Zagreb, 41-68.

HORVAT, ZORISLAV. 2014. Burgologija. Srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske, Zagreb.

HORVAT, ZORISLAV; FILIPEC, KREŠIMIR. 2001. Novija saznanja o kaštelu Konjščina, Opuscula archaeologica 25, Zagreb, 151-182.

KEKEZ, HRVOJE. 2009. Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?, Modruški zbornik 3, Modruš, 65-101.

MICULINIĆ, SONJA. 1988. Grad Grobnik, Grobnički zbornik 1, Rijeka, 119-161.

MILETIĆ, DRAGO. 2012. *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb.

MILETIĆ, DRAGO. 2013. Rasprava o strukturi i funkcijama dvorske kapele Sv. Trojstva u Brinju, Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda 4, Zagreb, 9-26.

MILETIĆ, DRAGO; VALJATO FABRIS, MARIJA. 2003. *Sokolac, frankopanski plemićki grad u Brinju*. Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika Hrvatske, sv. 10, Zagreb.

Popis ilustracija:

Slika 1. Najstariji prikaz Brinja Nicole Angielinija iz 1566. godine (prema Miletić, Valjato Fabris 2003, 11, sl.2)

Slika 2. Pogled na strukturu s kapelom, s istoka (snimio: J. Višnjić)

Slika 3. Pogled na ulaznu kulu (snimio: A. Janeš)

Slika 4. Ostaci palasa snimljeni 1869. godine, pogled sa sjevera (prema Miletić, Valjato Fabris 2003, 17, sl.11)

Slika 5. Položaj prapovijesnog objekta u južnom dijelu utvrde (nacrt: V. Gligora, uredio: A. Janeš)

Slika 6. Rekonstrukcija tlocrta objekta iz razvijenog srednjeg vijeka (nacrt: V. Gligora, uredila: A. Azinović Bebek)

Slika 7. Tlocrt istraženog dijela brinjske utvrde (nacrt: V. Gligora)

Slika 8. Istraženi dio rondela 2018. godine (snimio: Arheo-koop)

Slika 9. Zračni pogled na istražene ostatke Starog grada Sokolca 2017. godine (snimio: J. Višnjić)

Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja palasa Starog grada Sokolca u Brinju

Sažetak za prijevod

Na uzvisini usred brinjskog polja nalazi se Stari grad, poznat pod imenom Sokolac. Srednjovjekovna utvrda nastala je tijekom 13. stoljeća, a današnji oblik dobiva početkom 15. stoljeća. Sastoji se od nepravilno ovalne jezgre organizirane oko pravokutnog dvorišta. Na zapadnoj strani nalaze se ostaci ulazne kule, dok je s istočne određena višekratnim objektom u kojem se nalazi kapela. S južne strane nalazi se masivni rondel. Cijela je uzvisina bila okružena obrambenim zidom ojačanim polukružnim kulama i kvadratnom ulaznom kulom. Izgradili su ga knezovi Krčki, koji su ga držali do prve trećine 16. stoljeća kada je upravljanje utvrdom preuzela Vojna krajina. Nakon odlaska vojske utvrda je prepuštena propadanju. Ovdje se predstavljaju preliminarni rezultati arheoloških iskopavanja koja se provode od 2014. godine. Iskopavanja su pridonijela novim saznanjima o vremenu gradnje utvrde, ali i njenim razvojnim fazama. Istraživanjima je su utvrđeni ostaci prapovjesnog naselja iz kasnog brončanog i željeznog doba. Danas vidljivoj utvrdi prethodio je pravokutni objekt iz 12./13. stoljeća. Krajem 14. stoljeća utvrda polako poprima danas vidljive konture, kojima se početkom 15. stoljeća, s istočne strane, dograđuje objekt sa supstrukcijom i kapelom. Godine 1530. carska vojska preuzima upravu nad utvrdom te radi preinake na istočnoj dogradnji te gradi vanjski obrambeni prsten s polukulama i bastionima.

Ključne riječi: Brinje, Stari grad Sokolac, arheološka iskopavanja, prapovijest, razvijeni srednji vijek, kasni srednji vijek, Vojna krajina

Pia Šmalcelj Novaković
Institut za arheologiju, 1000 Zagreb
piasmalcelj@gmail.com
Prethodno priopćenje
(primljeno 5. kolovoza 2018.)
UDK 904:726.821(497.562Kosinj)“653/654“

Kosinj - arheološka istraživanja s kraja 20. stoljeća

Područje Kosinja spominje se u povijesnim izvorima još od druge polovice 11. stoljeća i nema sumnje da je dolina bila od velike važnosti u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, što se očituje osnivanjem prve hrvatske tiskare, kao i indikacijama da je ovdje bilo sjedište bana. Međutim, nikada nisu provedena značajna arheološka istraživanja koja bi doista pokazala više o srednjovjekovnom naseljavanju ovog kraja, iako je izgradnja akumulacijskog jezera u području Gornjeg Kosinja planirana još od kraja 20. stoljeća. Manje je poznato da su u to vrijeme provedene pilot studije s ciljem utvrđivanja položaja za daljnja istraživanja kako bi se definirala i zaštitila arheološka baština. U ovom radu prikazani su rezultati iskopavanja 5 potencijalnih srednjovjekovnih lokaliteta: Antun Padovanski-Gornji Kosinj (novovjekovno groblje), kapelica sv. Ane-Gornji Kosinj (grob stariji od srednjovjekovne crkve), Mlada Nediljica-Mlakva (novovjekovno groblje), Mlakvena greda (romanička crkva i srednjovjekovni grobovi) i Krš, Trokutić-Staro groblje (srednjovjekovno groblje).

Ključne riječi: Gornji Kosinj, Mlakva, Mlakvena greda, Krš-Staro groblje, novovjekovno groblje, postosmanlijsko, srednji vijek

Kosinjska dolina ili bolje rečeno, prostor Kosinja, za mnoge je istraživače vezane uz našu nacionalnu povijest i književnost prostor koji ne prestaje fascinirati i pozivati na otkrivanje njegovih tajni.¹ Obično se važnost Kosi-

---

1 Rad je nastao u okviru projekta Život na rimskoj cesti – komunikacije, trgovina i identiteti na rimskim cestama u Hrvatskoj od 1. do 8. st. (UIP-05-2017-9768) koji se pod pokroviteljstvom Hrvatske zaklade za znanost izvodi na Institutu za arheologiju u Zagrebu (voditeljica: dr. sc. Ivana Ožanić Roguljić).

nja u našoj kulturnoj baštini ponovno „otkriva“ i naglašava kada se u javnosti aktualizira rasprava oko potapanja Kosinjskog polja pod akumulacijskim jezerom, kao što je slučaj i ovaj put²: već od osamdesetih godina 20. stoljeća predviđeno je akumulacijsko jezero u Gornjem Kosinju, smješteno u donjem toku rijeke Like, nizvodno od akumulacije Kruščica (Šmalcelj, Šarić 1988:220). Međutim, ono što je javnosti, ali i struci manje poznato jest da su prije točno 30 godina na kosinjskom području zaista i poduzeta mala, sondažna arheološka istraživanja upravo s ciljem otkrivanja tragova života iz prethodnih razdoblja, kako kulturna baština ne bi završila na dnu akumulacijskog jezera i prije nego smo je imali prilike upoznati.

Naime, 1987. godine arheolog Ivan Šarić iz tadašnjeg Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Zagreb osmislio je projekt *Zaštitna arheološka istraživanja na području budućeg akumulacijskog jezera u Gornjem Kosinju, općina Gospić* s idejom rekognosciranja i probnih istraživanja Kosinjske doline, potaknut sve glasnijim prijedlozima državnih institucija o poplavljanju doline zbog akumulacijskog jezera HEP-e. Kosinjska dolina rijekom Likom je podijeljena na dva reljefno različita dijela: Gornji Kosinj i dolina Kosinjskog Bakovca, izravno ugroženi nastankom akumulacijskog jezera sa zapadne strane Like te reljefno razigranije područje sela Mlakva istočno od rijeke (Šarić, Šmalcelj 1988:220). Napori su rezultirali rekognosciranjem prostora³ i nizom istraživanja 1988.-1989. koja su se fokusirala na prapovijesno i srednjovjekovno razdoblje: prapovijesna istraživanja dala su vrlo dobre rezultate i rezultati nekih su i objavljeni⁴. Međutim, o rezultatima pokušaja nalaza srednjovjekovnih lokaliteta postoji samo preliminar-

2 Vidi niz članaka u medijima na tu temu u 2018. godini: <http://www.energetika-net.com/vijesti/energetsko-gospodarstvo/hep-od-drzave-dobio-zeleno-svjetlo-za-hes-kosinj-27050>,

3 Rukopisni zapis privatnog dnevnika Marije Šmalcelj: tokom rekognosciranja obilazi se niz manje poznatih položaja: Kloštar-Hum, između Otoka i Donjeg Kosinja, Crkva na sjeverozapadno od Perušića, ali i poznatija mjesta kao Lipovo polje, poznata kapela sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu i pravoslavna crkva sv. Nikola -Zamost; rekognosciranje i razgovor s lokalnim stanovništvom daju rezultate samo u slučaju položaja „Krš- staro groblje“, o čemu će biti riječi kasnije u tekstu.

4 Prehistorijsko naselje gradinskog tipa na Marinoj glavici, konstatirani bedemi na bregovima Panos i Žagarova glavica te nekropola naselja na Panosu, Plešina glavica u Gornjem Kosinju (Bakarić 1988:158-9).

Slika 1.

ni izvještaj i crtica o Mlakvenoj gredi (Šarić, Šmalcelj 1988; Šmalcelj 1992): očuvana dokumentacija otkriva i zašto je tome tako -prema promemoriji iz 1989/90. istraživači su već imali i razrađen plan nastavka istraživanja, ali uslijed ratnih zbivanja do toga nikada nije došlo. Treba napomenuti kako

su sve srednjovjekovne položaje istraživali spomenuti Ivan Šarić i Marija Šmalcelj, profesorica srednjovjekovne arheologije na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Sl. 1).

Nakon 30 godina, zahvaljujući trudu dr. sc. Tatjane Kolak, ravnateljice Muzeja u Gospiću, lociran je veći dio zagubljenih nalaza i skupljena dokumentacija istraživanja možebitnih srednjovjekovnih položaja: upravo zbog ugroženosti kulturne baštine Kosinja, odlučili smo ukratko prikazati rezultate tih istraživanja, napominjući kako je velik dio dokumentacije, kao i određeni dio nalaza, zagubljen. Stoga bih ovaj rad, umjesto pregleda dosadašnjih istraživanja, okarakterizirala kao pokušaj rekonstrukcije rezultata istraživanja kosinjskog kraja koncem 20. st.

Kosinjski prostor bio je dio srednjovjekovne župe Bužani, ponekad nazivane i Buška župa: prvi put se župa spominje u darovnici kralja Petra Krešimira IV. koji župe Bužani, Bočac i Gacka dodjeljuje rapskom biskupu (Birin 2015:419); prema splitskom prijepisu povelje o osnivanju Krbavske biskupije iz 1185. godine, Bužani su od osnivanja bili dio Krbavske biskupije. Trogirski prijepis iste povelje pak Bužane ne navodi kao dio Krbavske, nego Senjske biskupije⁵, no prema dozvoli krbavskom biskupu za skupljanje desetine po Lici i Bužanima, jasno je da šezdesetih godina 14. stoljeća više nema sumnje kako je kosinjski prostor dio Krbavske biskupije. Također, nakon 1185. ne pojavljuje se više nijedan dokument koji Bužane definira kao dio Senjske biskupije (Bogović 1988: 46-48). Pitanje izvorne pripadnosti Bužana Krbavskoj biskupiji važno je zbog stava da su u sastav Krbavske biskupije po osnutku ušle one župe koje su prije bile pod kontrolom splitskog nadbiskupa. Na prostoru Bužana postojala su tri samostana, prema karti svi su bili smješteni u ili u blizini Kosinja: zna se da je postojala opatija sv. Marine ili Marije u Bužanima, a pretpostavlja se da je u 15. stoljeću postojao pavlinski samostan (Bogović 1988: 78-9; karta 1). Kosinj je svakako najpoznatiji po poznatoj kosinjskoj tiskari u kojoj je zasigurno tiskan Brevijar po zakonu rimskog dvora iz 1491., druga ikad tiskana knji-

---

5 Više na temu izvorne pripadnosti Bužana Krbavskoj ili Senjskoj biskupiji, vidi rad Kovačić, Slavko: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću, u: Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Rijeka-Zagreb 1988.

ga na hrvatskom jeziku, dok neki smatraju kako je i Misal po zakonu rimskog dvora iz 1483. tiskan na istom mjestu (Bratulić 1988:110-11). Nakon pada Bosne, intenziviraju se osmanske provale u ovaj kraj, a nakon slavne i tragične Krbavske bitke 9. 9. 1493., cijeli prostor pada pod osmanlijsku kontrolu (Šišić 1920: 208, 212). Prostor je službeno oslobođen i predan habsburškim vladarima mirom u Srijemskim Karlovcima 1699., iako su Osmanlije već 1687. većinom bili protjerani iz ovih krajeva i prostor Krbove se faktički smatrao oslobođenim. Prostor Like u sastav države ulazi pod izravnom kontrolom bečkog dvora, a zatim je promptno ušla u sastav Vojne krajine (Šišić 1920:272).

Kako kosinjski prostor nikada dotada nije bio predmetom značajnije arheološke aktivnosti, 1987. izvedeno je podrobno rekognosciranje prostora, prije svega pažljivim iščitavanjem povijesnih izvora, terenskim pregledom i razgovorom s lokalnim stanovništvom⁶; međutim, kako je već i činjenica dala naslutiti, da od toponima koji se spominju u povijesnim izvorima od 11. do 16. stoljeća do danas ostaje samo toponim Kosinj, uslijed potpune izmjene stanovništva za i nakon vremena osmanlijske okupacije, rekognosciranje nije dalo značajnije rezultate. Iz tog razloga istraživači su svoje napore fokusirali na položaje već postojećih crkava, nadajući se kako se na navedenim položajima ipak radi o kontinuitetu sakralnoga mjesta, osobito s obzirom na geografske značajke područja u smislu zaštićenosti od plavljenja rijeke Like (Šarić, Šmalcelj 1988:221).

Probna, sondažna istraživanja položaja koji su trebali otkriti nešto više o naseljenosti Kosinja u srednjem vijeku provedena su 1988. i fokusirala su se na nekoliko pozicija, prije svega crkvu/kapelicu sv. Ane u Gornjem Kosinju, crkvu sv. Antuna Padovanskog i crkvu Mlade Nedelje (Mlade Nediljice) u Mlakvi. Probna istraživanja Mlakovene grede provedena su 1989. i naglo su prekinuta dojavom o devastaciji starog groblja u Markovcu, prema zaštitnoj mjeri Konzervatorskog zavoda već poznatom kasnosrednjovjekovnom lokalitetu. Ekipa je hitno preseljena na položaj koji će u arheološkoj literaturi po-

---

6 Rukopisni zapis privatnog dnevnika Marije Šmalcelj. Pri rekognosciranju, istraživači se vode knjigom Franza Juliusa Frasa: *Vollständige Topographie der karlstädter Mitärgrenze*, Beč, 1835.

stati poznat pod nazivom Podum – sv. Marko, a voditelji vjerojatno nisu ne slutili kako oni više nikada neće nastaviti istraživanja na prostoru Kosinja⁷.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog, Gornji Kosinj

Crkva svetog Antuna Padovanskog u Gornjem Kosinju nalazi se na strmom uzvišenju oko kojeg se smjestilo selo. Nastala je kada je osnovana i istoimena župa, 1692. godine. Početkom 20. stoljeća kompletno je adaptirana, pa nam je njen izvorni izgled nepoznat. Danas je to jednobrodna crkva s pentagonalnom apsidom, zvonikom ispred pročelja i pročeljem, orijentirana prema sjeverozapadu. Uz svetište je smještena dvoetažna sakristija, a crkva je ograđena cinkturom⁸.

Tijekom probnih istraživanja otvorene su 2 sonde na platou sjeverno od crkve (Sl. 2); iako ne postoji crtež koji bi točno prikazivao odnos crkve i sondi, čini se kako su sonde bile postavljene pred ulazom, uz gromobranski zid crkve. Ustanovljeno je kako crkva počiva na podzidu od lomljenog kamena i žbuke s mnogo vapna kroz koji se probija kamen živac. Živac 2 metra od crkve blago pada na dubinu od 20-50 cm, a zatim naglo na 120 cm dubine. U sondi 1 zabilježeni su grobovi 1, 2, 3, 4 i 6 te neoznačeni grob ispod groba 1. Od toga je u grobovima 3-6 istražena samo lubanja jer se ostatak skeleta podvlačio pod profil; svi su grobovi bili ukopani na relativnoj dubini od 1,10 do 1,30 m, od čega je recentni nasip bio dubine 60-ak centimetara. U sondi 2, dimenzija 4x4 m, sjeverno od gromobrana, pronađeni su grobovi 7 i 8, od kojih je grob 7 istražen do zdjelice jer se ostatak skeleta podvlačio pod profil sonde, dok je lubanja pokojnika iz groba 8 bila dislocirana kasnijim ukopom u sanduku; nemamo podataka o relativnoj dubini ukopa u ovoj sondi. U sondi 2 uočene su i 2 dislocirane lubanje.

Nešto više o položaju skeleta možemo reći samo u slučaju grobova 1 i 8⁹. Kod groba 1, lijeva šaka, čini se, bila je položena visoko na prsnom košu, a

7 Vidi članak u: Večernji list, 29. 7. 1989., „Arheološka istraživanja u Lici. Vrijedni nalazi“, J. Cvetković

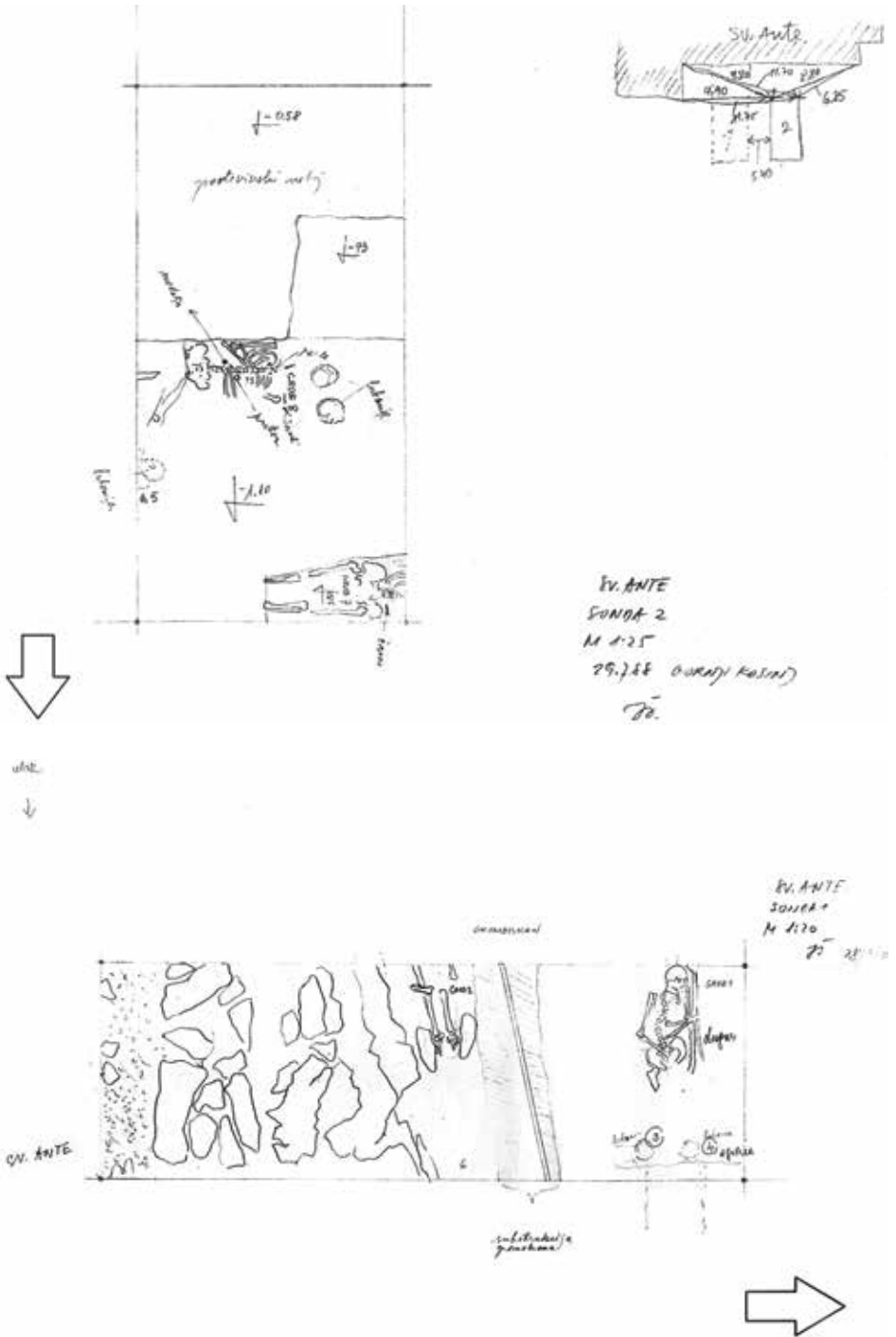
8 Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske

9 Grobovi 2, 3, 4 i 7 nisu istraženi u dovoljnoj mjeri, a crtež groba 5 se ne nalazi u očuvanoj dokumentaciji.

Slika 2.

desna na zdjelici, dok je u grobu 8 bilo obrnuto - desna je šaka bila visoko na prsima, a lijeva položena na trbuh. Nemamo podataka o spolu pokojnika, a i prema nalazima ne možemo s potpunom sigurnošću ustanoviti spol, osim u jednom slučaju. Svi su grobovi bili orijentirani u smjeru zapad-istok i svi su pokojnici/e bili položeni u lijes.

Slika 2.

Nalaze iz grobova možemo svrstati u četiri kategorije: pogrebna oprema, dijelovi odjeće, nakit i devocionalije. Pogrebnu opremu čine masivni kovanji željezni čavli kao jedini trag postojanja lijesa, osim komadića daske iz groba 4: sveukupno 54 primjerka, većinom duljine 5-8 cm (jedan fragment je dužine 2,5 cm) nađena su u svim istraženim grobovima, pa i uz dislocirane lubanje bez grobnog broja.

Drugu kategoriju nalaza čine dijelovi odjeće, tj. gumbi i spone (Sl. 3). Šest okruglih brončanih gumba na željeznoj bazi pronađeno je uz lumbalne kralješke skeleta iz groba 1, dok je u grobu 2 pronađeno nekoliko spona, takozvanih „babeka i dedeka“ ili „parića“ u vrlo lošem stanju. „Parići“, dvodijelne dvopetljaste kopčice koje bi se šivale na odjeću, a zatim ju povezivale, zatvarajući se spajanjem petlje i kukice, smatraju se funkcionalnim predmetom čija upotreba traje od srednjeg vijeka pa do u današnje dane, dakle nemaju datacijsku vrijednost, iako se često pojavljuju na novovjekovnim grobljima (Azinović Bebek 2009: 471). Gumbi iz groba 1 vjerojatno već pripadaju modernom vremenu; svakako su mlađi, jednostavniji tip okruglih gumba od onih, na primjer, iz istraživanja samostanskog sklopa sv. Nikole u Zadru koji potječu uglavnom s vojnih odora od početka 19. stoljeća te su oblikom i jednostavnošću bliži gumbima okvirno datiranim u drugu polovicu 19. i 20. stoljeće iz istih istraživanja (Bekić 2017:188, 190; sl.1, sl. 3).

Svakako najbrojniju kategoriju nalaza čine perlice (sl. 4, sl. 5): pronađene su u grobu 1, 3, 4, 5 i 8. U grobovima 1 i 3 pronađena je po 1 staklena perla, dok ih je najviše bilo u grobu 4: za grobove 1 i 3 nemamo podataka o položaju nalaza u grobu, u grobovima 4 i 5 nanizane su na žicu i pronađene u predjelu vrata, ali u grobu 4 nađeni su tragovi predmeta od metala u kosi i nenanizane perle uz lubanju, dok su u grobu 8 nađene rijetko raspoređene po čitavom području prsnog koša, do kraja rebara. Položaj perlica u grobu vrlo je bitan zbog određenja njihove uloge: naime, kad su nađene u predjelu vrata, vjerojatnije je da su zaista bile perle, odnosno dio ogrlice. Kad su nađene u većem broju u blizini šaka ili rebara, vjerojatno se radi o krunici (Belaj 2006: 268). Međutim, ne treba zaboraviti kako grobovi 3 i 4 nisu istraženi do kraja, i u slučaju groba 3 moguće je da su, ako su ruke bile postavljene visoko na prsima, perlice skliznule ne prema donjem, već

Slika 3.

Slika 4.

prema gornjem dijelu tijela, to jest pod vrat, a takvu mogućnost ne treba isključiti ni u grobu 8.¹⁰ Većinom su to okrugle i ovalne perlice malih dimenzija ($r=0,1, 0,3, 0,5$ cm) od staklene paste bijele, crvene, roze, zelene i morski plave boje. U manjem se broju pojavljuju i sitne drvene valjkaste perlice, kao i jedna perlica s ukrasom bijele valovnice po cijeloj površini. Zanimljiva je pojava nešto većih ovalnih perlica bijele boje ($r=0,5, 0,8$ cm), većinom sa sedefastim odsjajem koje izgledaju kao da su nastale spiralnim namotavanjem nepoznatog materijala; na dodir se čini da se ne radi o kosti, s obzirom na debljinu navoja ne čini se kako se radi o školjci, a i lakše su od onih od staklene paste. Treba naglasiti kako u grobu 4 nalazimo čak 48 primjeraka, dok su u grobu 8 prisutna 2, a u grobu 5 samo jedan primjerak dotičnih perlica. Pojava tako velikog broja perlica jedne vrste u grobu 4 vjerojatno se može povezati s nalazom privjeska (3×3 cm, sl. 4), vjerojatno ogrlice: radi se o privjesku od posrebrene bakrene legure koji se sastoji od dviju vitica od staklenih imitacija dijamanta u okruglim ulošcima koje uokviruju središnji ovalni uložak sa staklenim umetkom¹¹; vitice izviru iz vrha privjeska, na kojem se nalazi kapljičasta petlja. Prema dostupnim podacima, brušenje dragog kamenja u stilu briljanta u Europi poznato je od kraja 17. stoljeća; u 18. stoljeću tako brušeno drago kamenje postaje vrlo popularno¹²; što znači da je privjesak mogao nastati najranije početkom 18. stoljeća¹³.

---

10 Ta mogućnost, smatram, može se provjeriti samo daljnjim istraživanjem lokaliteta i otkrićem većeg broja grobova kako bi se ustanovilo u kolikoj se mjeri krunice i ogrlice pojavljuju u ostalim grobovima. Grob 4 zasigurno je imao ogrlicu jer je u njemu pronađen i njen privjesak.

11 Na prvi se pogled činilo kako je dotični privjesak zapravo mogao biti gornji, oštećeni dio nekog stiliziranog križa. Međutim, tri sitna pupoljka poniže središnjeg ovalnog uloška upućuju kako se radi o stvarnom donjem kraju privjeska i nema tragova oštećenja koje bi navelo na zaključak da je privjesak odlomljen ili oštećen na sličan način; jedino oštećenje predstavlja ispadanje krajnjeg desnog staklenog uloška i oštećenje lijeve donje okvirne vitice.

12 Podatak pronađen na stranici Victoria & Albert Museum: History of jewellery: 18th-century jewellery“ <https://www.vam.ac.uk/articles/a-history-of-jewellery>

13 Prema mišljenju dr. sc. Arijane Koprčine, voditeljice Zbirke metala Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, privjesak bi mogao biti datiran najranije početkom 18. stoljeća, no najvjerojatnije ga treba datirati u prve dvije trećine 18. stoljeća. Predmet nema izrazitih stilskih obilježja osim dvije c volute na gornjem dijelu. Riječ je o samostal-

Slika 5.

U grobu 8 nađene su, kao što smo već pisali, i perle rasporedene po prsnoj koži: 8 cjelovitih i 9 fragmenata okruglih perli od crne, mat staklene paste ($r=0,8$, jedna perla je $r=0,5$ cm); s obzirom na to da takve perlice nisu nađene ni u jednom drugom grobu i da nisu bile pod vratom, a da je uz pojas nađena svetačka medaljica, moguće je da se radilo o krunici koja se raspala; sličan primjer krunice navodi Juraj Belaj prilikom obrade novovjekovnih nalaza iz sv. Martina na Prozorju (Belaj 2006:264, sl. 2). Također, jedinstvena je i pojava valjkastih crvenih perli ($r=0,8$, dužina= $0,9-1,1$ cm) u grobu 8, a čini se da su od pečene zemlje; nađene su u predjelu vrata.

Upravo otkriće sitnih komadića bronce, kao i fragmenata sitnih brončanih federa, uz mnogo perlica od kojih dio nije bio nanizan i nađen pod vratom, upućuju na postojanje nekog oblika parte. Naime, u grobu 4 izdvojeno je nekoliko komadića metala „u kosi“¹⁴, dva fragmenta sitnih uvijenih federa i perle nađene uz samu lubanju (sl. 5). Treba napomenuti kako grob 4 brojem

---

nom privjesku ili privjesku uz gornji dio koji nedostaje (možda srebrna rozeta spomenuta u bilješci 18). Vjerojatno je bio dio ogrlice iako je mogao biti i našiven na odjeću; oblikovanjem vezan uz građansku kulturu a ne etnografski kontekst. Na savjetima, ekspertizi i mišljenju zahvaljujem dr. sc. Koprčini.

14 Signatura uz nalaz

Slika 6.

perlica nadilazi sveukupan broj perlica u svim ostalim grobovima i kako je u terenskoj dokumentaciji istaknut nalaz perlica nanizanih ispod vrata i nalaz druge skupine perlica uz desnu stranu lubanje, što upućuje na možebitno postojanje parte.

U grobu 5, uz jednu skupinu perlica pronađen je komad ravne brončane žice koja završava petljom i vrlo korodirani metalni fragment na kojima kao da su ostali tragovi otiska perlica (Sl. 6). Sve pomalo podsjeća na broševe nađene na novovjekovnom groblju oko crkve sv. Nikole Biskupa na Žumberku (Azinović Bebek, Janeš 2016: 133, sl.11), iako su mogli biti dio i nekog drugog nakitnog oblika, na primjer krunice, kao što je slučaj krunice sa svetačkim medaljama iz samostanskog kompleksa sv. Nikole u Zadru (Vrkić 2017:172, sl. 1)

Dva zanimljiva nalaza potječu iz groba 8 (Sl. 7): riječ je o svetačkoj medaljici i prstenu. Brončani, relativno masivni lijevani prsten jednostavnog je oboda s blagim hrptom po sredini, prema vrhu gdje je spojena kruna obod se širi i dobiva ukras niza malih zarezaka koji se pojavljuju i na cijeloj bočnoj površini nalemljene (?) kružne kazete s rektastim rubovima koji umetku od crvene staklene paste daju zvjezdasti izgled ili izgled Sunca. Pronađen

Slika 7.

je na desnom srednjaku pokojnice. Najbližu analogiju nalazim u novovjekovnom sloju groblja kraj crkve sv. Nikole Biskupa na Žumberku: prsten nađen izvan groba brončani je, gotovo identične forme i ukrasa same krune, samo je umetak od prozirne staklene paste (Azinović Bebek 2009:480 (PN 12), T4:12). Limeni srebrni prsten slične forme, samo s ukrasom polukružnica i dviju isprekidanih cik-cak linija, ovalne krune s bijelim staklenim umetkom, srećemo i na kasnosrednjovjekovnom groblju sv. Spasa u Vrh Rici (Petrinec 1996: 118, kat. 65).

Brončana medaljica nađena je s desne strane pasa skeleta, radi se o brončanoj lijevanoj, ovalnoj medaljici s ovalnom petljom pri vrhu, likom bradatog

sv. Benedikta na jednoj strani i benediktinskim križem na drugoj. Na prednjoj strani uz rub teče natpis: CRUX.S.P.BENEDIC(T)¹⁵, dok je zbog stanja očuvanosti na stražnjoj strani čitljiv samo dio natpisa uz rub: IHS B.S.M., a iako natpis teče cijelim rubom, pojavljuje se i u križu i oko križa. Medaljice s Benediktovim likom osobito su popularne u 17. i 18. stoljeću; ovalne medaljice s prikazom lika sv. Benedikta na aversu i Benediktova križa na reversu pripadaju tipu 1A tipologije S. Fassbindera i datiraju se u razdoblje zadnje trećine 17. do prve polovine 18. st. (Fassbinder 2003:239-243, preuzeto iz Azinović Bebek 2009:27). Čini se kako je Benedikt ovdje prikazan s bradom, što potvrđuje dataciju do druge trećine 18. stoljeća (Azinović-Bebek 2009:27). Pojava crnih, okruglih perli/zrna iste vrste na prsnom košu, kao i njihov broj, uz nalaz ove medaljice, upućuje na mogućnost kako se tu radilo o takozvanoj „muškoj“ krunici otvorenog tipa s deset zrna¹⁶.

Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja, čini se kako se radi o novovjekovnom groblju oko crkve, u kojem nam svetačka medaljica iz groba 8 ostaje najsigurnijim predmetom za dataciju. Moguće je da grob 8 predstavlja jedan od prvih grobova ukopanih pored nove crkve, svakako među prve tri generacije ukapane uz crkvu. Ostali nalazi ne pružaju puno sigurnih datacijskih točaka, ali treba napomenuti kako je u grobovima 3 i 4 uočena kosa¹⁷, što nam govori o nastavku ukopavanja sve do u 19. ili možda čak i početak 20. stoljeća. Zanimljiva je situacija s određenjem spola pokojnika; obično u istraživanjima starijih razdoblja nalaz perlica pod vratom praktički garantira kako se radilo o pokojnici. No ovdje, osobito zbog, na primjer, masivnosti prstena i možebitne „muške“ krunice otvorenog tipa iz groba 8, s činjenicom da ne možemo znati čine li perlice pod vratom zaista ogrlicu ili ostatke krunice koja je mogla skliznuti iz ruku ako su one bile položene visoko na prsnom košu (osobito u slučaju grobova gdje je istražena samo lubanja - grob 3, grob 5), ne možemo zasigurno odrediti spol prema takvim nalazima. Jedini grob gdje se zasigurno nalazila pokojnica je grob 4, u kojem na kosi i lubanji nalazimo ostatke parte, a na prsnom košu

15 T je gotovo nevidljivo zbog oštećenja medaljice.

16 Vidi primjer takvog tipa krunice u Belaj 2006:264, sl. 2)

17 Iz groba 3 je izuzet i uzorak pramena kose.

ogrlicu¹⁸. Pokojnica iz groba 4 zapravo je najzanimljiviji ukop: nalazima se izdvaja od ostalih grobova - i kvantitativno i kvalitativno, pomalo iznenađuje nemogućnost pronalaska bliskih analogija s hrvatskih lokaliteta, što bi moglo aludirati na dataciju kasniju od novovjekovne, a osobito je zanimljiva mogućnost da se radi o pokojnici koja dolazi iz urbane sredine ili je nekako vezana za nju.

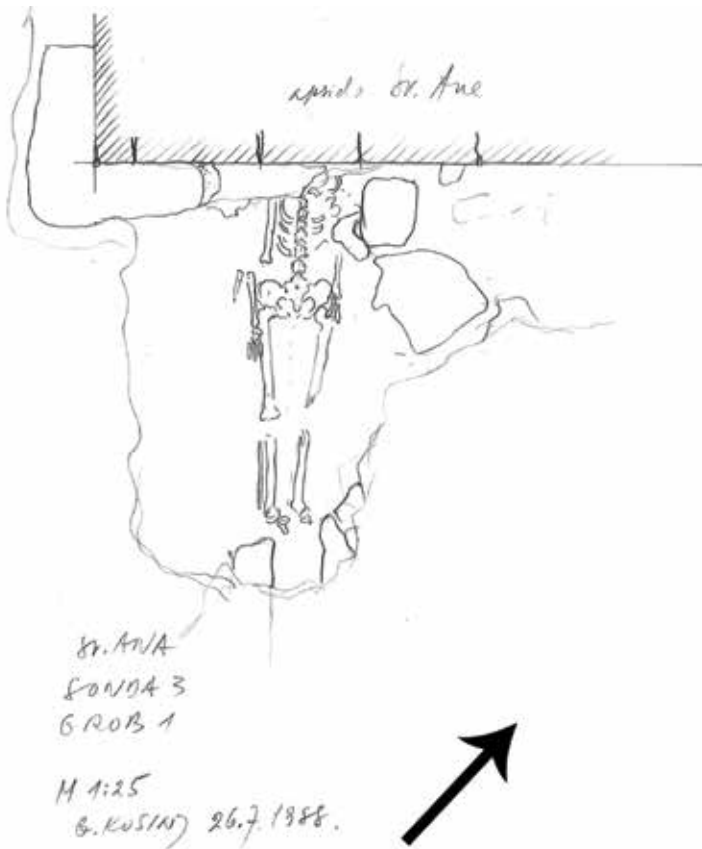
Rezultati istraživanja i nalazi preuzeti sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta govore u prilog u potpunosti post-osmanlijskoj gradnji crkve i stvaranju novog sakralnog mjesta jer istraživanje nije rezultiralo otkrićem ikakve starije gradnje ili intaktnog ukopa iz doba prije osmanlijske okupacije. Zanimljivo, i u privatnim zapisima i u preliminarnom izvještaju spominje se velika količina dislociranih kostiju i „pučki predturski nakit“ nađen u sondama, izvan grobnog konteksta (Šarić, Šmalcelj 1988:221). Nažalost, u nalazima oni nisu uočeni i možemo se samo nadati da su zagubljeni, a ne nepovratno izgubljeni. Lokalitet sv. Antuna u svakom je slučaju vrijedan pažnje i zaslužuje novo istraživanje, osobito s obzirom na aktualizaciju istraživanja novovjekovnih grobalja na prostoru Hrvatske, ali i činjenicu da je ovaj prostor bio dio Vojne krajine.

Sv. Ana, Gornji Kosinj

Kapelica sv. Ane pripada župi Gornji Kosinj. Sagrađena je početkom 19. stoljeća i smještena na manjem, sjeverno orijentiranom zaravanku (Šarić, Šmalcelj 1988: 221). Kapelica je u potpunosti adaptirana početkom 20. stoljeća u historicističkom stilu (Sl. 8)¹⁹. Uz nju su otvorene sveukupno četiri sonde. Sonda 1, dimenzija 8x4 m, otvorena je na platou južno od crkve i nije dala nikakve rezultate. Kopano je do 80 cm dubine. Sonda 2, dimenzija 2x1,5 m otvorena je na privatnoj parceli južno, iznad crkvene ograde.

18 Nažalost, „srebrna rozeta sa staklenim umetkom“, navedena kao nalaz groba 4 u grobnom zapisniku, nije se nalazila među materijalom preuzetim s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

19 „Riječ je o jednobrodnoj građevini s pravokutnim svetištem i zvonikom na preslicu na pročelju, ograđenom kamenom cinkturom, dimenzija 12,7 x 8,2 metra.“, Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture Republike Hrvatske

Slika 8.

Sonda je kopana do 70 cm dubine, živac se pojavio već na 30 cm dubine, bez ikakvog traga kulturnog sloja u sondi. Sonda 3 otvorena je uz tjemeni zid apside (Sl. 8), s vanjske strane, dimenzija 8x1,5 m, a zatim je produžena uz sjeveroistočni zid apside u širini od 1 m radi eventualnih tragova starije crkve. U sondi je na dubini od 53 cm otkriven jedan grob tik uz tjemeni zid apside: 110 cm od južnog ugla apside, rake dužine 170, a širine 25 cm. Glava pokojnika (ili pokojnice) podvlačila se pod zid crkve, ruke su bile ispružene uz tijelo; grob je bez nalaza i orijentiran sjeverozapad-jugoistok. Raka je formirana doradom, tj. prokopom prirodnog udubljenja u kamenu živcu. Na platou sjeverno od crkvene ograde otvorena je sonda 4, dimenzija 6x2 m; kamen živac bio je dijelom vidljiv već na površini, a sonda je pražnjena do 40, to jest 65 cm dubine, do samog živca. Nikakav trag kulturnog sloja nije nađen. Pronalazak groba 1, iako je on bio bez ikakvih nalaza, od osobitog je značaja: samim time što je na njega dijelom naleglo podziđe i sam zid apside, izravan je dokaz kako je grob stariji od crkve. Na ovom položaju, dakle, očito postoji kontinuitet sakralnog mjesta i prije gradnje postojeće crkve. Mogu li se naći i konkretniji, kronološki relevantni dokazi o ranijem ukopavanju, odgovorilo bi se istraživanjem prostora unutar i izravno uz samu crkvu, sudeći prema nedostatku nalaza u sondama okolo, podalje od crkve.

Parohijska crkva Mlade Nediljice, Mlakva

U Mlakvi se nalazi parohijska crkva Mlade Nedjelje, u narodu zvana Mlade Nediljice, sagrađena 1895. Crkva je jednobrodna, s poligonalnom apsidom i zvonikom na pročelju (Sl. 9). Smještena je na platou ispod prapovijesne gradine (Šarić, Šmalcelj 1988: 221). Već prilikom rekognosciranja uočeno je kako je crkvena kamenica starijeg postanka od crkve -nakon čišćenja ustanovljeno je kako se radi o rimskoj urni koja je danas pohranjena u gospićkom muzeju, a uočena je i gotička spolija uzidana u samu crkvu.²⁰ U istraživanju 1988. otvoreno je nekoliko sondi: jedna u svetištu uz oltar, zatim istočno s vanjske strane svetišta uz apsidu, zapadno na platou ispred

---

²⁰ Na informaciji se zahvaljujem kolegici dr. sc. Tatjani Kolak.

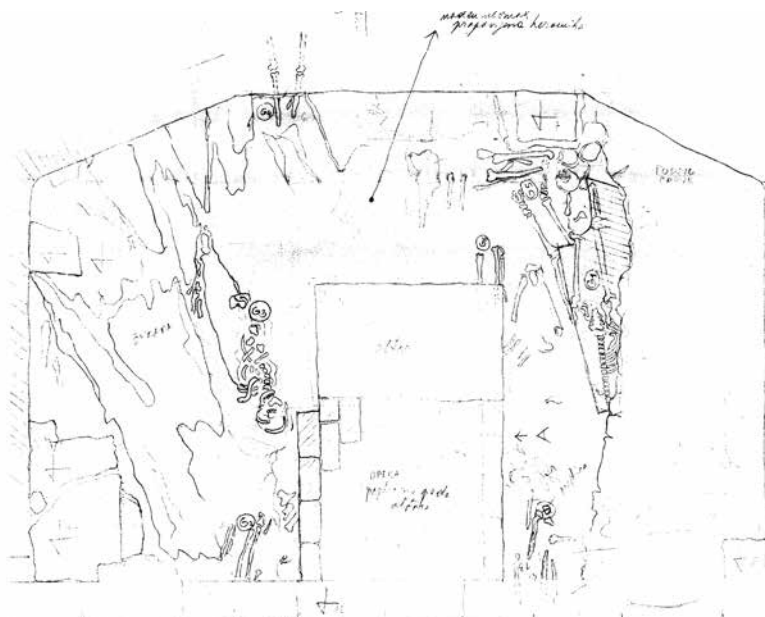

Slika 9.

pročelja crkve i sjeverno od crkvene porte. Prema terenskoj dokumentaciji, odnosno crtežima sonde, grobovi su pronađeni u svetištu (Sl. 10), s vanjske strane svetišta uz apsidu (Sl. 11) i pred samom crkvom (Sl. 12).

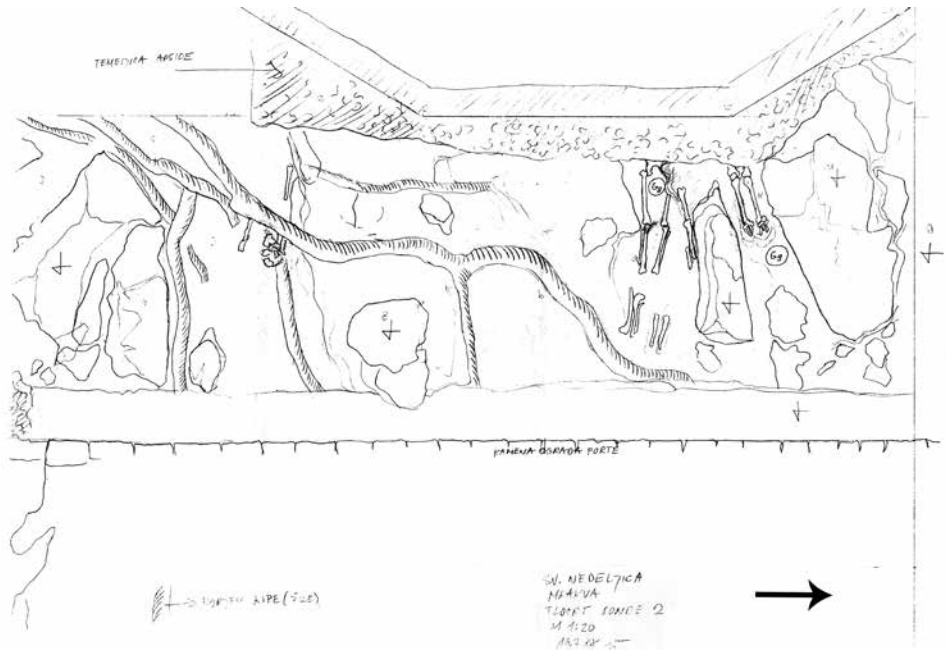
Relativna dubina na kojoj se pojavljuju grobovi varira od 0,2-0,85 m. U svetištu je istraženo prvih 6 grobova, neki samo djelomično jer su se zavlčili dalje pod profil sonde. Svi su bili orijentacije sjeverozapad-jugoistok, osim groba 4 koji je bio suprotno orijentiran, a nađeni su ispod pločnika crkve. U prostoru uz vanjsku stranu svetišta, uz apsidu, pronađena su samo 2 groba, 8 i 9, orijentacije zapad-istok; oba su djelomično istražena jer se podvlače pod apsidu. Svi ostali grobovi, osim groba 7, nađeni su u sondi 5, ispred pročelja crkve i svi su orijentirani sjeverozapad-jugoistok, osim groba 23 koji je orijentacije sjever-jug. U ovoj sondi uočena su i najstarija ukopna mjesta, grobovi 22 i 26 s dislociranim kostima ranijih pokojnika uz onaj *in situ*, ukopani u samu zdravicu na dubini 0,8 i 0,85 m. Za grob 7 ne postoji informacija u kojoj je točno sondi nađen, već samo zapis kako je „u smjeru litice postavljena sonda kako bi se ustanovio način formiranja grob(lj) a“ - vjerojatno je to upravo sonda sjeverno od crkvene porte. U svetištu i u sondi pred pročeljem crkve naglašena je teška situacija s određenjem grobova - većina je grobova presječena kasnijim ukopom, neki sami presijecaju više grobova, u grobnom mjestu često se nalaze tragovi i više ranijih ukopa, a izrazito je velik broj dislociranih kostiju u cijelom ukopnom sloju u samom prostoru svetišta. Grobna mjesta uglavnom su formirana u prirodnim udubljenjima u živcu u samom svetištu i uz njega, dok su u sondi uz pročelje crkve formirana ukapanjem u prostu zemlju, ali su rake, zbog konstantnog prekopavanja i presijecanja grobova, zapravo uočene tek u slučaju ukopa izravno u zdravicu (grobovi 22 i 26). Položaj ruku može se ustanoviti kod manjeg broja grobova i varira od ruku prekrivenih na trbuhu (grobovi 18, 23 i 24) do onih prekrivenih na prsnom košu (grobovi 10, 13, 16, 19) uz par iznimaka (u grobu 17 lijeva ruka je na prsnom košu, desna nedostaje; u grobu 14 lijeva je ruka na trbuhu, desna na zdjelici).

Samo je 5 grobova imalo nalaze, što čini 19% ukupnog broja istraženih grobova. Prema terenskoj dokumentaciji, uz 2 para „parića“ ili „baba i dedeka“ u grobu 21, nalaz glatkog brončanog prstena na dislociranoj šaci u

MLAKVA
OPŠTINA NEDELJAC
OTKAZANI PROSTOR
TUMBI
M 1:20
MLK 11 21

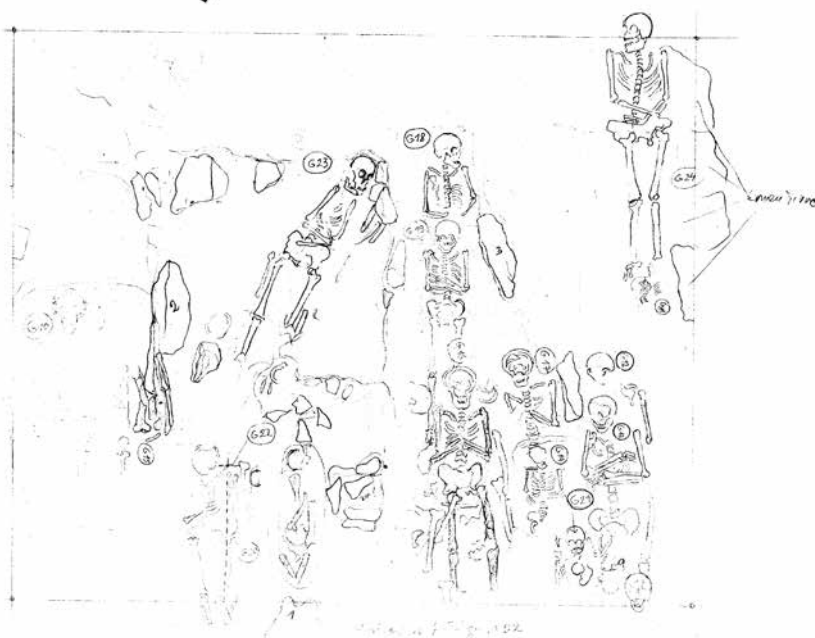
Slika 10.

Slika 11.

NIKUVA, 9. MJA VEŠEĆ CA
S. 110A 5
18170

Slika 12.

grobu 12 i nalaz male brončane predice ili okova s tragom kože u grobu 25, ističe se nalaz moći ili moćnika – („brončana limena pločica s likom sveca u limenoj kutiji“, nazivan i brevar ili škapular)²¹, u grobu 16 i čak 4 brončana i jedan srebrni glatki prsten, 1 srebrni pečatnjak, 1 željezna i 3 brončane igle u grobu 10.

Kao najbogatiji od istraženih grobova ističe se broj 10: šake pune prstenja (4 na desnoj, 2 na lijevoj šaci), ulomci po jedne brončane i željezne „igle“ sa svake strane lubanje, kao i ulomci još 2 brončane „igle“, tj. uvijenog tankog brončanog lima s unutarnje strane desnog femura i uz lijevo koljeno, ali i činjenica da je ukop bio u lijesu (nalaz čavla i tragova drveta u grobu) govore u prilog istaknutoj poziciji, sudeći prema „iglama“, to jest ukosnicama nađenim kraj glave pokojnice u zajednici. Također, grob 10 je jedini grob za koji je ustanovljeno kako je, nakon 10 cm kompaktne zapune groba zemljom, posut vapnenom žbukom ili ostacima vapnene žbuke.

Prezeti nalazi s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu su: 7 komada i fragmenata brončanih „parića“ (bez oznake pripadnosti grobu (Sl. 13b), 3 cijela i 2 fragmenta dva različita brončana glatka prstena²², fragmentirani prsten pečatnjak, 5 korodiranih i 1 očuvani fragment brončane igle iz groba 10, cijeli brončani glatki prsten iz groba 12 te mala brončana predica ili okov iz groba 25 (Sl. 13a).

Kao što je utvrđeno ranije u tekstu, „parići“ su funkcionalan predmet koji se pojavljuje od razdoblja srednjeg vijeka do današnjeg vremena, bez uže datacijske vrijednosti. Brončane „pariće“, osim u grobu 21, nalazimo i u sloju između ukopanih grobova, otkuda su dospjeli iz ranijih, poremećenih ukopa. Brončani prsten iz groba 12 i fragment limenog prstena iz groba 10 spada-

21 Više o pitanju uporabe pravilnog termina za imenovanje ovakve vrste predmeta vidi u: Azinović Bebek, Filipec 2013/14: 284, fusnota 4.

22 Kao što je navedeno, u grobnoj dokumentaciji stoji kako je jedan glatki prsten iz groba 10 također srebrni, no među nalazima preuzetim s Filozofskog fakulteta njega nema: kako cjelovito prstenje i fragmenti odgovaraju navedenom broju prstenja u terenskoj dokumentaciji, moguće je ili da se radilo o kvalitetnijoj bronci koja je odavala dojam patiniranog srebra, koja je u međuvremenu propala te zato danas taj primjerak nije raspoznatljiv, ili o jako nekvalitetnom srebru koje je u međuvremenu toliko propalo da ga je vizualnim pregledom nemoguće razlikovati od bronce.

Slika 13.

ju među najjednostavnije primjerke tog nakita; prsten-vitica ukrašen s dva usporedno urezana žlijeba nastaje savijanjem raskovanog brončanog lima; presjek fragmenta je od 0,2 do 0,3 cm, očuvani prsten je presjeka 0,4 cm. Na limenom fragmentu vidljivo je ovalno proširenje ovoja, to jest ukrasno polje. Takav prsten, s ovalnim ukrasnim poljem ili krunom prstena pojavljuje se i na kasnosrednjovjekovnom groblju kod sv. Spasa u Vrh Rici (Pettrinec 1996:35, grob 412). U grobu 12 nalazila su se još tri očuvana brončana prstena i jedan fragment istog (presjek je 0,2 cm) te jedan srebrni pečatnjak: brončano je prstenje lijevano i čini se, bez ikakvog ukrasa, najjednostavniji tip prstena-vitice. Srebrni fragmentirani pečatnjak (Sl. 13c) je lijevan u jednom komadu²³, presjeka od 0,5 do 0,9 cm (ukrasno polje) i ovalnog ukrasnog polja koje je formirano zaravnavanjem vanjske strane samog tijela prstena; dodatno je istaknuto s barem dva vodoravna paralelna niza punciranih točkica koji uokviruju bočne strane ukrasnog polja, dok su na samom ukrasnom polju danas vidljiva još samo dva horizontalna i jedan okomiti urezani zarez; naime, prsten je vrlo izlizane površine, puncirani ukrasi su vidljivi još samo u tragovima, pa možemo pretpostaviti kako je dugo bio u funkciji. Vrlo sličan primjerak iz područja Donjih Petrovaca u Vojvodini, istog oblika, načina izrade (lijevanje u jednom komadu), kojem je jedina razlika u motivu ukrasa (paralelne i ukrižene linije), ali je mjesto i tehnika ukrašavanja ista (ukras urezan to jest graviran na ramenima i glavi prstena), datiran je u razdoblje 10.-15. stoljeća (Stanojev 1989: 44, kat. 222). Prilikom istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori pronađen je srebrni pečatnjak konveksne okrugle glave, isto nastao lijevanjem u jednom komadu i koji na kruni ima ugravirani ukras, iako je ukras na tom prstenu vrlo dobro očuvan i vjerojatno puno bolje kvalitete i vještine izrade. Prsten je također imao proširena ramena ukrašena nizovima crtica, slično našem, a autor navodi kako se takav tip prstenja u našoj literaturi datira u 13.-14. ili čak 14.-15. stoljeće (Belaj 2011:135, sl. 13). S obzirom na dataciju prstena, u slučaju groba 12 zasigurno govorimo o kasnosrednjovjekovnom ukopu.

Fragmenti „igala“ jako su korodirali, osim jednog: očuvani brončani fragment dio je nekog iglenog predmeta i prema mjestu nalaska, vjerojatno se

---

23 Sam lom je čist, pa se čini kako je oštećenje nastalo nakon iskopavanja.

Slika 17.

Slika 18.

doista radilo o ukosnici. Šteta je što su drugi fragmenti korodirali - naime, ako je zaista riječ o uvijenom brončanom limu, fragmenti nađeni uz donje ekstremitete mogli bi zapravo biti krajevi vezica (vidi: Azinović Bebek, Janeš 2016:132, sl. 12). Vrlo mala brončana pređica ili okov (dimenzija 2x1,7 cm) u grobu 25 nađena je s ostacima kožne trake u predjelu pasa: ili je služila kao pređica nekog vrlo, vrlo tankog pojasa, ili se možda radi o okovu kakve torbice ili sličnog koja je visila s pojasa, što nam se s obzirom na dimenzije, čini kao logičnije rješenje. Nažalost, nisu nam poznate analogije.

Sudeći prema očuvanim nalazima i terenskoj dokumentaciji, na ovom položaju otkriveno je groblje starije od gradnje same crkve, koje se vjerojatno pruža ispod cijele crkve i seže u kasnosrednjovjekovno razdoblje (grob 10) s kontinuitetom i u novovjekovno doba (brevar naveden kao nalaz u grobnom zapisniku groba 16). Jedan kraj mu je uhvaćen uz vanjsku stranu apside, iako je moguće da je ukopavanje na tom dijelu bilo smanjeno zbog plitkog kamena živca i snažnog korijenja drva lipe. Nažalost, očuvani i preuzeti nalazi ne pružaju mogućnost uže datacije, no spektar nalaza zapisan u grobnoj dokumentaciji: brevar, parići i prstenje aludiraju na trajanje groblja i u novovjekovnom razdoblju (Azinović Bebek, Janeš 2016: 132, 135, 136), ali treba napomenuti kako su prsteni-vitice s jednakim ukrasom pronađeni i na groblju oko romaničke crkve, lokalitetu Smiljan-Čovini, Crkvine (Kolak 2014: 146; Sl. 17, Sl. 18), dok je za pariće već ustanovljeno kako se pojavljuju od srednjeg vijeka do današnjih dana.

No upada u oči razlika u inventaru istraženog dijela groblja kod sv. Antuna s ovim grobljem: dok kod sv. Antuna perlice ili zrna predstavljaju najbrojniji nalaz, a najbogatiji grobovi imaju i svetačku medaljicu i brončani privjesak sa staklenom imitacijom dijamanta, ovdje nam perle u potpunosti izostaju. S druge strane, ovdje se u većoj mjeri pojavljuje prstenje i nemamo svetačku medaljicu (iako se ovdje pojavljuje brevar). Uzrok tome može zaista biti različito vrijeme ukopavanja, ali je moguće i kako se radi o dvjema, ekonomski ili običajima, različitim zajednicama koje su se ukopavale. Bez obzira na to, ostaje činjenica kako donja granica trajanja groblja nije ustanovljena.

Sami istraživači bili su drugačijeg mišljenja: smatrali su kako se tu radi o višeslojnom kasnosrednjovjekovnom groblju na kojem se pokapalo seljač-

ko stanovništvo prije osmanlijskih osvajanja, a koje je djelomično devastirano gradnjom crkve (Šarić, Šmalcelj 1988: 221). Možda je tome uzrok činjenica kako se novovjekovna groblja i njihovi nalazi u hrvatskoj arheologiji podrobnije interpretiraju i objavljuju tek u novije vrijeme (više o tome vidi u Belaj 2006: 260). Jednako tako je moguće da su istraživači, osobito s obzirom na stanje dokumentacije i očuvanost nalaza, bili bolje upoznati i tako mogli bolje interpretirati rezultate istraživanja.

Mlakvena greda

Mlakvena greda predstavlja jedini od 4 položaja koji je istražen, a rezultati su vrlo šturo i objavljeni izvan preliminarnog izvješća (Šmalcelj 1992:12). Sam položaj nalazi se uz desnu obalu rijeke Like. Nekad je do platoa s ruševinom crkve vodio kolni put iz sela Poljan, a krajem 20. stoljeća postojala je još samo uska stazica od kuće informatorice, Milice Pripišić. Sondažno istraživanje izvršeno je 1989. godine. Na visokoj kamenoj litici (90 m relativne visine), na rubu prostranog zaravanka, utvrđeno je postojanje romaničke crkve, dimenzija cca 14x7 m. Otvorene su 2 sonde, jedna u središtu same crkve, druga južno od nje. Crkva je jednobrodna, s oblom apsidom i zvonikom. Prije kraja 14. stoljeća adaptirana je podizanjem poda u apsi-di. Pronađeni su i ulomci zidnih fresaka, a južno od crkve je ustanovljeno srednjovjekovno groblje. Uz crkvu otkrivene su i ruševine većeg građevinskog sklopa. Navodi se kako je ovaj položaj i otkriće ruševina građevinskog kompleksa osobito značajno s obzirom na identifikaciju položaja s toponimom „Banjdvor“ i „Banjstol“ (Šmalcelj 1992:12).

Nažalost, od terenske dokumentacije istraživanja sačuvana je samo tlocrtna skica ostataka crkve i grobni zapisnici za 3 otkrivena groba. Grobovi 2, 3 i 4 pronađeni su oko prostora crkve, bez navedenih užih odrednica. Grobovi 3 i 4 ukopani su u prostu zemlju uz živac, a grob 3 je poremetio grob 4. Uz desnu podlakticu groba 3 otkrivena je mala brončana karičica (Sl. 18a), danas otvorenih krajeva, a u grobnom zapisniku skicirana s tragom petlje na jednom kraju. Orijehtacija groba 2 bila je sjeverozapad-jugoistok.

Od nalaza preuzetih s Filozofskog fakulteta, u kutiji označenoj „Mlakvena greda“ i sa signaturom Gornji Kosinj (G. K.) označeno je više ulomaka ke-

ramičkih posuda i jedan pršljen²⁴ (Sl. 17a), a naknadno su predana i 2 ulomka finije keramike (Sl. 17b) i jedan srebrni novac (Sl. 18b). Većina ulomaka pripada razdoblju prapovijesti, prema analogijama dva ulomka ruba čini se kako pripadaju u standardnu keramiku mlađeg brončanog doba kakvu možemo naći na ličkim gradinama, iako s obzirom na nalaz šljake ne treba isključiti ni željezno doba (Drechsler Bižić 1987: 122; T4: 6,9). Nekoliko ulomaka, prije svega na temelju fine fakture glatke na dodir, svijetle boje i tankih stijenki, a na jednom ulomku i zahvaljujući jasno vidljivim linijama brzog okretanja kola, pripisujemo novovjekovnoj keramici, dok bi jedan ulomak ruba, prije svega zbog jasnog traga kola na unutaršnjem dijelu ruba, nedostatku ikakvih tragova oblikovanja rukom, vrlo vješte i uredne izrade i blago izvučenog, vješto zaobljenog i ravno odrezanog ruba, mogao pripadati razdoblju razvijenog ili kasnog srednjeg vijeka (vidi npr. Minichreiter, Marković 2013:257, T28:1). Svakako je zanimljiv i ulomak trbuha posude relativno grube fakture s primjesama kamenčića (šljunka), vidljivim tragovima ručnog oblikovanja i ukrasom češljaste valovnice i žigosanog točkastog niza koji je nastao upotrebom iste alatke, a koji bismo oprezno mogli pripisati ranosrednjovjekovnom razdoblju²⁵. Jedan ulomak trbuha s ukrasom jednostruke valovnice ne može se vremenski pobliže odrediti, osim kao srednjovjekovni, kao i ulomak keramičke posude grube fakture s primjesama šljunka, glatke na dodir, čije vrlo vješto oblikovanje oblog, masivnog ruba preklapanjem forme dosad nije uočeno. Zanimljivo, u šutu u apsidu pronađena su i dva ulomka finije, čini se stolne keramike (Sl. 17b): oba su oslikana smeđom bojom i nastala na brzom kolu (trag je jasno vidljiv na unutrašnjosti stijenke), glazirani ulomak na kojem je vidljiv vitičasti motiv uokviren paralelnim horizontalnim linijama nešto je deblje stijenke i gru-

---

24 Ovom prilikom zahvaljujem kolegama iz Instituta za arheologiju dr. sc. Hrvoju Kalafatiću, dr. sc. Bartulu Šiljegu, dr. sc. Tajani Sekelj Ivančan i dr. sc. Tatjani Tkalcéc koji su savjetima pomogli u preliminarnoj analizi keramike; kolega Šiljeg i kolegica Sekelj Ivančan smatraju kako bi neodređeni ulomak keramike mogao pripadati razdoblju kasne antike.

25 Iako ne nalazim analogni primjerak na kojem se oba ukrasa pojavljuju istovremeno, češljasta valovnica čest je ukras u srednjem vijeku, a žigosanje koje na prvi pogled izgleda kao ukrašavanje tzv. kotačićem, u ranom srednjem vijeku također nije nepoznato (vidi npr. Sekelj Ivančan 2010: 246, T26:160).

blje fature od neglaziranog ulomka s vrlo zanimljivim slikanim ukrasom, gdje se u polju uokvirenom horizontalnim i okomitim linijama pojavljuje, mogli bismo reći, varijacija križnog ukrasa; zasad nisu pronađene analogije za ove ulomke, ali prema tehnici nastanka i finoći fature, okvirno su mogli nastati ili u kasnom srednjem vijeku ili u novovjekovnom razdoblju.

Srebrni novac (Sl. 18b), dimenzija 14x16 mm, težine 0,41 g i četvrtastog oblika lagano zaobljenih uglova, što je vjerojatno rezultat oštećenja gdje su se odlomili rubni kružni dijelovi, a očuvala četvrtasta sredina ukrasnog polja, čemu u prilog govori i njegova izlizanost, pronađen je na podu²⁶ apside same crkve. Kolega Luka Štefan novac je oprezno odredio kao bavarski pfening s prikazom redovnika na aversu; takvi se pfeninzi pojavljuju već od 14. stoljeća, a ovaj kosinjski najbliži je pfeninzima kovanim u Münchenu tokom vladavine vojvode Albrechta III. Pobožnog (1438.-1460.) - sličnost se najjasnije vidi u prikazu redovnika, to jest njegove redovničke kape (koja je na našem primjerku ostala jedini jasno vidljivi motiv), dok je na reversu vjerojatno bilo prikazano gotičko slovo A između dviju djetelina/kružića (<https://www.acsearch.info/search.html?id=1849589>).²⁷

U zapisu s planovima i potrebama istraživanja za 1991. (koja uslijed rata nikad nisu ostvarena), za Mlakvenu gredu postoji najveći interes - navodi se plan sondiranja srednjovjekovnog groblja, prapovijesnog i srednjovjekovnog bedema, sondiranje arhitekture na sjevernom dijelu platoa, otvaranje sonde na zapadnom pročelju crkve i pretraživanje prostora ispod same litice²⁸. Jasno nam je i zašto je tome tako: Mlakvena greda je, s obzirom na romaničku crkvu, nalaz novca povezan s apsidom i nalaz karičice u grobu, položaj koji zasigurno svjedoči o naseljenosti u kasnom srednjem vijeku, vjerojatno i do samog osmanlijskog osvajanja. Keramički nalazi aludiraju i na mogućnost postojanja dokaza i ranijeg srednjovjekovnog horizonta, kao i kasnijeg horizonta. Mlakvena greda, s obzirom na toponimiju i nalaze, pokazala se kao vrlo obećavajući položaj za daljnja istraživanja, položaj koji bi nam mogao dati konkretna saznanja o životu ovoga kraja prije, a možda

---

26 Na signaturi je konstatirano samo „pod aps.“

27 Ovom prilikom zahvaljujem kolegi Štefanu koji mi je izašao u susret i promptno istražio, odredio i referirao ovaj nalaz.

28 Rukopisna ostavština Marije Šmalcelj

i poslije osmanlijskih osvajanja, tj. o kontinuitetu života od srednjovjekovnog do novovjekovnog razdoblja.

Krš-Trokutić, Staro Groblje

U preliminarnom izvještaju s ovog položaja spominju se probna istraživanja i otkriće vjerojatnog seoskog groblja iz vremena prije osmanske okupacije, bez pobliže datacije (Šarić, Šmalcelj 1988: 222). U terenskoj dokumentaciji nema nikakvog zapisa o ovom položaju, već samo zapis iz rekognosciranja: mještani Petar Peća Glumac 1986. je tamo kopao neku zemlju i naišao na zelene potkoljenice po kojima su bili ostaci metala. Istraživači su smatrali da to svjedoči ili o japodskom ili kasnosrednjovjekovnom groblju, s većom vjerojatnošću da se u ovom slučaju radi o kasnom srednjem vijeku.

Umjesto zaključka

Svaki od u ovom tekstu obrađenih položaja dao je zanimljive rezultate u arheološkim istraživanjima, pa čak iako istraživači nisu naišli na konkretnije tragove ranosrednjovjekovnog naseljavanja, osim u slučaju Mlakvene grede. No uz novovjekovna groblja uz sv. Antuna i Mladu Nediljicu (čije trajanje, čini se, seže u starija razdoblja), uz nalaz groba starijeg od crkve sv. Ane i dokaze naseljavanja i u prapovijesti i postojanja sakralnog mjesta (groblje i romanička crkva) u srednjem vijeku na Mlakvenoj gredi, Kosin arheološkoj struci nudi niz prilika za daljnja istraživanja i važne spoznaje o životu stanovništva prije, ali i nakon okupacije Osmanlija. Lokalitet na Mlakvenoj gredi mogao bi poslužiti kao odlična paralela spomenutom lokalitetu Smiljan-Čovini, Crkvine, pa bismo mogli dobiti i detaljniju studiju o životu pred-osmanlijskog stanovništva, dok bi daljnja istraživanja (zasad) novovjekovnih lokaliteta osigurala odlične primjere za komparaciju s takvim grobljima na prostorima Dalmacije i sjeverne Hrvatske, koji su se usred povijesnih prilika ipak razvijali nešto drugačije.

Kosinjski kraj zaista kao da je u okviru naše nacionalne povijesti uvijek izvlačio kraći kraj u okršaju s povijesnom sudbinom. Slično kao u sluča-

ju kosinjske tiskare, koja je nestala u osmanlijskim osvajanjima gotovo po osnivanju, tako su, čini se, i počeci arheoloških istraživanja i ideja struke da rasvijetli stvarnu prošlost toga kraja naprasno prekinuti Domovinskim ratom. Međutim, autorica ovog rada nada se da će prikazani rezultati ipak poslužiti kao poticaj za daljnja istraživanja kosinjskog kraja, kao najmanje što dugujemo ne samo kosinjskom stanovništvu i prostoru, već i našoj nacionalnoj povijesti.

POPIS LITERATURE:

Azinović Bebek, Ana: *Nalazi oko crkve u Žumberku*, VAMZ, 3.s., XLII (2009), str. 463-488

Azinović Bebek, Ana; Janeš, Andrej: *Groblje oko crkve sv. Nikole Biskupa u Žumberku; u: Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske*, ZIA Vol. 4, 2016, str. 123-139

Bakarić, Lidija: *Probna istraživanja u Gornjem Kosinju*, VAMZ, 3.s., XXI (1988), str. 158-9

Bekić, Luka: *Novovjekovni i moderni metalni nalazi iz okoliša crkve sv. Nikole u Zadru; u: Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014.-2016., 1 dio* (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1*, Zadar 2017., str. 187-205

Belaj, Juraj: *Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobova crkve Sv. Martina na Prozorju / Interpretation of the Modern Age finds from the graves of the church of St. Martin at Prozorje*, Pril. Inst. arheol. Zagrebu, 23/2006, str. 257-294

Birin, Ante: *Gorski kotar, Lika i Krbava; u: Nova zraka u europskom svjetlu - Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 - oko 1150)*, (ur. Nikolić Jakus, Zrinka), Matica Hrvatska, Zagreb 2015, str. 415-426

Bogović, Mile: *Pomicanje središta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje*, u: *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb – Rijeka, 1988., str. 41 – 81.

Bratulić, Josip: *Glagoljica i glagoljaši na području Krbavske biskupije*, u: *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Rije-

ka – Zagreb, 1998., str. 103 – 112

Drechsler Bižić, Ružica: *Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici*, VAMZ, Vol. 19 No. 1 Rujan 1987., str. 107-128

Kolak, Tatjana: *Smiljan-Čovini, Crikvine 2004. – 2014. desetljeće arheoloških istraživanja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 41, 2014, str. 131-158

Minichreiter, Kornelija; Marković, Zorko: *Beketinci Bentež. Naselja iz eneolitika, ranoga i kasnoga srednjega vijeka/Beketinci Bentež. Eneolithic, early mediaeval and late mediaveal settlements*, MIA Vol. 3, Institut za arheologiju, Zagreb 2013

Petrinec, Maja: *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici*. Katalog/ Late Mediaeval Cemetery near the Church of St Saviour at Vrh Rika -Catalogue, SHP III(23), Split 1996, str. 7-138

Sekelj Ivančan, Tajana: *Podravina u ranom srednjem vijeku*, MIA Vol. 2, Institut za arheologiju, Zagreb 2010

Šarić, Ivan; Šmalcelj, Marija: *Gornji Kosinj. Rekognosciranje i sondiranje*, Arheološki pregled 1988, Ljubljana 1990, str. 220-222

Šmalcelj Marija: *Kosinj-Mlakvena greda, u: The war in Croatia. Archeological sites, Handbooks of cultural affairs, Vol. 5, Ministry of education and culture*, 1992, str. 12

Šišić, Franjo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. Decembra 1918. Prva knjiga (do 1. Feb. 1790) s četiri historijske karte*, Knjižara Kr. Sveučilišta i Jugosl. Akademije, Zagreb, 1920

Vrkić, Šime: *Svetačke medaljice i drugi religiozni predmeti iz sv. Nikole u Zadru*, u: *Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014.-2016., 1 dio* (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1*, Zadar 2017, str. 171-187

Vrkić, Šime: *Grobovi i groblja u samostanskom kompleksu sv. Nikola u Zadru*; u: *Sveti Nikola u Zadru. Arheološko iskopavanje u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014.-2016., 1 dio* (ed. L. Bekić), *Exhibitiones archaeologicae ecclesiae s. Nicolai 1*, Zadar 2017, str. 171-187

Abstract

The Kosinj area has been mentioned in historical sources since the second half of the 11th century and there is no doubt that the valley was of great importance within medieval Croatia, as evidenced by the founding of the first Croatian printing house, as well as indications of the existence of a seat of the *ban*. However, no major archaeological research which would indeed have established more about the medieval settlement of this area has ever been carried out, although there was a plan to build a reservoir lake in Upper Kosinj since the late 20th century. However, it is less known that at that time, pilot studies were conducted in Kosinj, which were supposed to establish positions for further research to define and protect the archaeological heritage. This paper presents the results of test excavations of 5 potential medieval sites: Antun Padovanski-Gornji Kosinj (Modern Age cemetery), chapel of St. Ana- Gornji Kosinj (grave older than the Medieval church), Mlada Nediljica (Late Medieval and Modern Age cemetery), Mlakvena greda (Romanesque church and Medieval graves) and Krš, Trokutić-Old Graveyard (Medieval cemetery?).

Key words:Gornji Kosinj, Mlakva, Mlakvena greda, Krš-Old Cemetery, modern age cemetery, post-Ottoman, Middle ages

Vlatka Lemić

Hrvatski državni arhiv

vlemic@arhiv.hr

Pregledni članak

(primljeno 27. rujna 2018.)

UDK 070.433(091)(497.562Lika)“1962/2006“

IZVORI ZA POVIJEST LIKE U ZBIRCI VJESNIKOVE NOVINSKE DOKUMENTACIJE

Vjesnikova novinska dokumentacija, hemeroteka ili tzv. "novinarski arhiv", zbirka je od više od 6100 registratora s člancima iz novina, tjednika i časopisa objavljivanih u tiskovinama na području Jugoslavije i Hrvatske od 1962. do 2006. Nastala je i oblikovana radom Vjesnikovih dokumentalista i novinara, a od 2013. čuva se u Hrvatskom državnom arhivu. U radu se na primjeru Like prikazuje sadržaj i mogućnosti istraživanja ovog informacijskog izvora, kao jedinstvene dokumentacijske cjeline i svjedočanstva društva i vremena koje dokumentira.

Ključne riječi: Vjesnikova novinska dokumentacija, hemeroteka, Lika, razdoblje 1962. – 2006.

1. O zbirci Vjesnikove novinske dokumentacije

Zbirke tiskovina ili hemeroteke, tj. "izresci iz tekućih novina, časopisa ili koje druge tiskane građe, o određenim, unaprijed utvrđenim temama ili predmetima, obično složeni prema abecednom ili kronološkom slijedu natuknica"¹, nisu rijetke u arhivskim fondovima jer ustanove i pojedinci često tako dodatno dokumentiraju svoje aktivnosti. Također ih često sakupljaju i informacijske ustanove koje ih obično koriste kao brz izvor informacija i za dopunu podataka, osobito o aktualnim temama i događajima.²

1 Hemeroteka. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24926>

2 Isto.ć

Vjesnikova novinska dokumentacija, hemeroteka, a često u medijima nazivana "novinarskim arhivom" ili "VND", predstavlja jedinstvenu zbirku tiskovina i novinskih isječaka iz tiskovina koje su izlazile na području Jugoslavije i Hrvatske, a koje su više od pola stoljeća prikupljale i obrađivale dokumentacijske službe Novinske izdavačke i štamparske kuće Vjesnik. Nastala je 1964. za potrebe svih tadašnjih izdanja NIŠPRO-a Vjesnik i drugih medija u Hrvatskoj te su u nju pri osnutku uvršteni i arhivi ratnih i predratnih redakcija, uglavnom kao zbirke kompleta: *Novosti*, (tadašnjeg) *Jutarnjeg lista*, *Hrvatskog naroda* i drugih novina³ i do 2007. djelovala je kao jedina javna novinska dokumentacija u Hrvatskoj.⁴ U pretvorbenim i tranzicijskim procesima nakon 1991. Vjesnikova dokumentacija pripala je poduzeću Vjesnik d.d., a 2006. ju je, s 14 dokumentalista preuzela Hrvatska izvještajna novinska agencija (Hina). U Vjesniku d.d. 2004. započela je njezina digitalizacija, nastavljena kasnije i u Hini⁵ u okviru projekta VND online⁶ koja se zbog njezina opsega pokazala zahtjevnom i do danas nije realizirana.

Na poticaj Ministarstva kulture Vjesnikova novinska dokumentacija u posjedu Hine 2013. proglašena je kulturnim dobrom i upisana u Registar kulturnih dobara RH. U lipnju te godine hemeroteka Vjesnikove novinske dokumentacije, njoj pripadajuća kartoteka, uvezani kompleti novina i časopisa te zbirka knjižnične građe nekadašnje izdavačke kuće Vjesnik, kojima je Hina bila imatelj, sa šest djelatnika koji su radili na posebnom projektu digitalizacije i dokumentalističke obrade ove zbirke, preuzeti su u Hrvatski državni arhiv (HDA). Količina preuzetoga gradiva procijenjena je na oko 6609 registratora u konvencionalnom obliku, od kojih je petstotinjak bilo digitalizirano.

3 GRČAR, IVICA. 2006. Vjesnik daruje novinsku dokumentaciju Državnom arhivu. *Lider* (6. veljače 2006.): <https://lider.media/arhiva/1297/>

4 GRČAR, IVICA, Otvorite i "novinarski arhiv" (bivšu VND), *Autograf.hr* (4. travnja 2017.): <http://www.autograf.hr/otvorite-i-novinarski-arhiv-bivsu-vnd/>

5 PITEŠA, ADRIJANA. Kronologija slučaja: Vjesnikova arhiva. Kako je stvarana i zamalo uništena grandiozna zbirka novinskih članaka i fotografija. *Jutarnji list* (8. lipnja 2013.): <https://www.jutarnji.hr/vijesti/vjesnikova-arhiva-kako-je-stvarana-i-zamalo-unistena-grandiozna-zbirka-novinskih-clanaka-i-fotografija/1151672/>

6 HODONI, ŽELJKO; ŽAJA, LANA. 2007. Mediji i demokracija, baza podataka, dubinsko pretraživanje, izravni pristup – digitalizacija novinskog arhiva i organizacija znanja u bazu podataka. // *INFuture2007 Digital Information and Heritage / SELJAN, SANJA; STANČIĆ, HRVOJE* (ur.). Zagreb: Odsjek za informacijske znanosti, 227–242

Kako su u HDA-u planirana i buduća preuzimanja drugih cjelina gradiva Novinske izdavačke i štamparske kuće Vjesnik, u prvom redu zbirke fotografija lista Vjesnik i Vjesnikove baze podataka, tj. digitaliziranih sadržaja, u Arhivu je formiran novi fond HR-HDA-2031 Vjesnik, u kojem bi se objedinilo preuzeto gradivo i nove akvizicije ovoga stvaratelja.

Fond Vjesnika u HDA-u trenutno čine dokumentacijske zbirke koje se sastoje od triju serija: novinske dokumentacije, fotodokumentacije i baze podataka. Serija fotodokumentacije sastoji se od gradiva "Fototeke redakcije lista Vjesnik" koju je HDA preuzeo od tvrtke Narodne novine - Press d.o.o. 2012., nesređenog i dijelom mehanički oštećenog, u procijenjenoj količini od 500.000 fotografija izvorno raspoređenih u 32 metalna ormara s ukupno 128 ladica, 145 registratora i 24 kartonske kutije.⁷ Vjesnikova internetska arhiva u PDF-u nastala 1998., kao i tekstovi i fotografije koji se na istom serveru čuvaju od 1996., također su preuzeti u Arhivu.

Serija novinske dokumentacije, tj. hemeroteka, sastoji se od isječaka članka iz novina, tjednika i časopisa objavljivanih u tiskovinama na području Jugoslavije i Hrvatske od 1962. do 2006. koje su prikupljale posebne službe Novinske izdavačke i štamparske kuće Vjesnik i sadržava oko 580 d/m gradiva složenih u 6105 registratora i 26 ladica (kartoteka).⁸

Zbirka je nastala i osnovno je sređena u Vjesniku. Novinski isječci sustavno su se počeli prikupljati početkom 60-ih godina 20. stoljeća i raspoređivani su u 15 osnovnih tematskih cjelina. Unutar svakog od tih područja formirane su veće ili manje tematske podcjeline, u kojima su isječci odloženi uglavnom prema kronološkom redoslijedu. Na isječcima na kojima nema datuma i/ili naziva novina, pečatom je otisnut datum objavljivanja i naziv novina (ponegdje i rukopis) te su rukom napisane oznake (npr. UP, DRUM, F i dr.). Na većem broju isječaka pojavljuje se otisnuti broj, za koji se može pretpostaviti da je služio u svrhu numeracije ili jednoznačnog

---

7 O sređivanju Vjesnikove fotodokumentacije 29. siječnja 2014. djelatnici Fotolaboratorija HDA u Arhivu održali su stručno izlaganje u sklopu Arhivske info srijede, kada su izneseni ovi podaci.

8 Vjesnikova novinska dokumentacija 1964-2006, Popis. Zagreb. Hrvatski državni arhiv, 2013., str. 2. Ovo obavijesno pomagalo od 242 strane dostupno je na: http://arhivnet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=3091.

označivanja materijala unutar zbirke. Kako su novinski isječci različitih veličina, u starijem dijelu zbirke su radi lakše fizičke manipulacije lijepljeni na papir veličine A4, ponegdje i više njih, a od 90-ih godina to više nije bio slučaj. Povijest zbirke (promjene imatelja, prikupljanje, korištenje i sređivanje gradiva, digitalizacija i dr.) ostavila je fizički trag u sačuvanim isječcima kao što su oštećeni rubovi, zgužvani papir i slična oštećenja.

Slika 1. Prikaz jednog isječka u Hemeroteci⁹

Današnja struktura hemeroteke zadržala je izvorni poredak, tj. gradivo je popisano i složeno prema tematskim cjelinama, s pripadajućim oznakama kakve su bile oblikovane u Vjesniku i kasnije preuzete u Arhivu:

Javne osobe: svih područja (do 2003.) / sve (od 2003.) / Sport / Religija / Predsjednici – OS

Unutarnja politika – UP

Hrvatska vanjska politika / Svijet / Međunarodni odnosi:

9 HR HDA 2031-2-1 Vjesnik. Vjesnikova novinska dokumentacija Unutarnja politika. Rat u Hrvatskoj, reg. UP 236

(Hrvatska vanjska politika (i Jugoslavija) – HRV

Svijet / Međunarodni odnosi – MO

Društvo / Zdravstvo / Socijalna skrb – DZS

Sudstvo / Kriminal – SUD

Kultura / Umjetnost – KUL

Odgaj / Obrazovanje – OBR

Sport – SP

Znanost – ZNA

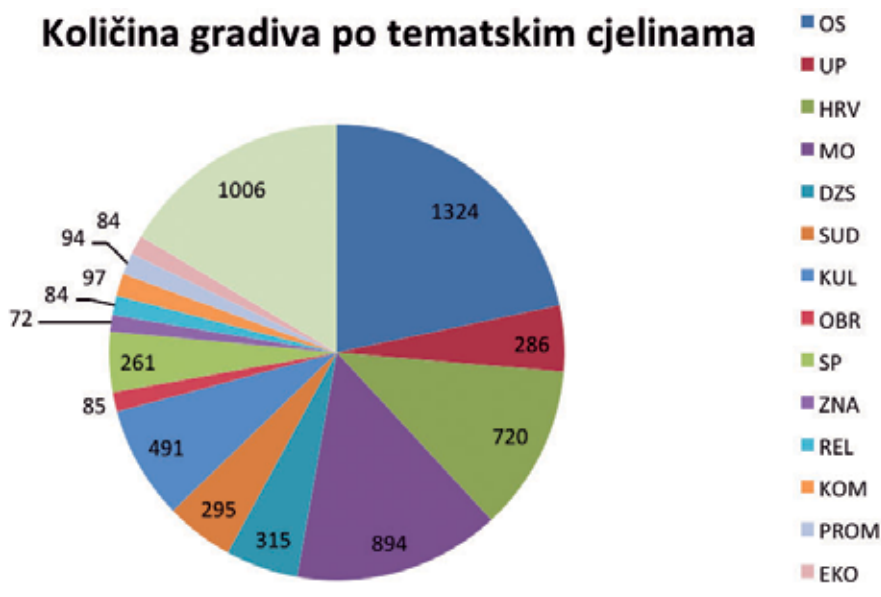
Religija – REL

Komunikacije / Mediji – KOM

Promet – PROM

Ekologija – EKO

Ekonomija / Gospodarstvo / Financije – EGF

Slika 2. Prikaz količine gradiva u pojedinim tematskim cjelinama

Hemeroteka je u HDA-u predana uz “Tehnički popis VND gradiva” koji je izradila Hina 2006. za projekt digitalizacije, nakon čega je u Arhivu izrađen novi popis gradiva tako da su nazivima i opisu sadržaja (polja) iz izvornika dodane nove oznake tehničkih jedinica (registratora) koje se sastoje

od oznake koju čine slovnice kratice područja i tekućeg rednog broja registratora unutar svakog područja.

Kako je hemeroteka arhivistički nesređena, ovaj popis ujedno služi i kao obavijesno pomagalo za korištenje gradiva, tj. gradivo se naručuje za korištenje prema oznaci tehničkih jedinica (primjerice UP 236 ili KUL 1) iz popisa. Vjesnikova novinska dokumentacija dostupna je za korištenje pod istim uvjetima kao i drugo arhivsko gradivo u HDA-u.

2. Izvori za povijest Like i mogućnosti istraživanja Vjesnikove novinske dokumentacije

Potencijali za istraživanja hemeroteke su brojni, premda struktura postojećeg popisa gradiva ne omogućuje puno mogućnosti pretrage, osim fizičkog uvida u svaku arhivsku i tehničku jedinicu gradiva. Tražeći pojam Lika u popisu od 6105 registratora pronađena su samo četiri, u kojima se u nazivu podcjeline ili opisu sadržaja spominje riječ Lika. Prema tematskim cjelinama to su:

Unutarnja politika (1)

Oznaka i broj registratora		Naziv podcjeline	Sadržaj registratora
UP	236	RAT U HRVATSKOJ	Gorski kotar, mjesta, Gospić, Gračac, Istra, Lika , Obrovac, Otočac, područja zahvaćena ratom, Rijeka, Pula, Vrsar

Hrvatska vanjska politika / Svijet / Međunarodni odnosi (1)

Oznaka i broj registratora		Naziv podcjeline	Sadržaj registratora
HRV	414	ZO GOSPIĆ (LIKA)	općina Donji Lapac, općina Gospić, općina Gračac, općina Otočac, općina Titova Korenica, ZAJEDNICA OPĆINA GOSPIĆ (LIKA)

Kultura / Umjetnost (1)

Oznaka i broj registratora		Naziv podcjeline	Sadržaj registratora
KUL	473	FOLKLORNI AMATERIZAM	<p>Dragačevski sabor, Dužijanca, Đakovački vezovi, Ilindenski dani, Imotska sila, Križevačko spravišće, Kumrovečke jeseni, Lado, Ličko prelo, Valpovačko ljeto, Vinkovačke jeseni, ansambli narodnih igara, Barbanska alka, Đurđevac: Picokijada,</p> <p>FOLKLORNI FESTIVALI SFRJ, Kopar, Leskovac, Ljetna škola folklor, moreška, moštra, ostalo,</p> <p>Posušje: Zvuci s kamena, prstenac, Zdenci:</p> <p>Žetvene svečanosti</p>

Promet (1)

Oznaka i broj registratora		Naziv podcjeline	Sadržaj registratora
PROM	20	HRVATSKA	<p>autoceste, ceste u gradovima SRH, ceste u regijama SRH, Gorski kotar, Lika, Istra, Dalmacija, Jadranska orijentacija: Karlovac – Rijeka, Karlovac – Plitvice, Podravska magistrala, PROMET U SRH, Zagorska magistrala, Zagreb – Rijeka, Zagreb – Rijeka – Trst, Zagreb – Karlovac, Zagreb – Šentilj, Žumberačka magistrala</p>

Prateći teme, nazive i sadržajni opis pojedinih registratora, razvidno je da se osim u ovim četirima registratorima, materijala koji spominju Liku i uz

nju vezane osobe, događaje i teme može naći gotovo u svakom području označenom općim nazivom ili sadržajem, kao što su primjerice u tematskoj cjelini Unutarnja politika opisne oznake Hrvatska povijest, Hrvatska, unutarnja politika, političari, političke stranke, teritorijalni ustroj, županije - općenito, Uprava RH (gradovi, općenito, općine, otoci, promjene imena gradova i ulica) i brojni drugi pojmovi. Sačuvani prilozi u cjelini Hrvatska povijest pokrivaju širok raspon općih tema iz nacionalne povijesti, od zemljovida i povijesti hrvatske državnosti do prikaza pojedinih osoba, pojava i događaja, o kojima su uz novinare pisali i poznati povjesničari, publicisti i drugi stručnjaci.

S obzirom na navedena ograničenja i veliku količinu gradiva, za potrebe ovog rada pregledane su i opisane cjeline gradiva u spomenutim četirima registratorima u kojima se spominje Lika te djelomično popisani prikupljeni novinski isječci s ciljem da posluže kao ilustracija za sadržajnu analizu i mogućnosti istraživanja ove dokumentacije. Kod opisa pojedinih cjelina preuzeti su rukom pisani nazivi s tehničkih jedinica (registratora, košuljica i fascikala), za koje se ne zna kako su i kada nastali. Isječci u bibliografskom popisu oblikovani su na sljedeći način: ime autora priloga, naziv priloga uz nadnaslov ako je naveden, naziv novina u kojima je objavljen i datum objave. Nazivi priloga donose se na jeziku na kojem su izvorno objavljeni, a oznake datuma su za potrebe rada prikazane na ujednačeni način radi lakšeg snalaženja u popisu. U slučajevima u kojima nije sačuvan naziv priloga, on je proizvoljno formiran iz opisa i naveden u < > radi razlikovanja od ostatka popisa. Također treba spomenuti da su brojni tekstovi, naročito feljtoni, reportaže i posebni prilozi, popraćeni ilustracijama, fotografijama i drugim slikovnim priložima koji nisu posebno popisivani ni obuhvaćeni daljnjim pregledom.

3. Lika u Domovinskom ratu

Registrator s oznakom **UP 236** nosi naziv Rat u Hrvatskoj, s dodatnim podnaslovima na hrptu: Područja zahvaćena ratom; Istra; Gorski kotar i Lika, a sastoji se od dviju košuljica – Lika i Istra. Košuljica pod nazivom Lika nadalje je podijeljena na više tematskih cjelina: Lika; Lika – Gospić

i okolica; Lika – Titova Korenica; Lika – Otočac i okolina, Čanak; Lika – Gračac i okolina; Lika – Ogulin i okolina, Saborsko, Plaški i Lika – Lovinac, Sveti Rok, Ričice. U njima se nalaze članci iz *Vjesnika*, *Večernjeg lista*, *Slobodne Dalmacije*, *Politike*, *Večernjih novosti*, *Novog lista*, *Oslobođenja* i drugih novina iz razdoblja od 1991. do 1993. koji govore o borbama na području Like, političkim aktivnostima, životu u ličkim naseljima u ratnim okolnostima, hrvatskoj vojsci i srodnim temama. Kao primjer donosimo bibliografski popis svih isječaka koji se nalaze u prvoj košuljici – Lika, koju smo odabrali s obzirom na to da bi prema nazivu trebala obuhvaćati cijelo područje Like:

Hina. Dr. Tuđman na ličkim ratištima (Predstavnicu vrhovništva na Hrvatskom primorju i u Lici); *Večernji list*, 18. studenoga 1991.

G. Radivojević. Riječki korpus luta Likom; *Vjesnik*, 6. ožujka 1992.

G. P. Ubijeni iz Dabra – Hrvati (Na riječkoj patologiji identificirano sedam žrtava masakra u Vrhovinama); *Večernji list*, 10. travnja 1992.

J. Cvitković. Ostvariti uvjete za dogovor (Radna grupa SSUP-a i MUP-a u Lici); *Večernji list*, 28. svibnja 1991.

Đ. Đukić. Napadnuta Lička Jesenica (S ratišta Korduna i severnog dela Like); *Politika*, 12. studenoga 1991.

M. Sović. Stalna meta – Teslingrad (Nema mira na ličkom ratištu); *Večernje novosti*, 3. prosinca 1991.

Đ. Đukić. Za branioce ratne staze ostaju prohodne (Prvi zimski dani na ličkom ratištu); *Politika*, 3. prosinca 1991.

K. Rosandić. Uz nas su Bog i sreća (S ličkim braniteljima domovine); *Večernji list*, 8. studenoga 1991.

J. Cvitković. Gacka dolina - nepokoriva (Dražen Bobinac, zastupnik općine Otočac u Hrvatskom saboru). *Večernji list*, 12. studenoga 1991.

R. Polić. Zima ujeda, četnici kolju (Lički ratni kalendar); *Večernji list*, 29. listopada 1991.

M. Anić. Odbačeni rušitelji (Zgarišta Like); *Vikend*, 1. studenoga 1991.

K. Rosandić. Tenkovima na Perušić (Srbo-četnički teroristi u Lici ne miruju); *Večernji list*, 29. studenoga 1991.

- K. R. Informativna blokada; *Večernji list*, 29. studenoga 1991.
- S. Jurdana. Zbog dvije sramote (Zašto se kninske horde koncentriraju prema Lici?); *Večernji list*, 10. listopada 1991.
- M. Četnik, R. Pavlović, Borci Krajine ušli u Sveti Rok (Ofanziva Teritorijalne odbrane na ličkom ratištu); *Politika*, 27. rujna 1991.
- J. P. Veliki deo Gospića je uništen (Nema mira u Lici); *Politika*, 4. rujna 1991.
- K. Rosandić. Obrok od tisuću projektila (U gračačkoj općine četnički i armijski teror ne prestaje); *Večernji list*, 28. rujna 1991.
- M. Sović. Razbijeni napadači (Ustaše juče nasrnule na Svračkovo kod Udina); *Večernje novosti*, 25. srpnja 1991.
- D. Topalović. Lički klin u hrvatskom tijelu (Geostrategija / Zašto se napada Gospić); *Nedjeljna Dalmacija*, 15. rujna 1991.
- J. Pavičić. U Boričevcu leže moji djedovi (Umjesto za rubriku Pisci govore – Kako je i zašto uništeno ličko selo Boričevac); *Vjesnik*, 31. kolovoza 1991.
- I. Mikuličić, L. Černjul. Na ogulinskoj liniji smrti (Naši reporteri Ico Mikuličić i Livio Černjul u akciji s gardistima i mupovcima); *Novi list*, 26. kolovoza 1991.
- J. P. Hrvatske snage naterane u beg (U Teslingradu kod Gospića); *Politika*, 30. kolovoza 1991.
- S. Todorović. Okupator mora da ode (Počinju odlučujuće bitke za Liku); *Politika*, 31. kolovoz 1991.
- Popović. Desant na Velebit i Liku (Ekskluzivno / Tajne radne ratne karte Jugoslavenske armije); *Nedjeljna Dalmacija*, 18. kolovoza 1991.
- M. Milinović, R. Matijaš. Mučki sa tri metra (Reporteri Novosti u Ličkom Osiku na mestu pogibije Nikole Đačića, oficira JNA); *Večernje novosti*, 31. kolovoza 1991.
- M. Petković. Teško ranjen Mirko Hećimović (Zločinački pucnji na cesti Lički Osik – Titova Korenica); *Večernji list*, 8. siječnja 1991.
- D. Đuretek, M. Petković. Bezumlje skriveno mrakom (U posjetu teško ranjenom Mirku Hećimoviću); *Večernji list*, 9. siječnja 1991.

A. Milošević. Za dlaku izbjegnut obračun; *Vjesnik*, 9. siječnja 1991.

T. Grkovski. Teroristi pucaju s leđa (Krvavi lički vikend); *Večernji list*, 22. srpnja 1991.

Premda bi isječci unutar jedne cjeline trebali biti složeni kronološki, iz navedenoga je primjera, kao i iz drugih fizički ustrojenih cjelina unutar ove teme, razvidno da to nije slučaj, što je vjerojatno rezultat prethodnih korištenja ili snimanja gradiva. Pregledom svih isječaka također se postavlja i pitanje kriterija imenovanja pojedinih cjelina gradiva odvojenih u posebne košuljice i razvrstavanja pojedinih priloga u njih, s obzirom na to da u nekim slučajevima nije moguće naći jednoznačne poveznice.

Ostale košuljice u ovom registratoru, oblikovane prema pojedinim ličkim mjestima, sadržavaju članke tematski identične ovdje popisanim u cjelini Lika, a najopsežniji je materijal o Gospiću s dvjestotinjak prikupljenih priloga.

4. O politici, gospodarstvu i društvenom životu Like

Registrator s oznakom **HRV 414** i nazivom Lika sadržava nekoliko tematskih cjelina: Zajednica općina Gospić (Lika), Općina Gospić, općina Donji Lapac, Općina Otočac, Općina Gračac i Općina Titova Korenica.

Prva Košuljica pod nazivom Lika podijeljena je na nekoliko cjelina sa sljedećim nazivima: Zajednica Općina Like, Lika, Razvoj Like, Lika - Poljoprivreda i SK Lika. U okviru tematske podcjeline Zajednica Općina Like nalazi se trideset napisa o gospodarskim pitanjima, društvenim i političkim temama, politici i javnoj upravi koje smo popisali u cijelosti kao uvid u sadržajnu fizionomiju gradiva ovog registratora u cjelini:

T. Grkovski. Za neke "liderčice" privreda ne postoji; *Vjesnik*, 8. veljače 1991.

M. Roknić. Mora se nešto značajno uraditi (Lici u pohode), *Komunist*, 17. veljače 1989.

T. Grkovski. Teško bez pomoći (Gospodarstvene prilike u Lici); *Večernji list*, 2. prosinca 1990.

M.P., J.C. Razvoj u raskoraku (Josip Zmaić u Lici); *Vjesnik*, 29. kolovoza 1995.

M. Kljajić. Gubici nikad veći (Poslovni rezultati ličke privrede u prošloj godini); *Politika ekspres*, 3. srpnja 1983.

M. Balen. Između povijesti i ambicija (Društvo u malom); *Vjesnik*, 23. travnja.1983.

M. Pribić, R. Vujatović. Lici nisu potrebni "ekonomski spomenici" (Okrugli stol Borbe na temu "Razvojni pravci i realne mogućnosti razvoja Like"; *Borba*, 3. prosinca 1981.

Kasni donošenje srednoročnog plana razvoja ZO Gospić (Predsjedništvo PK Gospić); *Privredni vjesnik*, 8. lipnja 1981.

D. Odorčić. Brži razvoj općina Titova Korenica, Donji Lapac, Gračac, Gospić i Otočac od republičkog prosjeka u proteklim godinama obećava da bi se za pet godina moglo izaći iz "kluba nerazvijenih"; *Borba*, 28. lipnja 1980.

M. Petković. Uхватiti korak s razvijenima (Zajednica općina Gospića), *Vjesnik*. 4. veljače 1980.

M. P. Efikasnija društveno-politička vijeća; *Vjesnik*, 30. siječnja 1979.

M. P. Ostvarenje plana – put bržeg napretka; *Vjesnik*, 7. veljače 1979.

Afirmacija kadrovske politike (Konferencija SKH Zajednica općina Gospić); *Lički vjesnik*, 1. prosinca 1978.

M. P. Prihvaćen program modernizacije ličkih cesta; (Zajednica općina Gospića); *Vjesnik*, 27. srpnja 1978.

M. Čuljat. Delegati Vijeća Skupštine Zajednice općina Gospić usvojili izvještaj o radu skupštine i organa Zajednice općina Gospić – Usvojen budžet za ovu godinu; *Lički vjesnik*, 15. travnja 1978.

J. Popović. Dinar po dinar, kamen po kamen – pothvat; *Vjesnik*, 10. srpnja 1977.

M. Krajnović. Bitku treba dobiti u privredi (Razgovor sa Stevom Savatovićem Sekretarom Konferencije SKH Zajednice općina Gospić); *Komunist*, 25. travnja 1977.

M. P. Izvršno vijeće Zajednica općina Gospića pokrenulo je akciju da se

što prije osigura potpuniji inspekcijski nadzor i stvori racionalnija inspekcijska služba; *Vjesnik*, 31. ožujka 1977.

M. P. Takvo "Ličko prelo" treba zabraniti (Predsjedništvo Konferencije SSRN Zajednice općina Gospić); *Vjesnik*, 1. ožujka 1977.

H. Bišćević, Kako su u Gospiću, Otočcu, Donjem Lapcu, Gračacu i Titovoj Korenici funkcionisanjem Zajednice općina izbjegli udvostručavanje kapaciteta; *Oslobođenje*, 2. studenoga 1976.

V. Štrkalj. Jedna od glavnih boljki ličke privrede jest nedostatak kreativnih i visokostručnih kadrova što remeti i buduće projekcije razvoja; *Borba*, 28. rujna 1976.

M. P. <Savjetovanje sekretara općinskih komiteta SK ličkih općina, predsjednika komisija za ideološko politički rad općinskih komiteta i sekretara većih organizacija SK>; *Vjesnik*, 25. ožujka 1975.

M. Petković. ? društveno-političkih organizacija Gospića; *Vjesnik*, 20. studenoga 1975.

M. P. Konferencija SK Zajednica općina Gospić: obavezna analiza (ne izvršenih zadataka; *Vjesnik*, 20. studenoga 1975.

M. P. <Formiranje Zajednice ličkih općina>; *Vjesnik*, ?. rujna 1974.

Konstituirana skupština Zajednice općina Gospić; *Vjesnik*, 12. prosinca 1974.

Ante Došen predsjednik, a Stevo Savatović sekretar Konferencije SK Zajednica općina Lika; *Vjesnik*, 25. prosinca 1974.

S. K. Osniva se zajednica ličkih općina; *Borba*, 9. prosinca 1974.

I. Palangić. Tko u ličkoj zajednici općina?; *Vjesnik*, 10. prosinca 1974.

M. Petković. Ličanima treba jedinstvenija Lika; *Vjesnik*, 15. veljače 1973.

U drugoj cjelini Lika nalazi se samo nekoliko isječaka, no svakako se ističu time što spadaju u stariji materijal u zbirci. Novinski papir je požutio i izbljedio, a pečati s datumima su mjestimice nečitljivi:

D. Ungaro: Nadvojvoda – poludesno! (Reportaža); *Vjesnik*, 16. travnja 1972.

B. Kovačević. Nema mira u Gackoj dolini; *Vjesnik*, 23. srpnja 196?.

M. Grubor: Tako se ona vratila (Jedno sjećanje uz skoru 20-godišnjicu Antifašističkog fronta žena); *Vjesnik*, 29. studenoga 1962.

B. Kovačević. Ličani u bijelim kutama (U doglednoj budućnosti na Plitvicama deset tisuća kreveta); *Vjesnik*, 28. srpnja 1970.

Ambicija u sukobu s problemima (Lički razgovori); *Borba*, 2. kolovoza 196?

B. Kljajić. Spomenici junaštva (Na području općine Titova Korenica); *Novi list*, 30. svibnja 1980.

Ostale tri košuljice u okviru ove tematske podcjeline, o razvoju, poljoprivredi i SK Like, sastoje se novinskih isječaka sličnih sadržaja kao u navedenim popisu, u kojima prevladavaju politika, političari, uprava, ekonomija i demografija, uz manji broj članaka o prirodnim ljepotama i razvoju turizma te poneki prilog posvećen lokalnoj zajednici, poput reportaže M. Pašičeka Selo u dječjim čizmicama posvećenu Kuterevu, objavljenoj u reviji *Svijet* 14. prosinca 1979.

U ostalim tematskim cjelinama, posvećenima pojedinim ličkim općinama: Gospiću, Donjem Lapcu, Otočcu, Gračacu i Titovoj Korenici, osim spomenutih prevladavajućih sadržaja, može se naći više priloga o lokalnoj zajednici i stanovništvu, obljetnicama, manifestacijama i drugim društvenim događanjima i aktivnostima.

U Registratoru s oznakom **KUL 473** koji sadržava materijale vezane uz folklorni amaterizam, KUD-ove i ansamble i kulturne manifestacije, nalazi se i košuljica pod nazivom Ličko prelo, u kojoj se nalazi nekoliko priloga o negodovanju vezanu uz istoimenu manifestaciju 1977.:

M. Čuljat. < Lička prela u Rijeci, Puli Zagrebu>; *Lički vjesnik*, 15. ožujka 1977.

M. Đurić. <Razočaranje u Lička prela>; ?, 7. ožujka 1977.

J. Savičin Prica. Ne ličko, nego komercijalno prelo (U povodu jedne priredbe); *Novi list*, 22. veljače 1977.

M. Jakšić. Nasilje nad običajima (Ličko prelo); *Vjesnik*, 27. veljače 1977.

M. P. Takvo Ličko prelo treba zabraniti (Predsjedništvo Konferencije SSRN Zajednice općina Gospić); *Vjesnik*, 1. ožujka 1977.

5. Razvoj prometa u Lici

Na Registratoru **PROM 20** s nazivom Hrvatska na hrptu nabrojane su brojne prometnice i prometni pravci, a isječci su složeni u tri cjeline: Ceste u gradovima SRH, Auto ceste u SRH (Zagreb – Karlovac, Zagreb – Rijeka, Zagreb – Šentilj i dr.) i Ceste u regijama SRH. Unutar svake nalazi se desetak tematskih cjelina uloženi u zasebne košuljice s rukom ispisanim nazivima koji pokrivaju brojne teme iz prometa, od autoputova u SRH, pojedinačnih autocesta, magistrala i lokalnih cesta i dionica na njima do mostova, tunela i ceste Gračac – Knin. Jedna od košuljica unutar tematske cjeline Ceste u regijama SRH nosi naziv Ceste u Lici, a sastoji se od sljedećih isječaka:

R. Valdec i suradnici. Do mora preko gradilišta (Tema dana – Mora li turistička sezona istodobno biti i cestarska); *Večernji list*, 31. srpnja 1997.

Ž. Bukša. Dobrom cestom prema moru (Tema dana – Vjesnikovi reporteri na Ličkoj magistrali); *Vjesnik*, 16. rujna 1995.

Otvorena cesta Udbina – Lovinac; *Vjesnik*, 27. srpnja 1985.

A. Ivković. Cesta za pet dana (Sagrađena obilaznica tunela na Velebitском prijevodu Prezid); *Večernji list*, 20. svibnja 1989.

Ž. Žižić. Samo da pocrni bijela cesta (Sela oko Podlapače mučno se bore za svoj izlazak u svijet, za komadić asfalta, da bi zadržali život što se u njima uvelike gasi; *Arena*, 20. svibnja 1989.

D. Dravinski. Crni slunjski tjesnac (Reporterska inspekcija); *Vjesnik*, 26. i 27. srpnja 1987.

N. Perić. Vjerovati u sebe (Otvorena cesta Barilović – Perjasica); *Vjesnik*, 19. studenoga 1984.

B. Đorđević. Sami sebe osudili na pješaćenje (na licu mjesta); *Arena*, 19. listopada 1983.

M. K. Asfaltom kroz Velebit; *Borba*, 17. listopada 1980.

M. Petković. Počela gradnja ceste Gračac - Srb; *Vjesnik*, 5. studenoga 1979.

M. Matković. Gospić – Gračac uskoro asfaltom; *Vjesnik*, 8. listopada 1979.

S. Arsić. Udarnici bez norme (Svi smo jedna armija); *Arena*, 13. rujna 1978.

J. Šmit. <Prijepori oko dionice ceste Strmica – Lička Kaldrma>; *Nedjeljna Dalmacija*, 7. kolovoza 1977.

Tanjug. Do 1980 – još 100 kilometra lokalnih cesta; *Borba*, 17. lipnja 1970.

M. Petković. Buduća saobraćajnica Udbina – Gračac, u okviru magistrale Plitvice – Split, unijela nemir među stanovnike više sela; *Vjesnik*, 8. studenoga 1969.

M. Petković. Spomen-ploča graditeljima – pripadnicima JNA na vrhu Velebita; *Vjesnik*, 25. studenoga 1968.

M. Petković. Četvrti put – asfalt (Dva stoljeća najstarije velebitske ceste); *Vjesnik*, 16. studenoga 1968.?

S. Maoduš. Treći juriš na Velebit; *Vjesnik*, 13. studenoga 1968.

S obzirom na to da je područje Like zbog svog geografskog položaj važno za prometne strategije i prometno povezivanje Hrvatske, jasno je da se, osim u ovoj cjelini, napisa o ličkim cestama može naći i u raznim drugim tematskim cjelinama, posebno onima koje govore o planiranju i razvoju mreža autoputova u Hrvatskoj, tj. povezivanju središnje Hrvatske i Dalmacije na dionici Zagreb – Split ili povezivanju Like sa susjednim područjima, kao što je članak M. Baleana Zbližilo se Primorje s Likom iz *Vjesnika*, 5. prosinca 1982., o asfaltiranju i otvaranju dionice stare Jozefinske ceste preko Kapele.

6. Vjesnikova hemeroteka kao informacijski i povijesni izvor

Vjesnikova hemeroteka, kao i brojne druge dokumentacijske zbirke i zbirke tiskovina, odražavaju interese i aktivnosti svojih osnivača te iz te perspektive treba sagledavati i njihovu informacijsku i istraživačku vrijednost. Ova dokumentacijska zbirka je, u hrvatskim okvirima, jedinstvena po svom nastanku i opsegu, jer osim izdanja nakladničke kuće Vjesnik koja ju je pokrenula i vodila, sadržava i druga izdanja koja su izlazila na određenom području u razdoblju od pedesetak godina. Njezina struktura, od

oblikovanje tematskih cjelina i odrednica do odabira i razvrstavanje članka unutar njih, prvenstvenu pruža sliku o interesima medija i novinarske struke te daje svojevrsnu kronologiju njezina djelovanja u drugoj polovici 20. stoljeća. Sadržaj prikupljenih članaka pruža povijesni prikaz razvoja i života jednoga društva kroz nekoliko desetljeća, ali i to kroz sliku novinarskih i medijskih interesa za pojedine teme, događanja i osobe. Znatan dio zbirke vezan je uz lokalne teme, osobe i značajne događaje iz javnog života, pa u tom smislu može poslužiti kao koristan informacijski izvor ustanovama, organizacijama i pojedincima koji se njima bave.

Iz uvida u pojedine tematske cjeline i pregleda sadržaja, razvidno je da popis zbirke pruža okvir i smjernice za istraživanje pojedine teme, čije detaljnije istraživanje podrazumijeva pregled gradiva u svim područjima i tematskim odrednicama koje su posredno ili neposredno vezane uz primarni predmet istraživanja (primjerice teme vezane uz Gospić ili Plitvice mogu se nalaziti u temi Lika, ali svakom od općih područja kao što su uprava, gospodarstvo, turizam, promet, kultura i dr.). Za ozbiljnije sadržajne analize potrebno je također uzeti u obzir i različitost novinskih vrsta (reportaže, intervjui, kolumne, komentari, feljtoni, izjave i dr.), kao i postojanje fotografija, ilustracija i drugih priloga koji također mogu pružiti vrijedne informacije, što od istraživača zahtijeva osobni uvid i dodatni rad na dokumentaciji.

Pregledani novinski isječki u pojedinim tematskim cjelinama odražavaju subjektivni pristup dokumentalista koji su ih predmetno obrađivali, što je vidljivo iz čestih preklapanja i ponavljanja istih ključnih riječi i sadržajnih odrednica, no to ne umanjuje njezinu informacijsku vrijednost. Najveći istraživački potencijal ove zbirke predstavlja njezina obrada kroz nove tehnologije, što su prepoznali i dosadašnji imatelji kroz više pokušaja njezine digitalizacije, a što se planira i u budućnosti. Digitalizacijom i indeksiranjem Vjesnikove novinske i fotodokumentacije u relacijskim bazama podataka otvorile bi se neograničene mogućnosti opisa i pretraživanja podataka sadržanih u ovoj dokumentaciji (osobe, teme, institucije, zemljopisne odrednice, vremenske odrednice, izvori i dr.), a i stvaranje novih sadržaja kao što su izložbe i tematske publikacije, edukativni i promotivni materija-

li, korištenje u programima manifestacija i u raznim drugim oblicima ponude kulturnih sadržaja. Ovo se gradivo dotiče svih područja društvenog života pa se može povezivati s gradivom druge provenijencije, nadopunjavati ga i ilustrirati, a ujedno i potaknuti korisnike da pretražuju i koriste i druge izvore.

BIBLIOGRAFIJA

Poglavlje u knjizi ili zborniku

HODONJ, ŽELJKO; ŽAJA, LANA. 2007. Mediji i demokracija, baza podataka, dubinsko pretraživanje, izravni pristup – digitalizacija novinskog arhiva i organizacija znanja u bazu podataka. // *INFuture2007 Digital Information and Heritage* / SELJAN, SANJA; STANČIĆ, HRVOJE (ur.). Zagreb: Odsjek za informacijske znanosti, 227–242

Rječnik, leksikon, enciklopedija

Hemeroteka. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002. – sv. 4. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24926> (20. ožujka 2018.)

Mrežna i elektronička vrela

GRČAR, IVICA. 2006. Vjesnik daruje novinsku dokumentaciju Državnom arhivu. *Lider* (6. veljače 2006.): <https://lider.media/arhiva/1297/> (20. ožujka 2018.)

PITEŠA, ADRIJANA. Kronologija slučaja: Vjesnikova arhiva. Kako je stvarana i zamalo uništena grandiozna zbirka novinskih članaka i fotografija. *Jutarnji list* (8. lipnja 2013.): <https://www.jutarnji.hr/vijesti/vjesnikova-arhiva-kako-je-stvarana-i-zamalo-unistena-grandiozna-zbirka-novinskih-clanaka-i-fotografija/1151672/> (20. ožujka 2018.)

GRČAR, IVICA, Otvorite i “novinarski arhiv” (bivšu VND), *Autograf.hr* (4. travnja 2017.): <http://www.autograf.hr/otvorite-i-novinarski-arhiv-bivsu-vnd/> (25. ožujka 2018.)

Izvori

Vjesnikova novinska dokumentacija 1964-2006, Popis. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2013.: http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=3091. (20. ožujka 2018.)

HR HDA 2031-2-1 Vjesnik. Vjesnikova novinska dokumentacija. Hrvatska vanjska politika, reg. ZO Gospić (Lika), reg HRV 414

HR HDA 2031-2-1 Vjesnik. Vjesnikova novinska dokumentacija Unutar-nja politika. Rat u Hrvatskoj, reg. UP 236

HR HDA 2031-2-1 Vjesnik. Vjesnikova novinska dokumentacija. Kultura/Umjetnost. Folklorni amaterizam, reg. KUL 473

HR HDA 2031-2-1 Vjesnik. Vjesnikova novinska dokumentacija. Promet. Hrvatska, reg. PROM 20

SUMMARY

Vjesnik's newspaper documentation collection, known as Vjesnik's Hemeroteque, or «Newspaper's archives» consists of more than 6,100 folders/boxes with articles from newspapers and magazines published in the Yugoslav and Croatian media in the period 1962-2006. It was formed and shaped by documentarists and Documentary Services of Vjesnik Publishing House and since 2013 is kept in Croatian State Archives.

By using example of Lika region, this paper presents the content and possibilities of exploring this information source, which present a unique newspaper collection and testimony of society and the time it documents.

Keywords: Vjesnik's Newspaper Documentation, Newspaper archives, Lika, 1962-2006 period

Luka Pezelj

Smiljan

Stručni članak

(primljeno 8. srpnja 2018.)

UDK 391-055.2(497.562Donja Pazarišta)

SVEČANI ŽENSKI KOŽUN S PODRUČJA PAZARIŠTA

U radu se donose rezultati terenskog istraživanja provedenog na području sela koja pripadaju Donjem Pazarištu, a odnose se na jedan dio ličke ženske tradicijske nošnje. Istraživanje je provedeno prvenstveno kako bi se otelo zaboravu sjećanje na svečani ženski kožun, potvrdilo postojanje svečanih oblika kožuna sa svojom specifičnom bojom i drugačijim načinom izrade nego što se to danas predstavlja. Pazariški primjerak sačuvan je samo u sjećanju kazivača, a analogije su pronađene kod primjeraka iz Kaluđerovca i Perušića. Ujedno je težnja rada da bude putokaz ka valorizaciji, ali i rekonstrukciji ovog dijela narodne nošnje u okviru djelovanja ličkih folklornih društava.

Ključne riječi: koža, Lika, ogledalca, Pazarišta, ženski svečani kožun

Lika je hrvatska regija u kojoj zbog njezina zemljopisnog položaja veći dio godine prevladava planinska klima s hladnim vjetrovima i padalinama. Stoga je klima oblikovala izgled svakodnevne i svečane narodne nošnje. Siromaštvo velikog dijela stanovništva, osobito ruralnog područja, uvjetovalo je da se svakodnevna - radna, ali i svečana odjeća izrađuje od materijala koji su tada bili dostupni i iz kojih se mogla što jednostavnijim postupkom izraditi odjeća. U prvom redu da ih štiti od velikih hladnoća, a svakako i kao ruho koje su nosili u svečanim trenucima ili važnim događajima.

Osim lana i konoplje od kojih su se radili ljetni dijelovi nošnje i dijelovi koji su zbog nježnije strukture lana služili kao donje rublje, najčešći i gotovo jedini tada svima dostupan materijal za izradu odjeće bila je ovčja vuna dobivena od autohtone ovce pramenke, iskorištavana u svim njezinim oblicima. Veći dio vune nakon tkanja pretvaran je u sukno koje je kasnije najčešće stupano i od kojeg su se radili dijelovi i muške i ženske odjeće.

Tijekom hladnih zimskih dana muškarci su, osim debelih vunениh pletenih **maja** i **čermi** (**ječerma**), tijekom zime najčešće nosili suknene kapute zvane **aljinač**, **ljinac** ili **ćurak**, dok gotovo pa nigdje nema izvornih sačuvanih ženskih gornjih odjevnih predmeta, iako je poznato (Hećimović Selsja, 1985:101-102) da su žene nosile i razne suknene kaputiće. Također se obvezno nosio i veliki pleteni vuneni šal zvan **plet** kao i kožuni od ovčje kože.

Od prije mi je poznat podatak¹ da se u Lici do kraja Drugog svjetskog rata vrlo često ili skoro svakodnevno nosio kožun od štavljene ovčje kože. Danas je uvriježeno mišljenje da su kožune nosili većinom muškarci, da su to bile samo uštavljene i nespretno skrojene ovčje mješine neuglednog oblika koje su većinom nosili pastiri čuvajući ovce te da im je jedina zadaća bila zaštita od studeni. U novije vrijeme rijetko gdje se spominje da su kožune nosile i žene, a osobito ne neke svečanije oblike. Rijetko koje folklorno društvo u Lici ima sačuvane izvorne oblike ženskog kožuna, osim HKUDA Perušić koji ih ne koriste često prilikom nastupa. Do sada nije zabilježeno ni da ih ostali KUD-ovi koriste kao dio tradicijskog ruha. Vrlo rijetko se nose i muški primjerci kožuna, a i oni KUD-ovi koji ih prilikom nastupa nose, nažalost imaju izrađene kožune koji ne čine vjernu repliku svečanih originala. Prema izgledu, to su jednostavnije skrojene kožuni, bez posebnih ukrasa po sebi koji pripadaju kategoriji svakodnevne odjeće.

U većini ostalih hrvatskih regija u kojima je u vrlo maloj mjeri zastupljena vuna i štavljenje kože i danas postoje i nose se svečani oblici kožuna. Najbolji primjer, ako ne i najljepši su **kožni muški i ženski pršnjaci** u Slavoniji, osobito u brodskom Posavlju.² Radi se o obojenom janječem kožuniću iznimne ljepote i vrlo kićenom dijelu narodne nošnje. Ukrašen je velikim brojem ogledalaca, finim krznom i nazubljenim raznobojnim komadićima kože. Promatrajući danas narodne nošnje diljem Hrvatske, vidi se težnja što bogatijeg ukrašavanja ženskih odjevnih predmeta, u skladu s ekonomskom moći i društveno-socijalnim prilikama pojedinog kraja. Stoga jedno-

---

1 Od ranije poznati podaci iz svakodnevnih razgovora starijeg stanovništva gopićke okolice

2 Većina današnjih folklornih društava tog kraja ih nosi na svojim javnim nastupima

stavnost ličke ženske nošnje, odnosno izostanak brojnih ukrasnih detalja i dodataka, možda ponajprije možemo dovesti u vezu sa stanjem istraživanja.

Otkrivši slučajno podatak o svečanom kožunu koji su nosile žene u selima koje pripadaju Pazarištu do početka Drugog svjetskog rata, ali i još koju godinu kasnije, odlučio sam se posvetiti tome i provesti terensko istraživanje o tom zaboravljenom odjevnom predmetu.

Istraživanjem su obuhvaćena sela na području Pazarišta (zaselci Dubrava, Aleksinica, Podastrana, Velika i Mala Plana i Kaluđerovac). Dvoje je kazivača potvrdilo³ da su i u ostalim mjestima udaljenim dvadesetak kilometara (posebice oko Perušića, Malog Polja i Janjačke Kose) također nošeni svečani ženski i muški kožuni.

PRIČA O PAZARIŠKOM KOŽUNIĆU

Kako do sada nisu zapisane informacije niti je bila zabilježena uporaba svečanog kožuna s ukasima poput umetnutih ogledalaca, postojala je određena sumnja da bi bilo riječi o ličkom tradicijskom odjevnom predmetu kojeg su žene nosile u svečanim prilikama. Mogla je biti riječ o eventualno jednom jedinom primjerku, kao dijelu ženina **miraza** ili **dote** iz drugih hrvatskih krajeva. Prva moja saznanja odnose se na kožun koji je pripadao početkom 50-ih godina 20. stoljeća tada već starijoj ženi iz zaselka Podkosa u Pazarištima. Bila je to **Roža Šimić**, djevojačkog prezimena Živković⁴, i taj kožunić je vrlo često nosila kada bi se „dotjerala“ i išla u crkvu, u posjet k rodbini ili prijateljima u selo. Radilo se o kraćem kožunu, dužine do pojasa ili malo ispod njega koji je na džepovima bio ukrašen dvama ogledalcima u obliku romba te je bio opšiven finim crnim štavljenim janječim krznom i obojen u tamniju narančastu boju. Kopčao se pomoću tri puce napravljene od opute, a nošen zakopčan, pripijajući se uz tijelo, naglašavao ženske atribute.

3 Prema kazivanju Ivke Tićac i Eve Arbanas

4 Ostali podaci nepoznati

Daljnijim terenskim istraživanjem nije se došlo do točnog podatka od kada se kožun javlja u takvom svom obliku, ali je utvrđeno da je takve svečane, ali i obične primjerke kožuna, radila žena u mjestu Kaluđerovac do 50-ih godina dvadesetog stoljeća.⁵ Specifičan izgled kožuna je najprije shvaćen kao slučajnost, dok je kasnije potvrđeno da je u takvom svom obliku u pravilu uvijek izgledao. Njegov dio bila su na dva džepa na **pridnjacu** kožuna ušivena ogledalca i to najčešće u obliku romba, iako su se javljali i drugi oblici (srce). Koliko je do sada bilo poznato, odjevni predmeti Ličana nisu na sebi imali ukrase od takvih materijala. Najčešći ukrasi bili su, i to do početka 20. stoljeća, srebrne toke i **puce**, prišivene na svečane muške **ječerme** te metalne zakovice i **ilike** na kožnim **ćemerima**. „Ženski“ ukras je činila **srma** (zlatovez) na kićenim kličanim torbama. Razlog zašto su tadašnji majstori stavljali ogledalce na odjevni predmet, i još k tome u obliku romba, najvjerojatnije leži u činjenici da je postojalo određeno vjerovanje i/ili praznovjerje da komadi stakla ili ogledala „tjeraju uroke“. Tako je poznato⁶ npr. ukrašavanje stakalcima vrha preslice za vunu, često u obliku romba.

Oblik romba možemo pronaći i na različitim mjestima u kućanstvu. Njegova je uloga dvojaka, i kao ukrasnog elementa, i kao simboličkog elementa u zaštitnoj funkciji „tjeranja nesreće i uroka“. Nalazimo ga podjednako na ulaznim kućnim vratim (sl. 2.) ili drugim drvenim dijelovima stambenih objekata (sl. 1.) i uporabnih predmeta (sl. 3.), a naposljetku su uočeni i na vratnicama namještaja (sl. 4.). Ipak, dozvoljavamo mogućnost da se taj geometrijski oblik jednostavno generacijski prenosio i koristio vrlo često bez nekog posebnog značenja i tako postao dio tradicijskog izričaja.

---

5 Prema kazivanju Ivke Tićac, Marije Levar, Eve Arbanas i Ane Erbić

6 Osobno posjedujem jednu takvu preslicu

Sl.1. stupovi **ganka**, Dubrava–D. Pazarište Sl. 2. Ulazna vrata, Dubrava–D. Pazarište

Sl.3. Tobalac (**tobalica**) za brus iz Kalinovače Sl.4. Vratnica ormara, Dubrava-D.Pazarište

1. TERENSKO ISTRAŽIVANJE

Prikupljajući saznanja na terenu, prvenstveno kroz razgovore sa starijim stanovništvom, intenzivno je tražen eventualno sačuvan primjerak ili ostatak svečanog kožuna, iz kojega bi bile vidljive pojedinosti koje bi znatno olakšale ili omogućile njegovu rekonstrukciju. Isprva se činilo da neće biti nikakvih rezultata i da je potraga uzaludna.

No tragom podatka da je takve kožune radila osoba iz Kaluđerovca, u selu su pronađeni primjerci jednog svečanog ženskog i muškog kožuna, a naknadno i kožuna iz Perušića. Svi pronađeni primjerci imaju skoro identične karakteristike, kao i ženski svečani kožun koji je predmet istraživanja te pruža nove spoznaje o zaboravljenom tradicijskom odjevnom predmetu.

1.1 SAČUVANI PRIMJERAK ŽENSKOG SVEČANOG KOŽUNA U PERUŠIĆU

Sačuvani primjerak svečanog ženskog kožuna (sl. 5.) potječe iz mjesta Perušić ili njegove okolice i nije poznat njegov prvotni vlasnik ni podatak o njegovoj starosti. Trenutno se nalazi u vlasništvu KUD-a Široka Kula iz Široke Kule.

Ovaj pronađeni primjerak je stvarni i najveći dokaz o nekadašnjem postojanju svečanog ženskog kožuna koji je imao svoju specifičnu narančasto crvenkastu boju te je njegov izgled, kao i pronađeni kožun u Kaluđerovcu, uvelike različit od današnjeg poimanja kožuna. Perušićki primjerak je svojim cjelokupnim izgledom vrlo sličan pa se može reći u pojedinim dijelovima skoro i identičan glavnom predmetu našeg istraživanja i ovog rada.

Kožun je dobro sačuvan i ima mala oštećenja, odnosno razderotine na gornjem dijelu iznad otvora za desnu ruku.

Izrađen je od 3 dijela, od uštavljene janjeće kože koji su spojeni na leđima i ramenima. Pronađeni primjerak nema „proširenje“, odnosno umetnuti dio na ramenima kao, po kazivanju, istraživani primjerak i kaluđerovački primjerak. Najvjerojatnije je taj dio na ramenima bio prišiven radi ljepšeg izgleda kožuna i jednostavnijeg, kvalitetnije spajanja dijelova.

Dužina ovoga primjerka koji seže do ispod pojasa podudara se s podacima kazivača za dužinu primjerka s područja Pazarišta.

Jedina razlika je u dužini obruba crnim runom. Perušićki kožun ima dužu vunu, za razliku od kraćeg pazariškog.

Izgled džepova na **pridnjacu** (sl. 7.), odnosno manji džepovi koji više imaju ukrasnu negoli praktičnu vrijednost te mjesto i način na koji su postavljeni na kožun, u cijelosti su istovjetni. Isti su na rubovima pričvršćeni kožnom

Sl. 5. Ženski svečani kožun iz Perušića, prednja strana (**pridnjac**), KUD Široka Kula

Sl. 6. Ženski svečani kožun iz Perušića, zadnja strana, KUD Široka Kula

Sl. 7. Detalj džepova perušićkog primjerka

Sl. 8. Detalj perušićkog kožuna – „cvjetić“ i prepletene trake opute

oputom, a na vrhu se nalazi našiveno crno runo ukrasne namjene. Prema prikupljenim i zasad dostupnim informacijama, jedina razlika je kraće, oko 3 cm dužine, ukrasno crno runo na džepovima ako je bilo našiveno jer kaluđerovački primjerak, kao ni pazariški, čak i nije imao ukrasno runo. Specifičan detalj potvrđen kazivanjima s terena⁷ je podatak da kožun s područja Pazarišta ima najčešće stakleni umetak na sredini džepova, odnosno ogledalce u obliku romba, što kod perušićkog i kaluđerovačkog nije slučaj.

Kopčanje je identično svim kožunima, odnosno sapinjali su se s tri **puce** (sl. 8.) izrađene od štavljene kože (**opute**) koji svojim izgledom podsjećaju na **cvjetić**, a zatezali se kožnom oputom našivenom na suprotnoj strani.

Kod pazariškog primjerka nije bilo drugih ukrasa na njemu osim spomenutog ogledalca i našivenog crnog runa, dok perušićki primjerak kao ukras ima umetnute sa svake strane **pridnjaca**, po dvije isprepletene trake od opute (sl. 8.).

Prisustvo boje na perušićkom i kaluđerovačkom kožunu, kao i pazariškom prema kazivanju, ukazuju da uvriježeno mišljenje o kožunima isključivo bijele boje (nebojano) nije posve točno. Ili barem ne kod svečanih primjeraka.

1.2 PRIMJERAK SVEČANOG ŽENSKOG KOŽUNA U SELU KALUĐEROVAC

Primjerak svečanog ženskog kožuna pronađen je u selu Kaluđerovac (sl. 9.). Slučajno su ga pronašla dvojica kolekcionara i istraživača narodnih običaja i nošnji (Ivan Starčević i Ivan Delač). Pronađen je u napuštenoj i ruševnoj starinskoj ličkoj kući nepoznata vlasnika. Izgled mu je gotovo u potpunosti identičan pazariškom kožunu. Boja je zbog starosti oštećena, ali se na određenim dijelovima vide ostaci izvorne nijanse crvenkasto narančaste boje.

Prilično je oštećen, no cjelokupnim vanjskim izgledom, načinom izrade, svojom dužinom i detaljima, jednako kao i pronađeni primjerak iz Peruši-

---

7 Prema kazivanju Ivke Tićac, Ane Pezelj, Ruže Rukavine, Marije Levar, Stipe Levar, Eve Arbanas i Ane Mandekić

Sl. 9. Prednja strana kožuna iz Kaluđerovca

Sl. 10. Oštećenja na leđnom dijelu kožuna i ukras ili potpis

Sl.11. Džepovi kaluđerovačkog primjerka

Sl. 12. Detalj kopčanja

ća, predstavlja pravu sliku nekadašnjih svećanih kožuna. Razlika između ovih dvaju primjerka je u dužini štavljenog janječeg krzna crne boje kojim je optočen kožun po rubovima. Kod kaluđerovačkog, ono iznosi do ispod pojasa i podudara se s opisom dužine istraživanog primjerka s područja Pazarišta, kao i svojom širinom oko 2-3 cm. Pričvršćeno je cijelom dužinom kožnom oputom.

Svećani kožun iz Kaluđerovca izrađen je od triju dijelova uštavljene janjeće kože koji su spojeni na leđima i ramenima. Na ramenima ima ušiveni dio, odnosno „proširenje“, kao što je to navedeno za pazarišni. Specifičnost primjerka iz Kaluđerovca je ukras na donjem dijelu leđa i nije poznato je li predstavljao samo ukras ili je bio „potpis“ majstora koji ga je izradio. Postojala je sumnja da se radi i o zakrpi na mjestu gdje je kožun bio eventualno oštećen, ali detaljnim pregledom utvrđeno je da nema oštećenja na tom dijelu.

Izgled džepova na **pridnjacu**, odnosno manji džepovi koji više imaju ukrasnu negoli stvarnu funkciju te mjesto i način na koji su postavljeni na kožun, također se podudaraju s opisom primjerka iz Pazarišta. Isti su pričvršćeni kožnom oputom, a na vrhu ne nalazimo našiveno runo, kao ni stakleni umetak na sredini džepova, odnosno ogledalce u obliku romba.

Kopčanje je identično pazariškom kožunu. I kaluđerovački se sapinjao s tri **puce**, napravljene od štavljene kože (opute). Svojim izgledom podsjećaju na **cvjetić**, a također su se sapinjale kožnom oputom našivenom na suprotnoj strani.

Po opisu pazariškog kožuna, osim spomenutih ogledalaca, na džepovima nije bilo drugih oblika ukrašavanja, dok su i kaluđerovački i perušički imali kao ukras umetnute s lijeve i desne strane **pridnjaca** po dvije trake od opute međusobno isprepletene. Moguće je stoga i da je kožun nošen u Pazarištima imao takav ukras.

1.3 PRIMJERAK MUŠKOG KOŽUNA U SELU KALUĐEROVAC

Jedan primjerak muškog kožuna nalazi se u vlasništvu Ivana Arbanasa, rođ. 1934. iz sela Kaluđerovac (Sl. 13.). Star je preko pedeset godina i nažalost je u vrlo lošem stanju. Blijedo žuta boja je zasigurno rezultat kemijskih procesa uslijed uvjeta korištenja, čuvanja i patiniranja izvorne bije-

Sl. 13. Ivan Arbanas, Kaluđerovac, u svom kožunu

Sl. 14. Polukružno oblikovani džep muškog kožuna

Sl. 15. Puce u obliku valjčića na muškom kožunu

Sl. 16. Ivan Pocrnić iz Perušića

le. Uštavljeno janjeće unutarne krzno je još uvijek bijele boje, dok je po rubovima (osim oko ramena i otvora za ruke) našiveno štavljeno janjeće krzno crne boje širine oko 3 cm. Isto štavljeno janjeće krzno crne boje je našiveno i po gornjem rubu džepova. Krzno je na obje strane prišiveno smeđom tankom oputom. Dužine je do ispod struka s dva manja džepa na **pridnjacu**.

Džep (sl. 14.) je polukružnog oblika i istovjetan je ženskom pazariškom kroju džepa. Opšiven je u potpunosti tankom smeđom oputom, a po vrhu našiveno i oputom učvršćeno crno štavljeno janjeće krzno širine oko 3 cm. Džep je užeg kroja i u njega može stati jedino šaka ili neki manji osobni predmet.

I ovaj se kožun kopčao **pucama** (sl. 15.) izrađenim od kože opšivene oko drvenog „**valjčića**“, a sapinje se trakom od opute. Kopčanje i materijal je isti kao i kod ženskih primjeraka, ali je oblikovanje *puce* drukčije. Ima naznaka da su pojedini i ženski kožuni u Pazarištima umjesto dugmeta od kože imali napravljeno drveno dugme.⁸

Zanimljiv primjerak kožuna zapazio sam na fotografiji (sl. 16.) s ličke večeri održane prije nekoliko godina u Kanadi, a objavljena je na internetskoj stranici „Grupa Donja Pazarišta“.⁹ Kožun je nosio hrvatski iseljenik Ivan Pocrnić iz Perušića, dok su mi svi ostali podaci nedostupni (porijeklo, starost, je li rekonstrukcija i sl.).

Može se pretpostaviti da se najvjerojatnije radi o novonapravljenom kožunu. Svi kazivači kojima je pokazana ova fotografija identificirali su boju kožuna **kao istu** kakva je nekad bila na svečanim ženskim kožunima. Podudarnost pretpostavljene rekonstrukcije iz Kanade s našim primjercima prepoznaje se u dužini do ispod pojasa i prema „proširenju“ na ramenima opšivenom oputom, kao i načinu kopčanja pomoću opute. Svi drugi dijelovi se znatno razlikuju od opisa kazivača.

8 Samo je jedna osoba to potvrdila – Marija Levar

9 <https://web.facebook.com/groups/151227911598335/?fref=ts>; pristupljeno 10. 8. 2016.

2. PRIPOVJEDAČI O KOŽUNU¹⁰

Budući da ne postoji sačuvani izvornik iz Pazarišta, osim prije opisanih sličnih primjeraka pronađenih u susjednim selima, do svih više ili manje preciznih detalja o izgledu kožuna došlo se jedino prikupljajući informacije od starijeg stanovništva i to uglavnom starijih žena. Postoje vrlo male razlike prilikom opisa predmeta, a te možemo pripisati dugom razdoblju i davnom nestanku te prestanku uporabe kožuna. Moguće je da su postojale razlike uvjetovane željama onih koji kožune nose i za kojih se izrađuju ili su postojali detalji u kojima se mogao prepoznati izrađivač. Danas bismo rekli da je pojedini majstor **brendirao** potpisom svoj proizvod.

Najveći broj pripovjedača koji su rođeni u približno isto vrijeme¹¹ izjavilo je da je svečane ženske kožune tada radila samo jedna osoba i to žena porijeklom iz sela Kruščica, djevojačkog prezimena Vukelić, udata u selo Kaluđerovac. Danas nam je ostao samo njezin **špic namet** „Anica od Tome Uderlina“¹².

Donje Pazarište

Ruža (Roja) Rukavina, rođ. Šimić, od oca Pave, 1937., Dubrava Pazariška¹³, 15. 3. 2016.

Takav je kožunić nosila njezina baka, odnosno Roža Šimić, a radi se o kožuniću koji je bio negdje do pasa ili malo niže. Bio je više narančaste boje, imao je naprijed dva džepića, a na svakom od njih je na sredini bilo ušiveno po ogledalce veličine oko 3 cm i koji su imali oblik romba. Iznutra je bilo bijelo runo odnosno vuna, dok je po rubovima bilo crno fino runo. Crno runo je bilo ušiveno po svim rubovima, osim po džepovima.

Ankica Pezelj, rođ. Šimić od oca Pave, 1948., Dubrava Pazariška, 16. 3. 2016.

---

10 Kazivanja mještana sela zapisana su isključivo i doslovno.

11 Prije i neposredno nakon Drugog svjetskog rata

12 Bila je supruga Tome zvanog Uderlin (ostali podaci su nepoznati). Od te obitelji nema živućih članova u selu Kaluđerovac, niti bliže rodbine.

13 Zbog gospođe Rože je započelo ovo istraživanje i na tome se i ovom prilikom zahvaljujem.

Kao i njezina sestra Roja, sjeća se da je takav kožunić imala njezina baka Roža, ali je bila dijete i vrlo malo je zapamtila detalja. Sjeća se da je bio do pojasa, bio je crvenkasto narančaste boje, jako mekane i fine kože. Bio je opšiven po rubovima crnom vunicom odnosno runom, dok je unutarne runo bilo bijele boje. Imao je naprijed dva džepa, a na svakom je bilo ušiveno po jedno malo ogledalce u obliku romba. Ne sjeća se je li još negdje bilo prišiveno koje ogledalce, niti se sjeća kako je bilo ušiveno u kožu. Kopčao se s pucima koja su bila napravljena također od kože u obliku nekog cvjetića, a sapinjala su se oputom koja je bila na drugoj strani pridnjaca. Koliko joj se čini, dugmad od kože je bila s obadvije strane pridnjaca (i s one gdje je bila ušivena oputa za kopčanje - služili su za ukrašavanje).

Ivka Tićac, rođ. Radošević od oca Petra, 1938., Donje Pazarište, 7. 5. 2016.

Vrlo dobro se sjeća kožuna koje je tada izrađivala „Anica Tomiše Uderlina“ koja je živjela u Kaluđerovcu. Anicu je osobno poznavala, a čak su i neka rodbina. To su bili kožuni koje nije svatko nosio, odnosno bili su svečani i nosili su se u crkvu ili u nekim drugim svečanim prilikama. Nosile su ih imućnije osobe. Bio je to kožunić koji je Anica radila u cijelosti, a najprije bi uštavila kožu na način da bi je „olumila“, odnosno uštavila s materijalom (ili prahom) koji su zvali „olum“ i s kojim se obvezno miješalo ječmeno brašno. Kožunić je bio do ispod struka, bio je uži, odnosno više uz tijelo. Bio je narančasto crvenkaste boje. Unutrašnjost je bila od bijele vune, dok je po svim obrubima bio opšiven finom crnom janjećom vunicom koja je bila dužine do oko najviše 3 cm. Cijeli kožunić je bio također ukrašno opšiven i tankom oputom koja je ustvari držala to ukrašno runo. Oputom je bio opšiven i dio na ramenima koji je činio „ka neko proširenje“. Imao je dva džepa na prednjoj strani koji su također bio ukrašeni, odnosno opšiveni oputom po rubovima. Imao je puca napravljena od kože (oblik cvjetića), a kopčao se s „mašnom“ koja je također bila od opute i ušivena s druge strane pridnjaca. Ona nije vidjela kožun s ogledalcima na džepovima. Budući da je bio fino uštavljen, strogo se pazilo da ne pokisne jer bi mu to nanijelo štetu, odnosno uštavljena koža bi se stvrdnula te se uvijek kada bi počela padati kiša, kožni dio okretao i stavljao do tijela, a krzno prema van.

Također je opisala i ostale dijelove muške i ženske narodne nošnje (tamne i modre *kiklje*, ili tamno plave i tamno zelene). Zanimljiva je činjenica da se dobro sjeća ženskih tkanica koje su bile široke oko 8 cm (šira je od sadašnjih rekonstruiranih tkanica) i završavale su s desetak centimetara dugačkim resama koje su bile ukrašene, odnosno omotane nekim sjajnim materijalom (ona je to nazvala „sa pozlatom“). Ličke kape bile su isključivo ukrašene vezom (zečji skok), a nikako nisu bile s crnim obodom. Jedino se razlikovala dužina resa. Neki su nosili rese do ovratnika, dok su drugi nosili duge rese. Nije bilo pravila tko nosi kakve dužine.

Marija Levar, rođ. Starčević, od oca Petra, 1942., Donja Pazarišta, 29. 7. 2016.

Sjeća se da je kožune nosila starija generacija, odnosno njezina mama, dok mlađa generacija nije. Vrlo dobro se sjeća kako je izgledao. Radilo se o kožuniću do ispod pojasa, crvenkastije odnosno više narančaste boje. To je bio kožun koji je bio dosta stegnut, više pripijen uz tijelo. Imao je naprijed dva džepića koja nisu bila velike uporabne koristi, odnosno bili su dosta manji i u njih je mogla stati možda maramica, a vrlo teško cijela šaka. Više su služili za ukras. Nisu bili ravno sašiveni, nego je gornji dio bio više kao polukružno izrezan i napravljen. Nalazili su se nešto iznad donjeg vanjskog crnog runa. Specifičnost tih džepića je ta što su na svojoj sredini imali ušiveno po jedno malo ogledalce u obliku romba. Sjeća se da je ona kao i ostala djeca uvijek s divljenjem gledala u ta ogledalca koja su u to vrijeme bila rijetkost. Koliko se sjeća, i ta ogledalca su bila opšivena oputom i čini joj se da su bila postavljena nekako s unutarnje strane džepića. Džepovi su cijeli bili opšiveni oputom (kao podšivanje coklji). Kožun je bio opšiven crnim krznom. Cijeli kožun je bio opšiven oputom crvenkaste boje, ali doslovno cijeli jer je ta oputa spajala našiveno crno runo po rubovima kao i sam džep. Kopčao se pucima koji su bili napravljeni od opute i čini joj se da su bila na lijevoj strani, a puca su sapinjana oputom u obliku mašne koja je bila ušita na drugoj strani pridnjaca. Također je viđala i kožune koji su umjesto cvjetića imali puca od malog drveta. Takve kožune radila je žena iz Kaluđerovca po imenu, odnosno nadimku Anica Tomiše Uderlina. Osim tih malih, šila je i kožune koji su se nosili svakodnevno. Sjeća se

da su takve kožuniće u to vrijeme često nosili Perušićani.¹⁴

Stjepan Levar, od oca Mate, rođ. 1940., Donje Pazarište, 29. 7. 2016.

Suprug Marije Levar također je potvrdio sve informacije koje je gospođa Marija kazala, nadodavši još i podatak da se sjeća kako su ogledalca na džepovima bila umetnuta s unutarnje strane, odnosno bio je napravljen otvor ukrašen oputom, a ogledalce se postavilo s unutarnje strane džepa i nije moglo ispasti jer je bilo manje od izrezanog otvora, a s unutarnje strane džepa bila je ušivena kao neka podstava zbog koje također nije moglo pasti unutar džepa. Isti je rekao da je takve kožune radila Anica iz Kaluđerovca i vrlo dobro se sjeća „njezinog rada“. Bila je majstor za izradu takvih kožuna i vrlo poznata po tome. Takve kožune nije nosio svatko, nego samo imućnije i bolje stojeće osobe.

Ana Erbić, rođ. Milinković od oca Jure, 1931. Dubrava Pazariška, 29. 7. 2016.

Sjeća se kožuna koji su se nosili u svečanim prilikama i radi se o kraćim kožunima koje je šila Anica iz Kaluđerovca koja je bila žena Tome zvanog Uderlin. Sjeća se da je i njezinoj obitelji bila sašila kožun, ali ne svečani, nego za svakodnevne prilike. Anica je sama štavila i spremala kožu za kožun. Kožunić je bio crvenkaste boje koji je imao crvenom oputom opšivene rubove. Tako su bila opšivena i dva džepa. Ne sjeća se stakalaca na džepovima.

Velika i Mala Plana

Ana Mandekić, rođ. Jovanović, od majke Kate, 1934., Velika Plana, 29. 7. 2016.

Sjeća se da se takve kožuniće nosilo do negdje kraja Drugog svjetskog rata. Radi se o kožuniću narančaste boje koji je sezao do ispod pojasa i koji je imao opšiven rub s crnom janjećom finom vunom, dok je iznutra bilo bijelo runo, odnosno vuna. Ne sjeća se je li bio uz tijelo, iako je bio uži od

---

¹⁴ Pokazavši joj naknadno rukom nacrtanu skicu po njezinoj prethodno ispričanoj priči, gospođa Marija je s ushićenjem rekla da je upravo bio takav i to skoro pa identičan.

svakodnevnog kožuna. Imao je naprijed dva džepa koji nisu bili opšiveni krznom, a na džepovima su bila ušivena ogledalca, odnosno po jedno ogledalce na svakom džepu oko 3 cm. Ogledalca su bila u obliku romba. Kopčao se tako da je imao napravljena puca od opute, samo se ne sjeća jesu li bila na obadvije strane, a puca su se sapinjala trakicama također od opute, a to izgleda „slično kao što sada imaju sprijeda dalmatinski sakoi“.

Matija Rupčić, rođ. Borovac, nadimak „Maća“, od oca Mate, 1933., Mala Plana, 5. 8. 2016.

Sjeća se da su ljudi za vrijeme dok je ona bila dijete nosili kožune i to je bio dio svakodnevnog odijevanja. Bili su to najčešće dugački kožuni. Za svečane prilike nosili su se kožuni koji su bili manjeg oblika, odnosno do ispod pojasa. To su žene nosile kada bi išle u „crikvu“. Bili su to kožunići crvenkaste boje koji su imali naprijed ušivena dva džepića. Džepovi, kao i cijeli rubovi kožuna bili su opšiveni tankom oputom. Znala je to biti obična oputa, ali i oputa u nekoj boji. Sjeća se da su pojedini bili opšiveni crvenom oputom. Kožun je po rubovima imao našivenu crnu vunicu, iako to nije bilo kod sviju. Ne sjeća se da je ona ikada vidjela kožun koji je imao našivena stakalca na džepovima. Kožuni su se pravili tako da su ih ljudi „olumili“ olumom i ječmenim brašnom. Ona se ne sjeća tko ih je radio za područje Pazarišta.

Kaluđerovac

Eva Arbanas, rođ. Arbanas od oca Martina, 1931., Kaluđerovac, 10. 9. 2016.

Nekad su skoro svi u selu nosili kožune. Svaka kuća je imala kožune, za svakoga ukućanina, bilo da se radi o odraslima ili odjeci. Kožuni su se nosili skoro pa svakodnevno i tada su se nosili jednostavniji oblici. Takav jedan joj je ostao, ali je dosta propao. Za svečane prilike je bilo drukčije. To su nosili i muškarci i žene. Više su svečanije nosile žene kada su išle u crkvu ili nekuda gdje se trebalo lipo obući. Vrlo dobro se sjeća svečanih kožuna, posebno ženskih koje su se nosile za svečane prilike. Bili su to kraći kožunići koji su bili do ispod pojasa. Bili su obojani u boju i to većinom narančastocrvenu. Naprijed su bila dva džepa koji su bili više polukružnog

oblika. Džepovi su bili ukrašeni oputom koja je ponekad bila u boji kožuna ili nekoj drugoj boji ili je još uz opšivenu oputu po vrhu džepa najčešće bilo našiveno i krzno s crnom vunom. Cijeli kožun je najčešće bio opšiven oputom, bilo da je bila prirodne boje ili kombinacija više boja (crvena i smeđa). Kožun je bio opšiven po svim rubovima crnom kratkom vunom, odnosno crnom janjećom kožicom širine oko 3 centimetra. Na ramenima je postojalo „neko proširenje“ koje je bilo sašiveno također oputom. Bilo je i svečanih kožuna koji su na džepovima imali ušivena stakalca i to po jedno na sredini svakog džepa. Koliko se ona sjeća, ogledalca su bila u obliku srca.

Mira Mandekić, rođ. Arbanas od oca Frane, 1952., Kaluđerovac, 10. 9. 2016.

Kožune su u njezinoj obitelji imali svi članovi. I djeca i odrasli. To je bio obvezni i sastavni dio odjeće. Kožune za njezinu obitelj je pravila njezina pokojna majka, a sama je i štavila kožu i šila kožune. Nisu to bili svečani kožuni jer su takve radili majstori. Ali se sjeća svečanih kožuna koji su se nosili u svečanim prilikama, posebno kada se išlo u crkvu. U njezinom rodnom selu Kaluđerovcu do dugo iza rata nosili su se kožuni, pa ima ljudi koji ih i sad nose, iako to nisu oni svečani kožuni. Ti svečani su bili crvenkaste boje koji su po rubovima ukrašeni oputom. Imali su naprijed po dva džepa koji su također bili opšiveni oputom. Koliko se njoj čini bila je to ponekad i oputa u boji, npr. crvenoj ili smeđoj. Kožunić je bio optočen po rubovima crnom finom vunom.

4. ZAKLJUČAK

Obilazeći sva ova sela na prostoru Pazarišta, nigdje nije pronađen nijedan primjerak muškog ili ženskog kožuna, ali su evidentirani primjerci iz Kaluđerovca i Perušića. Njihov nalaz i opis potvrda su kazivanja pripovjedača.

Iz toga možemo zaključiti da je ženski svečani kožun (kožunić) s područja Pazarišta (sl. 17.) bio dužine do ispod pojasa, sašiven od triju dijelova janjće štavljene kože spojenih na leđima, užeg kroja, a zakopčan je isticao ženske attribute. Obavezno je bio obojen u narančastu (ne svijetlu) boju. Unutarnje je runo bilo kraće i bijele boje. Po rubovima je u potpunosti opšiven

finim štavljenim janječim krznom crne boje, dužine do 3 cm. Širina opšivenog krzna iznosila je oko 2-3 cm, a jedino nisu krznom opšiveni otvori za ruke. Crno štavljeno krzno po rubovima za kožun je bilo ušivano/opšiveno s obje strane oputom i to najčešće oputom u boji kožuna, ali je ponekad mogla biti crvene ili smeđe boje. Na prednjem dijelu obavezno su se nalazila dva manja džepa polukružnog oblika u funkciji ukrasa. I džepovi su bili opšiveni oputom u boji kožuna, čime su ušiveni za prednju stranu. Ujedno je po rubovima mogao imati našiveno crno ili bez njega. Na sredini svakog džepa nalazilo se ušiveno s unutarne strane po jedno manje ogledalce u obliku romba.

Kopčao se s tri puce na lijevoj strani koje su se sapinjale trakom od smeđe opute, a mogla su biti napravljena u obliku cvjetića.

Sl. 17. Rekonstruirani izgled ženskog svečanog kožuna s područja Pazarišta

Literatura

HEĆIMOVIĆ SESELJA, MARA. 1985. *Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa*, Zagreb-Gospić: Mladen Seselja - Muzej Like Gospić.

<https://web.facebook.com/groups/151227911598335/?fref=ts>; (10.08.2016.)

Abstract

The paper presents the results of a field research carried out in the area of villages belonging to Donja Pazarišta, referring to a part of the feminine traditional costume of the Lika region. The research was carried out primarily in order to save and preserve the memory of the formal women's waistcoat, and to confirm the existence of formal variations of waistcoats with its specific color and a different way of making than what is presented today.

The Pazarište example was preserved only in the memory of the informants, and analogies were found in examples from Kaluđerovac and Perušić. At the same time, the intention of this work is to be a guide towards the valorization, but also the reconstruction of this forgotten clothing item as part of the activities of the folklore societies of Lika. Aside from exploring this forgotten part of Lika folk costumes in Pazarište, as I have already stated, my aim was to confirm the existence of formal variations of waistcoats with their specific color and a different way of production than what is presented today.

Key words: leather, Lika, mirror, Pazarišta, women's solemn leather

Ivan Kovač

Vir

i-kovac@hotmail.com

Stručni članak

(Primljeno: 16. 8. 2018.)

UDK 069.5(497.562Lika)

Djelovanje muzeja na području Like

Cilj ovog rada je analizirati rad muzejskih ustanova u Ličko-senjskoj županiji, odnosno njezinu kontinentalnom dijelu. Iako su pokušaji pokretanja muzejske djelatnosti na tom području zabilježeni u prvoj polovini 20. stoljeća, nastojanja se realiziraju tek krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Tada se službeno formiraju prve zbirke i muzeji koji djeluju do danas. Rad će predstaviti muzeje u njihovu djelovanju nakon Domovinskog rata i usporediti sa stanjem u prijeratnom razdoblju, ponajviše usporedbom njihova djelovanja, broja djelatnika i broja te sadržaja muzejskih zbirki.

Ključne riječi: muzeji, Ličko-senjska županija, Muzej Like Gospić, Muzej Gacke, Memorijalni centar Nikola Tesla

Muzej Like Gospić

Prva nastojanja da se na području Like osnuje muzej događaju se još 1937. godine, kada dr. Fran Binički zagovara stvaranje arheološkog društva za proučavanje tog područja i osnivanja muzeja u Gospiću. Ipak, zbog povijesnih događanja, bit će potrebna dva desetljeća da proces stvaranja muzeja dobije svoj početak. Odluku da se osnuje muzej u Gospiću donosi predsjedništvo kotarskog odbora 1958., a tu odluku potvrđuje Narodni odbor kotara Gospić 30. ožujka 1959. Te godine za ravnateljicu imenovana je Ankića Maljković. Muzej Like Gospić smješten je u prizemlju zgrade Općinskog suda u relativnom malom prostoru, u kojem je i izložena prva muzejska građa koja se sastojala od zbirke Narodne revolucije i Arheološke zbirke.

Slika 1. Lapidarij Muzeja Like Gospić

Za javnost muzej je otvoren tek 1960., kada dobiva prvo osoblje, a godinu kasnije je uvršten u registar muzeja Republičkog sekretarijata za kulturu Socijalističke Republike Hrvatske. Također te godine Muzej Like Gospić preuzima skrb nad današnjim Memorijalnim centrom Nikole Tesle u Smiljanu koji tada samo obuhvaća rodnu kuću Nikole Tesle. Uz sve to, 1964. muzej se seli u staru zgradu zapovjedništva Vojne krajine iz 18. stoljeća koju je do tada koristila Šumarija Gospić.

Tim preseljenjem muzej dobiva veći prostor za rad i radi se na širenju zbirke. Godine 1966. održava se prvi Lički likovni anale, a 1968. izložba povodom desete godišnjice osnutka muzeja. Kroz drugu polovicu šezdesetih godina također kontinuirano traje rekonstrukcija zgrade muzeja zbog do trajalosti mnogih dijelova, uključujući i krova zgrade.

Godine 1971. dolazi do izbijanja požara u zgradi muzeja i potpuno je stradala Arheološka zbirka i većina zbirke Narodne revolucije, a djelomično su stradali galerija slika sa 6. likovnog anala i jedan dio etnoloških, kulturnih i povijesnih predmeta.

Obnova muzeja potrajala je do 1972., kada je muzej ponovno otvoren za javnost. Krajem 1978. Muzej Like Gospić se ukida i integriran je u sastav

gradskog Centra za kulturu, pod čijom će upravom djelovati do ponovnog osamostaljenja 1987.

Krajem sedamdesetih godina muzej posjeduje 15.000 muzejskih predmeta, od kojih velika većina nije izložena, dok izloženi predmeti pripadaju Galeriji te Arheološkoj zbirci i Zbirci Narodne revolucije koje su obnovljene uz pomoć Muzeja revolucije naroda Hrvatske i Arheološkog muzeja u Zagrebu. Do ponovne rekonstrukcije zgrade muzeja dolazi 1982., kada se pokušava sveobuhvatno obnoviti cijela zgrada. Cijeli projekt trajat će nekoliko godina i muzej u potpunosti ponovno otvara svoja vrata tek 1987. sa stalnim postavom Arheološke zbirke, Zbirke Narodne revolucije, Galerije i Lapidarija. Tom postavu 1991. dodana je Etnografska zbirka u ličkoj brvnašici – rekonstrukciji ličke tradicijske arhitekture koja je smještena u dvorište muzeja.

Za vrijeme Domovinskog rata muzej je oštećen prilikom granatiranja Gospića i završetkom rata ponovno je obnovljen. Za vrijeme ratnih događanja dolazi do zakonodavnih i statusnih promjena i od 1994. osnivačka prava prenose se na Grad Gospić. Godine 1997. Muzej Like Gospić za javnost otvara Vlatko Pavletić, predsjednik Sabora Republike Hrvatske. Dodatno širenje postava muzeja dolazi 2004. otvaranjem novog arheološkog postava „Terra viva“ i 2006., kada se otvara Memorijalni centar Nikole Tesle koji djeluje kao sastavnica Muzeja Like Gospić.

Danas muzej posjeduje Arheološki odjel s Lapidarijem, Etnografski odjel, Likovnu zbirku, Kulturno-povijesni odjel sa Zbirkom oružja i Zbirkom pokućstva te Numizmatički odjel.

U sklopu Arheološkog odjela muzeja izložen je dio građe Arheološke zbirke. Postav obuhvaća tri međusobno povezane prostorije koje tematski dijele predmete na prapovijest, antiku i srednji vijek. Među izloženim predmetima nalaze se paleolitički predmeti iz Cerovačkih špilja, rimski novac te srednjovjekovno oružje. Velika većina predmeta u Odjelu dolaze ustrajnim arheološkim iskopavanjima koje muzej provodi na području Like. Broj predmeta u Arheološkoj zbirci je 1300 i prikupljeni su terenskim istraživanjem, darovanjem ili otkupom.

Iskopavanja su izvršena na srednjovjekovnom lokalitetu Crikvine u Smiljanu, srednjovjekovnoj i prapovijesnoj Gradini na Udbini i antičkoj putnoj

Slika 2. Arheološka istraživanja lokaliteta Ribnik 2017. godine

postaji u Žutoj Lokvi. Zaštitna iskapanja provedena su u razdoblju izgradnje ličkih dionica Autoceste Zagreb – Split 2002. Iste godine iskapanja su provedena na prapovijesnom lokalitetu u Konjskom Brdu, a kod izgradnje i obnove infrastrukture na japodskom gradinskom naselju na Lipovoj glavici, Velikoj Karauli u Širokoj Kuli i Starom gradu u Karlobagu te tijekom obnove sakralnih objekata u Ličkom Novom, Mušaluku, Otočcu i Udbini.

Iako je velik dio građe Arheološke zbirke stradao u požaru, Zbirka je danas dopunjena vrijednim predmetima zbog dugogodišnjeg istraživačkog rada muzejskih djelatnika na terenu i stalno raste. Lapidarij se nalazi na samom ulazu u muzej i u njemu se nalaze kameni spomenici od antičkog vremena

do 19. stoljeća. Antičkog su nastanka uglavnom grobni i sakralni spomenici, dok novovjeki spomenici pripadaju opremi povijesnih cestovnih komunikacija, poput miljokaza. Među njima se izdvajaju i spomen-ploče ili nadgrobne ploče. Svi kameni spomenici su prikupljeni s lokalnog područja i ima ih 42.

Etnografski postav muzeja nalazi se u montažnom drvenom objektu čiji arhitektonski elementi podsjećaju na tradicionalnu ličku kuću brvnaru, u kojoj je izložen dio Etnografske zbirke. Zbirku čine predmeti za svakodnevnu upotrebu, odjeća i oruđe iz razdoblja od 18. do početka 20. stoljeća i sadrži 1500 predmeta.

Prvi put izložena je još 1991., ali zbog ratnih zbivanja je pohranjena i ponovno otvorena 1998. prilikom održavanja Znanstvenog skupa Hrvatskog etnološkog društva. Zbirka je dopunjena 1998. i Muzej Like Gospić ciljanim otkupom povremeno obogaćuje zbirku.

Dio Likovne zbirke izložen je u galerijskom prostoru muzeja i zbirka i odjel djeluju od prvih godina muzeja. Od 1966. otvaranjem prvog Ličkog likovnog anala broj predmeta u Zbirci konstantno raste. Danas Likovna zbirka muzeja broji 1073 predmeta, uglavnom slika, crteža, grafika i skulptura likovnih umjetnika iz 20. i početka 21. stoljeća.

Kulturno-povijesni odjel nalazi se na katu muzeja uz galerijski prostor. Sastoji se od Zbirke oružja i Zbirke pokućstva. Predmeti su iz razdoblja osmanlijske vlasti, Vojne krajine i do početka 20. stoljeća. Zbirka oružja sastoji se od 44 primjeraka vatrenog oružja i 24 primjeraka hladnog oružja, a oružje je uglavnom iz 18 i 19. stoljeća.

Zbirku pokućstva čini 30 primjeraka raznog pokućstva, između ostalog dijelovi namještaja, glazbene sprave i instrumenti, svjetiljke, satovi, ogledala i niz drugih predmeta s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Zbirka pokućstva na Noć muzeja 2010. otvorena je za javnost kao **stalni postav Kulturno-povijesnog odjela. Građa Odjela kontinuirano se prikuplja u muzeju od njegova osnutka i uglavnom dolazi** iz obiteljskih ostavština, otkupa ili darovanja muzeju.

Numizmatički odjel muzeja uglavnom čini novac, najviše kovanica i papirnate novčanice. Ukupan broj predmeta je 1630 i većina datira iz razdoblja 19. i 20. stoljeća, a riječ je o različitim monetarnim sustavima korištenim u

Slika 3. Galerija Muzeja Like Gospić

Hrvatskoj i Europi, dok jedan dio predmeta potječe iz cijelog svijeta. Manji dio Zbirke čine različita odličja, medalje i značke oznake različitih udruga ili stranaka.

Nakon osnivanja muzej ima tri djelatnika, uključujući i čuvara/vodiča Memorijalnog muzeja Nikole Tesle. Taj broj nakon nekoliko godina raste na šest djelatnika, od kojih je dvoje ili troje stručno u poljima muzejskih znanosti i takvo stanje, uz manje izmjene, ostaje sve do 2006., odnosno do otvaranja Memorijalnog centra Nikole Tesle. Muzej Like Gospić 2008. imao je 18 djelatnika, od kojih je dvoje stručno u poljima muzejskih znanosti.

Od svoga osnutka muzej je tiskao nekoliko publikacija, od kojih izdvajamo: *Vodič Arheološke zbirke MLG, Lički zbornik 1, Srednja Lika, Tradicijski život i kultura ličkog sela, Seobe i naselja u Lici, Pozdrav iz Gospića i Spomenica Muzeja Like Gospić.*

Od 2005. do 2017. muzej provodi arheološka istraživanja u Smiljanu, Ribniku, Prozoru, Otočcu i Udbini, a uglavnom se radi o dvjema ili trima lokacijama godišnje.

U navedenom razdoblju nastavlja svoje poslanje prikupljanja građe, obrade, zaštite i čuvanja, kao i prezentacije te provodi konzervaciju i restauraciju građe u okviru osiguranih sredstava i mogućnosti. Stručni djelatnici muzeja u tom razdoblju izdaju 31 publikaciju i 4 znanstvena rada.

U svom prezentacijskom poslanju muzej u navedenom razdoblju održava 30 izložbi i jedan međunarodni simpozij, u koje ubrajamo redovne godišnje izložbe u okviru Noći muzeja i Lički likovne anale te provodi stručna vodstva svog stalnog postava. Tako je od 2012. do 2017. imao 9535 posjetitelja.

Memorijalni centar Nikole Tesle

Nakon smrti Nikole Tesle i završetka Drugog svjetskog rata, u Smiljanu otvara se 1958. Memorijalni muzej Nikole Tesle, u kući gdje je taj veliki izumitelj rođen.

Muzeju je kao djelatnik raspoređen jedan čuvar koji vodi brigu o prostoru. Godine 1964. Memorijalni muzej Nikole Tesle dolazi pod upravu Muzeja Like Gospić. Takvo stanje traje sve do 2006., kada je izgrađen i otvoren Memorijalni centar Nikole Tesle povodom svečanog održavanja 150. godišnjice rođenja velikog izumitelja.

U okviru novog projektnog zadatka i postava, uz rodnu kuću i crkvu apostola Petra i Pavla dodana je Multimedijalna dvorana s još nekoliko objekata i uređen okolni prostor. Budući da je rodna kuća rekonstruirana 1951. i da od izvornog inventara nije ostalo ništa i da u Hrvatskoj nema osobnih predmeta Nikole Tesle, odlučeno je da postav bude memorijalnog tipa.

Uređenje prizemlja preuzima Hrvatski povijesni muzej i u trima prostorijama uređuje lentu vremena koja prati Teslin život, ladicu s njegovim izrekama i razmišljanjima te prostoriju za posjetitelje u kojoj se nalazi biblioteka, heme-roteka i medijateka. Potkrovlje kuće oprema Tehnički muzej iz Zagreba s nizom interaktivnih Teslinih izuma i podacima o njegovu stvaralačkom radu.

Uz to, na prostoru Centra izgrađuje se replika ispitne stanice koju je jedno vrijeme Tesla koristio za istraživački rad i u njoj je postavljen Teslin transformator ili zavojnica koja služi za prezentaciju bežičnog prijenosa elek-

Slika 4. Memorijalni centar Nikole Tesle

trične energije. Također je izgrađena i multimedijalna dvorana opremljena za održavanje predavanja, prezentacija i izložbi.

Izgradnjom Memorijalnog centra broj djelatnika s prijašnjeg jednog raste na osam i Centar se i dalje nalazi pod upravom Muzeja Like Gospić. U razdoblju od 2012. do 2017. Centar sudjeluje u muzejskom radu i godišnje održava izložbe i događanja povodom godišnjice rođenja Nikole Tesle. Tako je nekoliko godina centar jedna od postaja za “Nikola Tesla EV Rally Croatia”, a 2016. obilježava 160. obljetnicu rođenja Nikole Tesle i desetu godinu postojanja Memorijalnog centra te u suradnji s Fakultetom elektrotehnike i računarstva u Zagrebu organizira međunarodni simpozij. Centar provodi stručna vodstva stalnog postava i u navedenom razdoblju imao je 158.286 posjetitelja.

Muzej Gacke

Nastojanja da se formira muzej u Otočcu javljaju se već 1943., no prve aktivnosti na tom polju nalazimo tek nekoliko desetljeća kasnije, kada se 1962. formira Narodno sveučilište Marko Orešković.

Radom Sveučilišta na muzejsko-galerijskoj djelatnosti dolazi do stvaranja prve zbirke 1969., kada u suradnji sa zagrebačkim Arheološkim muzejom nastaje Arheološka zbirka iz okoline Otočca.

Slika 5. Zgrada Gackog pučkog otvorenog sveučilišta

Godine 1976. Sveučilište na dar od Stojana Aralice dobiva slike i osobne predmete i 1980. formira Memorijalnu zbirku Stojana Aralice. Uz to, 1988. formira se i Povijesna zbirka koju čine dokumenti s prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Nakon završetka Domovinskog rata dolazi do osnivanja Muzeja Gacke 1997. i muzej i dalje djeluje u sklopu Narodnog sveučilišta Otočac.

Godine 2001. muzej započinje modernizaciju stalnog postava Arheološko-japodskom zbirkom i stalnim postavom Memorijalne zbirke Stojana Aralice 2004. proširuju se postojeće zbirke, ponajviše Likovnu i Kulturno-povijesnu zbirku. Također 2009. godine redizajnira se prostor stalnog postava Povijesne zbirke, a kao dio stalnog postava postaje izložba 900 godina Otočca. Godine 2012. otvara se Etnografska zbirka kojom se predstavlja tradicijski život gackog kraja.¹

¹ Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%C4%8C/hr/info/> 12. 5. 2018.

Muzej Gacke u Otočcu ima jednog stručnog djelatnika i danas posjeduje Arheološko-japodsku zbirku, Etnografsku zbirku, Kulturno-povijesnu zbirku, Likovnu zbirku, Memorijalnu zbirku Stojana Aralice i Povijesnu zbirku.² Arheološko-japodska zbirka nastaje provođenjem arheološkog istraživanja na lokalnom prostoru uz suradnju zagrebačkog Arheološkog muzeja i Narodnog sveučilišta u Otočcu. Zbirka obuhvaća razdoblje od srednjeg brončanog doba do kraja željeznog doba i uglavnom se sastoji od nakita, posuđa, brončanog oružja i oruđa, keramike, jantara, drva i stakla. Dio predmeta nađen je u špilji Bezdanjači smještenoj na brdu Vatinovcu kraj Vrhovina koja je korištena za ukapanje pokojnika i obavljanje obreda. Od 722 predmeta koji se nalaze u zbirci, 300 je dio stalnog postava muzeja.³

Etnografska zbirka sadrži predmete koji prikazuju tradicijski život, svakodnevnicu i običaje stanovnika Gacke iz prve polovice 20. stoljeća. Sastoji se uglavnom od tradicijskih nošnji, tekstila, namještaja, alata, lončarskog kola, keramike i ostalih svakodnevnih predmeta. Dio zbirke čini stalni postav muzeja, a zbirka ima ukupno 269 predmeta.⁴ Kulturno-povijesna zbirka se sastoji od fotografija i razglednica lokalnog područja iz razdoblja 19. i 20. stoljeća te predmeta iz svakodnevnog života iz 20. stoljeća. Zbirka raspolaže s 419 predmeta.⁵ Likovnu zbirku čine slike, crteži i skulpture lokalnih autora iz druge polovine 20. i početka 21. stoljeća. Dio predmeta je u stalnom postavu muzeja, a ukupno Zbirka ima 62 predmeta.⁶

Memorijalna zbirka Stojana Aralice formira se od likovnih radova i osobnih predmeta koje je muzeju darovao slikar Stojan Aralica. Dio Zbirke čini

---

2 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%C4%8C/hr/info/> 12. 5. 2018.

3 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%C4%8C/hr/zbirke/?zbId=1379> 22. 5. 2018.

4 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%c4%8c/hr/zbirke/?zbId=1382> 22. 5. 2018.

5 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%c4%8c/hr/zbirke/?zbId=1383> 22.05.2018.

6 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%c4%8c/hr/zbirke/?zbId=5140> 22.05.2018.

stalni postav muzeja, a Zbirka broji 512 predmeta.⁷ Povijesna zbirka muzeja se sastoji od dokumenata ZAVNOH-a i oružja i dokumenata Domovinskog rata. Od oružja nalazi se velik broj vatrenog oružja, raznih projektila i druge vojne opreme koja je prikupljena na lokalnom području. Također, Zbirka sadrži dokumente i fotografije koje svjedoče o događanjima u Domovinskom ratu. Dio Zbirke je u stalnom postavu muzeja, a ukupno broji 129 predmeta.⁸

Od 2012. do 2017. muzej provodi nekoliko arheoloških istraživanja: lokalitet Otočac - Stari grad (2012., 2014.-2016.) i Prozor - Oltari 2012.⁹ Muzej u navedenom razdoblju nastavlja svoje poslanje prikupljanja građe, obrade, zaštite i čuvanja te provodi konzervaciju i restauraciju građe u okviru osiguranih sredstava i mogućnosti. U navedenom razdoblju Muzej Gacke izdaje nekoliko kataloga izložbi i Vodič kroz postav Muzej Gacke. U svom prezentacijskom poslanju muzej u navedenom razdoblju održava 25 izložbi,¹⁰ u koje ubrajamo redovne godišnje izložbe i Noć muzeja te provodi stručna vodstva svog stalnog postava. U tom razdoblju muzej je imao 8654 posjetitelja.¹¹

Zaključak

U razdoblju prije Domovinskog rata na području Like djeluje Muzej Like Gospić i postoji nekoliko muzejskih zbirki pod Narodnim sveučilištem u Otočcu. Muzej Like Gospić do kraja osamdesetih godina prošlog sto-

---

7 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%c4%8c/hr/zbirke/?zbId=1380> 22. 5. 2018.

8 Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%c4%8c/hr/zbirke/?zbId=1381> 22. 5. 2018.

9 Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2014. str. 1., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2016. str. 1. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

10 Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2012. str. 3., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2013. str. 5., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2014. str. 5., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2015. str. 5., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2016. str. 6. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

11 Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2012. str. 4., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2013. str. 7., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2014. str. 7., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2015. str. 8., Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2016. str. 8. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

ljeća posjeduje četiri muzejske zbirke i ima šest djelatnika, od kojih su troje djelatnici muzejske struke. Narodno sveučilište u Otočcu do kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća posjeduje tri muzejske zbirke. Također, oba muzeja prolaze kroz nekoliko razdoblja obnove i rekonstrukcije.

Od 2008. na području Like djeluju Muzej Like Gospić i Muzej Gacke. Muzej Like Gospić u navedenom razdoblju posjeduje sedam muzejskih zbirki i ima osamnaest djelatnika, od kojih su dvoje djelatnici muzejske struke. Muzej Gacke koji i dalje djeluje pod Gackim pučkim otvorenim učilištem, u navedenom razdoblju posjeduje šest muzejskih zbirki i ima jednog djelatnika muzejske struke. U poslijeratnom razdoblju muzeji u Gospiću i Otočcu također prolaze kroz razdoblje preuređenja i rekonstrukcije. Ovdje je potrebno spomenuti Muzej Like Gospić koji nakon rata, iako je imao najveći rast broja zaposlenih, pojaviše zbog otvaranja Memorijalnog centra Nikole Tesle, zapravo ima manje stručnih djelatnika nego u prijeratnom razdoblju. Također bih naglasio da je Muzej Like Gospić imao dosta lošu sreću i dvaput je pretrpio ozbiljna oštećenja na zgradi i među izloženim postavom, prvi put u požaru i drugi put tijekom granatiranja Gospića.

Kroz zadnjih nekoliko godina, točnije od 2012. do 2017., po dostupnim podacima može se vidjeti da obrađeni muzeji imaju zanimljive razlike u svojim rezultatima. Muzej Like Gospić ima razgranatu istraživačku i arheološku djelatnost i dobru publicističku djelatnost.

Muzej Gacke za svoje uvjete ima velik broj organiziranih izložbi.

Memorijalni centar Nikole Tesle suvremenom koncepcijom stalnog postava privlači velik broj posjetitelja iz cijeloga svijeta. Svojim djelovanjem Memorijalni centar Nikole Tesle igra važnu ulogu u širenju kulture na ovom području i čini odličan primjer jačanja muzejske djelatnosti.

U konačnici lički muzeji svojim djelovanjem nemjerljivo obogaćuju područje Ličko-senjske županije i njezina susjedstva. Unatoč određenim preprekama, pridonose kvaliteti života svojih sunarodnjaka i sugrađana i autor smatra da muzeji u Gospiću i Otočcu ispunjavaju ciljeve svog poslanja, koliko im dopuštaju sredstva i mogućnosti.

Abstract

The aim of this paper is to analyze the work of museum facilities in Lika-Senj County, or its continental part. Although attempts to launch museum activities in this area were recorded in the first half of the 20th century, efforts were made only in the late 1950s and early 1960s. Then, the first collections and museums that form this day are officially formed. The works will present the museums in their work after the Homeland War and compare them to the situation in the pre-war period, mostly by comparing their activity, number of employees, and the number and content of museum collections.

Key words: museums, Lika-Senj County, Museum of Lika Gospić, Gacka Museum, Nikola Tesla Memorial Center

Izvori

Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2012. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2013. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2014. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2015. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Gacke za 2016. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Like Gospić za 2012. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Like Gospić za 2013. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Like Gospić za 2014. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Like Gospić za 2015. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Izvješće o radu Muzeja Like Gospić za 2016. <http://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/najnovija-izvjesca/> 23. 5. 2018.

Lički Hrvat, br. 3-4, Zagreb, 15. rujna 1937.

Ličke novine, br. 17, rujan 1958.

Muzej Gacke Povijest, <http://www.gpou-otocac.hr/muzej-gacke-povijest-2/> 10. 5. 2018.

Muzej Gacke mdc.hr, <http://hvm.mdc.hr/muzej-gacke-otocac,510:OT%C4%8C/hr/info/> 12.05.2018.

Muzej Like mdc.hr <http://hvm.mdc.hr/muzej-like-gospic,510:GSP/hr/info/> 29. 4. 2018.

Muzej Like Arheološki <http://muzejlike.hr/arheoloski-odjel/> 21. 5. 2018.

Muzej Like Etnografski <http://muzejlike.hr/etnografska-odjel/> 21. 5. 2018.

Muzej Like Galerijski <http://muzejlike.hr/galerijski-odjel/> 21. 5. 2018.

Muzej Like Knjižnica <http://muzejlike.hr/muzejska-knjiznica/> 21. 5. 2018.

Muzej Like Povijesni <http://muzejlike.hr/kulturno-povijesni-odjel/> 21. 5. 2018.

Rješenje o osnivanju "Muzeja Like" Gospić, 2018/59

Odluka o ustrojavanju Muzeja Gacke, Broj 01-34/97, Otočac 10. 1. 1997.

Riješenje, Ministarstvo kulture RH, Urbroj 532-03-3/4-99-01, Zagreb 28. 12. 1999.

Rješenje, Republički komitet za prosvjetu kulturu fizičku I tehničku kulturu SRH, Broj K-1258/1-1988, Zagreb 07.06.1988.

Ugovor, Narodno sveučilište Otočac, Ružica Drechsler-Bižić, Otočac 11. 6. 1969.

Literatura

Brstilo Rešetar, Matea., Stalni postav Rodne kuće Nikole Tesle u Smiljanu, Informatica museologica, Vol.38 No.1-2, Zagreb, srpanj 2008.

Spomenica Muzeja Like, (ur. Tatjana Kolak), Muzej Like Gospić, Gospić, 2008.

Fotografije

Slika 1. Lapidarij Muzeja Like Gospić, <http://muzejlike.hr/stalni-postav-2/#> 24. 5. 2018.

Slika 2. Arheološka istraživanja lokaliteta Ribnik 2017. godine, <http://www.lika-express.hr/drustvo/ribnik-arheolosko-nalaziste-poznato-u-europi> 24. 5. 2018.

Slika 3. Galerija Muzeja Like Gospić, <http://muzejlike.hr/stalni-postav-2/#> 24. 5. 2018.

Slika 4. Memorijalni centar Nikole Tesle, https://www.mcnikolatesla.hr/wp-content/uploads/2016/01/0000884250_1_0_d3dfz5-1024x500.jpg 24. 5. 2018.

Slika 5. Zgrada Gackog pučkog otvorenog sveučilišta, http://indirektno.com/wp-content/uploads/2018/01/gackopu%C4%8Dkou%C4%8Dili%C5%A1te_drazenprsa_03092015-%E2%80%93kopija.jpg 24. 5. 2018.

Nikola Bićanić

Zagreb

ANTE STARČEVIĆ U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

---

*„Ne zna se zborom laskavim udvorit,
Nevik je tuđoj predati se volji,
Zmaj je, na krivdu kad mu se oborit;
Al' znaš li ćud mu-od njegov' nigdje bolji
S čovjekom ljudski-pa vjerom ne krene
Prije ti strunu Velebitske st' jene!”*

Lavoslav Vukelić: "Sbogom Lici"

Kad sam pred nešto više od četiri godine za Oca domovine dr. Antu Starčevića, našeg Ličanina iz Žitnika i najistinskijeg Hrvata, naglasio da je mudar učitelj koji je hrvatsku misao izrazio najpotpunije, najdosljednije i najbolje i koji je, izražavajući ono što u bitnom određuje hrvatsku narodnu svijest, bio jedini valjan kriterij hrvatstva i nezamjenjiv izbornik orijentacije koja je u hrvatskom političkom vrludanju za Hrvatsku i njezin narod najbolja, i kojom nam jedinom valja ići¹, tad sam na umu imao Antu Starčevića kao našega političkog učitelja i hrvatskog ideologa, ispustivši pritom iz vida i njegov sjajni talent književnika. Ispravku mojoj ograničenosti našao sam u riječima Dubravka Jelčića: „Starčević pisac bio je dugo, pa je možda za dio naše javnosti i danas, u dubokoj sjeni Starčevića političara. A ne bi trebalo biti tako, jer je Starčević ne samo započeo kao književnik različitim izrazito književnim, štoviše beletrističkim sastavcima, nego je on ostao književnik i kao politički pisac”.²

A napisao je mnogo jer je cijeli svoj život pisao. Roditelji Ante Starčevića bili su Jakov i Ana (nazvana Milica), udova Čorak, pravoslavka Bogdan iz Široke Kule koja je poštivajući crkveni kanon da bi se mogla crkveno vjenčati za katolika, s pravoslavne prešla na katoličku vjeru. Kod Horvata čitamo: „Miličin muž doskora umrije, a kad se navrší godina žalosti, Jakov Starčević isprosi i vjenča Milicu udovicu Čorkovu i u sirotinjskoj kući Star-

čevića rodi se Jakovu i Milici sin Ante, uz brata Jandru i dvije sestre”.³ I svog brata i sestre Ante je nadživio. Od Josipa Horvata doznajemo i da je Antina majka bila „stasita crnomanjasta tamnokosa crnooka Milica, ljepotica s koje se njezino selo pročulo i za koju su se otimali momci iz cijeloga gospićkoga kraja, dok je Antin, otac, najmlađi sin žitničkoga seoskog kneza Filipa, bio onizak, čvrst i plavokos, čovjek rijetke duševnosti, vrela srca i duboke osjećajnosti, koji je imao u sebi neku umjetničku žicu, istinsko prirodno ćućenje za ljepotu, spremnost da za nju žrtvuje sve, i koga je dugo pamtio svijet žitničkoga kraja, i njegovo obličje i njegovu ćud, koga su se njegovi zemljaci davno poslije njegove smrti sjećali radi njegove prirodene mudrosti, poučnih savjeta i duhovitih šala. On je kao momak bio na glasu kao šaljivčina, pjevač, plesač, u kom je, kao i u svim ljudima njegova roda, bila usađena i ona čvrsta volja, koja ih je činila dosljednima do upornosti, bez obzira na osobnu žrtvu”.⁴ Svojstva roditelja kao da su fotografijom doslovce preslikana i na njihova tijelom lijepa i stasita, i duhom stoički nepopustljiva i dosljednog u hrvatskom državotvornom nauku i umjetničkim tvorbama sklona sina Antu. Lijepo je i vjerno Josip Horvat prikazao Starčevićev život i njegovo djelo i tko sam ja da bih se njegovom pisanju suprotstavio, osim u jednom u čemu mi, vjerujem, Josip Horvat ne bi zamjerio. On je, naime, pogriješio kad je Antin ekavski govor ovim riječima ocijenio: „i za Antu Starčevića sveti uzor svakog jezikoslovlja čist je narodni jezik; da je pri tome Ante Starčević postao ekavac, a ne ikavac kao njegov stric Šime, bit će tome razlog moguće uticaj materinji, jezik matere uvijek djeluje na jezik sina, a moguće i to da je u Antino doba i u njegovom zavičaju počela ikavština uzmicati pred ekavštinom”.⁵ Po Josipu Horvatu, dakle, ispada da je majka Ante Starčevića govorila ekavski jer se rodila u ličkoj pravoslavnoj obitelji i da je time utjecala i na sina Antu da i on govori ekavski. Nije vjerovati da Josip Horvat nije znao da govor nije genetski vezan uz bilo koju, pa ni uz pravoslavnu vjeroispovijest, kao što je neshvatljivo da nije bio valjano informiran o Lici u kojoj se Ante Starčević rodio i u kojoj pravoslavni, pogotovo oni koji su živjeli u selu kao što je Široka Kula, nikad, zaista nikad nisu govorili ekavski, što potvrđuju i njihove česte riječi: krumpijer, njesam, Korjenica. Ante Starčević svoj ekavski govor sigurno nije koristio zbog utjecaja materina, nego ga je buntovno koristio

kao oporbu ijekavštini Vuka Stefanovića Karadžića i s njim godine 1850. u Beču uglavljenoga famoznog književnog dogovora, a uz to, priređujući za tisak „Razvod istrianski iz godine 1325.” pisan čakavski, otkrio je u njemu i mnogo ekavskih elemenata, zbog čega je u ekavskom govoru vidio i prvotnu osnovu u razvoju hrvatskog jezika.⁶

Ante Starčević je u žitničkom gospićkom predgrađu 23. svibnja 1823. nikao u rodu Starčevića, od kojih su se, osim njega, i Šime, i David, i Mile, i poslije i još neki potvrdili kao sjajni izdanci svoga roda i kao dike domovini. To osobito vrijedi za bratića Antina oca, popa Šimu koji se istakao i u književnosti. On je kao mladi župnik u Ličkom Novom u „nezriloj dobi”, s nepunih 27 godina napisao prvu hrvatsku gramatiku na hrvatskom jeziku i godine 1812. je objavio u Trstu pod naslovom „Nova ricsoslovica iliricska”, zbog koje je ocijenjen kao najznatnije lice hrvatske književnosti u dopreporodno doba. Uz to, bio je i autor teoloških djela i znalac više stranih jezika, prevoditelj i jezikoslovni polemičar, tvrdokoran i dosljedan u svojoj nepokolebljivoj ličkoj tvrdoglavosti. Šime Starčević bio je župnik u Karlobagu kad je godine 1836. doveo iz Žitnika k sebi 13-godišnjega Antu i bio mu učitelj, čiji će se snažni utjecaj osjećati kroz cijeli Antin život, što je zamijetio i Josip Horvat koji u spomenutoj knjizi napominje da će u Antinim govorima u Hrvatskom saboru „brujit mrzovoljasta Šimina riječ nad propuštenim prilikama, nad slaboćom njegovih suvremenika!”⁷ „Ričoslovicom” je Šime Starčević htio stvoriti jedinstveni hrvatski književni jezik temeljen na štokavskoj ikavici kao čistom narodnom govoru koji se već ranije u dotursko vrijeme dokazao u znanosti i umjetnost te oživljavajući staru borbu naših glagoljaša protiv latinske dominacije i pridržavajući se čvrsto načela „ne sliditi jezike inostrane, doklen bude moguće”, isticao nastojanje za osamostaljenjem probuđene hrvatske nacionalne svijesti, udarajući tako temelje hrvatskoj kulturnoj, i time i političkoj nezavisnosti i slobodi, kao što će kasnije i njegov sinovac Ante ustrajati u uvjerenju da se na državno-pravnom i političkom planu Hrvati ne smiju ni na koga oslanjati i da sve svoje ufanje trebaju polagati u svoje vlastite snage, ističući nepokolebljivo načelo da u Hrvatskoj mjerodavni mogu i trebaju biti jedino Bog i Hrvati. Vrlo poučan napis o Šimi Starčeviću objavio je i naš jezikoslovac Julije Derossi⁸. Šime Starčević u načelu je bio oduševljen idejom ilirskoga preporoda što

mu, međutim, nije smetalo da se u oštrim zadarskim polemikama energično suprotstavlja zagrebačkim jezičnim novotarijama, kao Gajev i Vukov žestok protivnik. Slično će i njegov sinovac Ante od pristaše postati Ljudevitu Gaju i Vuku Karadžiću i njihovom književnom dogovoru nepomirljiv protivnik. „Od žestokog Ilirca, koji čita, uči napamet sve ilirske spise svom žestinom zanešena mladića, postaje Starčević već početkom Bachova apsolutizma beskompromisan Hrvat, koji neustrašivo brani slavnu hrvatsku povijest i ljubomorno čuva odlike staroga hrvatskog jezika”, ističe Antin sinovac Mile Starčević.⁹

Ante Starčević je nakon Karlobaga s preporukom svoga strica Šime nastavio učiti kod popa Jose Vlatkovića, župnika u Smiljanu, i nakon trogodišnjeg privatnog školovanja u listopadu 1839. nastavio je školovanje u sjemenišnoj gimnaziji u Zagrebu. Tu mu je među inim bio kolega i njegov budući politički istomišljenik Eugen Kvaternik, s kojim je godine 1861. utemeljio hrvatski pravaški pokret. Ante Starčević u gimnazijskim danima u Zagrebu nije prekidao vezu sa stricom Šimom u Karlobagu koji mu je i novčano i preporukama pomagao. Mali nesporazum na prijamnom ispitu u Zagrebu Ante je donio nadimak Vlah koji je potkraj gimnazijskog školovanja zamijenio njegov poznati nadimak Stari. U humoreski „Uputa” objavljenoj u Hrvatskom koledaru za godinu 1858. Starčević je oslikao veselu zagrebačku mladost i život zagrebačkih gimnazijalaca ispunjen kojekakvim, ponekad i okrutnim vragolijama karakterističnim za školarce i za mlade uopće, a zbog kojih je i on bio podvrgnut školskoj stezi i osuđen na dvadeset i pet batina po golom tijelu, što je bilo i izvršeno. Zlata Derossi nalazi za to lijepe riječi: „Ti isti ljudi, hrvatski đaci i studenti, koji su hrvatskoj književnosti dali biljeg zrelosti, ozbiljnosti i iskrenog rodoljublja, trošili su višak svoje energije na način koji u sebi nosi karakteristike svake mladosti, svakog vremena, pa i svakoga naroda na pragu svoga buđenja i osvješćivanja”.¹⁰

I devetnaestogodišnjeg zagrebačkog gimnazijalca Antu Starčevića oduševio je Ilirski pokret, a uporna žudnja za knjigama povezala ga je i s vođom tog pokreta Ljudevitom Gajem, u čijoj je knjižnici dolazio do knjiga koje je inače bilo teško drugdje nabaviti. U „Uspomenama” Starčević se godine 1870. prisjeća: „Za ilirstva nebiaše druga nego da budeš Ilir ili Magjaron.

Samo u tu jednu stranku, u Ilire ili u Magjarone, morao je kod nas svatko spadati”.¹¹ U to vrijeme potkraj gimnazijskog školovanja javlja se Starčević i svojim prvim pjesničkim tvorbama. Nakon što je Matica ilirska godine 1844. prema rukopisu iz Gajeve biblioteke objavila Gundulićeva „Osmana” s dopunom Ivana Mažuranića, sav je naš kulturni svijet, i u njemu i pjesnički početnik Starčević bio ponijet starom dubrovačkom slavom i Gundulićem kao uzorom, zbog čega je i zaboravio jezikoslovne pouke svoga strica Šime u Karlobagu, i zbog čega nas prve Starčevićeve pjesme vraćaju u Gundulićevo vrijeme. Mažuranićeva dopuna svjedočava se i Starčeviću koji je kasnije iskazao snažno protivljenje pjesničkim tvorbama Ivana Mažuranića. U pjesničkim počecima Starčević je svoje ime prikrpio u anagramu A. V. Rastevčić. Starčeviću je Gajeva Danica objavila pjesme: „San i istina”¹², „Verni podložnici premilostivomu svomu kralju Ferdinandu V.”¹³, „Dva sunca”¹⁴ i „Tužba”¹⁵, a novosadska Bačka vila godine 1845. pjesmu „Ličko gatanje”.¹⁶ Godine 1845. Starčević je s izvrsnim uspjehom završio gimnaziju u Zagrebu i senjski biskup Mirko Ožegović uputio ga je na studij bogoslovije u središnje sjemenište u Peštu. Starčevićovo opredjeljenje za svećenički poziv potaknuto je i željom njegovih roditelja, i stričevom voljom, ali i stric Šime, i Ante i njegovi sinovci David i Mile opredijelili su se za svećenički poziv prije svega zato što je to u vrijeme njihove mladosti bio jedini put k slobodi, u Krajini koju je kruta habsburška vlast odredila kao kasarnu i leglo vojnika, i u kojoj se želja za javnim djelovanjem mimo vojske mogla ostvariti samo kroz svećenički poziv. I zato se Ante u Pešti posvetio izučavanju povijesti i filozofije koju je godine 1846. i doktorirao, nadajući se da će se kao profesor posvetiti znanstvenom pozivu, i vjerojatno je zato godine 1848. i napustio teologiju. Starčevićev životopisac Kerubin Šegvić,¹⁷ međutim, vjeruje da je saznanje o krutom vojničkom stegom izazvanoj tragediji osakaćenog njegova zemljaka Filipa Baričevića, s kojom ga je župnik u Klancu Skočilić upoznao na Gospojnu, za Starčevićeva boravka kod kuće u vrijeme ljetnih praznika godine 1846., bila pravi uzrok Starčevićeva napuštanja teologije, dok Tomislav Ladan navodi da je „prema nekima, Starčević zapravo bio izbačen iz sjemeništa, jer je bio dokazivao da Boga nema”.¹⁸ Tomislav Ladan na umu je imao prigovore koje je Starčeviću uputio kanonik zagrebački Franjo Iveković, koji je Starčeviće-

vo neslaganje s popovlukom i djelovanjem crkvenih pregalaca (prije svega biskupa Strossmayera) protivno interesima hrvatskog naroda ocijenio kao neznabožanstvo. No kako bilo da bilo, istina je da se Starčević Bogu i samom sebi zakleo da će sve podrediti radu za oslobođenje hrvatskoga naroda i da je dosljedno tomu „osobne potrebe sveo na minimum, odricao se svega bez čega se ikako moglo biti, nije se ženio, u jelu i piću umjeren, često oskudan, odijevanje siromašno, za novce nije mario...”¹⁹, čemu valja dodati i Ladanovu primjedbu da je od svih raznoraznih oznaka vezanih uz Starčevićev život i djelovanje najispravnija ona koja ga određuje kao stoička „jer se doista najčešće vladao kao drevni Rimljanin stoičkoga kova koji je, uz svladano bogoslovlje, mudroslovlje, jezikoslovlje, govorničko i književničko umijeće, u duši ostao kremeniti seljak, koji je i pred smrt tražio da mu obuku opanke i da se u njima preseli s ovog na onaj svijet”.²⁰ Resile su ga karakterne odlike dužnosti, strogoće i savjesti i kao rijetko tko u bogatstvu je bespotrebnosti našao temelj svoje nepotkupljivosti i samosvojne dostatnosti.

Godine 1848. Starčević nije uspio u natječaju za profesora filozofije i povijesti na zagrebačkoj akademiji i do izbora za velikog bilježnika županije riječke godine 1861. radio je u kancelariji zagrebačkog odvjetnika Lavoslava Šrama, u koju se vratio i poslije Rijeke i jednomjesečnog zatvora godine 1863. Osumnjičen zbog Rakovičke bune, 75 dana je odležao u zatvoru godine 1871. i poslije je kao pisar radio u odvjetničkoj kancelariji svog sinovca dr. Davida Starčevića u Jaski. U prelomnicama hrvatske politike on se prvi kao narodni zastupnik u Hrvatskom saboru od 1861. do 1871. i od 1878. do smrti godine 1896. kao lav borio za samostalnost i nezavisnost hrvatske države kao nuždan postulat hrvatskog povijesnog državnog prava i kao najstvarniji uvjet našega narodnog opstanka .

U pjesmi „San i istina” Ante Starčević rodoljubne političke misli izražava stihovima kroz alegorijske slike tužnog stanja domovine nakon zabrane ilirskog imena, i intriga mađarski usmjerenog Hrvatskoj nametnutog bana Hallera koje su dovele do srpanjskih žrtava u krvoproliću na Markovu trgu, u svibnju godine 1845., iz kojeg je i Starčević jedva izvukao živu glavu, da bi se u filozofskom nadržastanju zbiljskog uzdigao do stoičkog sta-

va, začuđujućega za njegovo jedva dozrelo doba.

„Viđah sred sna najgorjega
(Predam brojeć te strahote)
Da u gnjevu vlast višnjega
Tebe, i ime tve mi ote.
Ah! Međ nami (Višnji ukloni)
U najvećoj bludnje mieri
Jedan drugog davi, goni;
Ne već ljudi nego zvieri...
Motrit stadoh sad iznova
Sve u pogubi i u smeći,
Što no pria ne vierova'
Usiljen sam bio reći
Da rieč mudrieh, ka do sada
Traja mnogieh od godina',
Udes svietom da ne vlada,
Nit je bila – nit je istina,”

Dubravko Jelčić u tim Starčevićevim prvim pokušajima vidi Starčevićevu vještinu oblikovanja i „prilagodljivost preuzetim uzorima i moć da tuđa pjesnička iskustva, pa i tuđi versifikatorski instrumentarij primijeni u vlastitim stihotvoračkim kreacijama”, uz napomenu da je „Starčević već u tim stihovima na sigurnom putu da postane ono što je bio: zabrinuti domoljub, kritičar bratske nesloge, skeptik i stoik”²¹, dok Josip Horvat za Starčevićeve pjesničke početke napominje da „kazuju mnogo o svom autoru i da nijesu bezlična, konvencionalna vježbanja u stihotvorstvu kao dobar dio pjesmica u ‘Danici’ onih godišta, već da iz njih izbija ličnost, koja još doduše nije dovršena, ali koja već ima svoje prve određene biljege.”²²

U pjesmi „Verni podložnici premilostivomu svomu kralju Ferdinandu V. na 19. travnja 1845.” Starčević se od mladenačke obuzetosti dubrovačkom

ijekavštinom okrenuo prema ikavštini u kojoj se rodio, i okrenut povijesti na način Andrije Kačića spominje se stare slave djedovine, u pjesmi prigodnici u kojoj Starčević nošen osjećajem dužnosti poštovanja hrvatsko-habsburškog ugovora, bez servilnosti i poltronstva izražava odanost Ferdinandu V. kao hrvatskom kralju, i rekao bih da ga politički mudro na starim ugovorom prihvaćenu obvezu prema hrvatskom narodu podsjeti.

Na hiljade silnieh cara',
 Neizrečene kraljah broje,
 Koje Slava, mati stara,
 Međ' sinove broji svoje -
 Usried Rima glasovita,
 I dičnoga Carigrada
 Biše bozi ovog svita,
 Od istoka do zapada.
 A sva ova, dobri Kralju
 Austrianskieh kruno cara',
 Tve milosti nama šalju -
 Za zasluge u znak dara.
 Oj nek jošte lieta mnoga
 Višnjega Te štiti ruka,
 Za obrambu slavjanskoga
 Tebi vierna uvijek puka."

Kao peštanski sjemeništarc Starčević je objavio i ljubavne pjesme „Dva sunca”²³ i „Tužba”²⁴, za koje neki pretpostavljaju da su možda plod njegove stvarne mladenačke ljubavi, dok je vjerojatnije da su one stihotvorne vježbe oponašanja starih dubrovačkih pjesnika, u čemu je Starčević vrlo uspio. A onda se Starčević - možda i zbog utjecaja strica Šime - okrenuo izrazito hrvatski usmjerenom Zori dalmatinskoj i napustio dubrovački utjecaj te je pod utjecajem Kačića početkom 1846. objavio pjesmu „Ličanin Zori dalmatinskoj”, u kojoj kao Ilirac tuguje nad rastrganom domovinom

i traži da hrvatsko pravo vrijedi i onstran Velebita u Dalmaciji koju hudi zlotvor ote domovini.

„Poznato je, krasna zvezdo, svima
Da sram biše reći Dalmatina
Domovinu da on svoju – ima,
Da ga Slava slavskog rodi sina.”

Najbolja Starčevićeva lirska pjesma je pjesma „Podertini Solina”,²⁵ objavljena početkom godine 1846. u Zori dalmatinskoj kao fragment veće, ali nedovršene epepe o slavi Ilirije. Ta pjesma je i Horvatu „najdotjeranija Starčevićeva pjesma, koja u nekim stihovima ima byronovske ugođaje, a u nekima utjecaje najljepše narodne lirike”²⁶, dok Zlata Derossi u njoj vidi „elemente narodne tužbalice oplemenjene dotjeranošću izraza, izglađenošću melodioznog stiha, konkretnim slikama i snažnom izražajnošću, što je očit dokaz Starčevićeva pjesničkog talenta”.²⁷

„O jesi li to ti moj Soline,
Nedobitan koj si perkosio
Lukavštini svih Gerkah smionih,
I svoj sili Rima ohologa.
Je li ovo danas stanje tvoje,
Tvoja mogućnost, tvoja Veličina?-
Vajme meni! S kim tužan govorim,
Koga pitam, tko mi odgovara
Gde sam bedan, što je oko mene!?
Nije grada, ne zna se za njega!!!
Sve ´e srušeno, svega je nestalo.”

Vrlo je vjerojatno da je Starčević pjesmom „Podertini Solina” utjecao i na pojedine hrvatske pjesnike (Kranjčevića: „Noć na foru”, Franju Turića: „Razvalinam Solina”).

Deseteračku pjesmu „Odziv od Velebita”²⁸ Starčević je potpisao imenom A. V. Starčević, Ličanin, i u njoj poput Kačića narodnim stihom pjeva o zloj sudbini rastrgane i razjedinjene domovine koju će k staroj slavi vratiti predvodnik hrvatskoga naroda, ban Josip Jelačić, u kojeg Ante Starčević kao iskreni rodoljub čvrsto vjeruje, premda se poslije u godinama splasnuća hrvatskoga osloboditeljskog poleta bana Jelačića odrekao.

„Tad od mora pa do vode Mure,
 Od Ljubljane pa do Jajca grada,
 Biše pobro naša domovina.
 Tada su se bratja poznavala,
 I ljubila kako bratja prava.
 A kad nas postiže sudbina,
 Gorka sudba, ljute rane naše:
 Branit ćemo našu domovinu
 Pod zaštitom našeg dobrog kralja
 I njegova namiestnika bana
 Bog nam pobro oba poživio!!”

Nezahvalna je Austrija hrvatsku odanost „nagrađila” Bachovim apsolutizmom i u razočaranom rodoljubnom Starčeviću srcu posijala je mržnju koju je do groba nosio, a budnica „Ustani bane Hrvatska te zove!” u hrvatskom narodu samo je očuvala uspomenu i sve donedavno je u hrvatskom ropstvu grijala nadu u hrvatsku samostalnost i slobodu. U vrijeme apsolutizma Starčević je po mišljenju njegovih biografa bio najplodniji hrvatski književnik. Godine 1852. i 1853. bez plaće je radio u odboru Matice ilirske, historičkom društvu i u uredništvu književnog časopisa Neven, u kojem je godine 1852. izlazila i njegova satirička koserija „Poslanica pobratimu D. M. u B.”²⁹, a godine 1853. pjesnički prijevod i Anakreontovih začinaka i „Prizor iz života”³⁰, putopisna crtica u kojoj kroz prikaz ciganskog života kritički progovara o Hrvatskoj s izrazitom političkom porukom. Književne prikaze i jezične polemike objavljivao je 1851. i 1852. u Ilirskim narodnim novinama, a u Obćem zagrebačkom koledaru za godinu 1850., u rubrici

Zabavna stranka objavljeni su uglavnom Starčevićevi prilozi i prijevodi. U toj ediciji posebno su objavljena i izvrsna Starčevićeva filozofska razmišljanja o životnim dobima čovjeka u prilogima Djetinjstvo, Muževnost, Starost i posebno u prilogu Starost koji su prvi eseji u modernoj hrvatskoj književnosti. Iako su spomenuti napisi bez potpisa autora, za njih je ustanovljeno da su sigurno Starčevićevi. U istom koledaru, pri njegovu kraju, pod nedužnim naslovom „Nešto iz prirodoslovlja” Starčević je vještinom majstora kamuflatora prokrijumčario jednu od najžučljivijih političkih satira u hrvatskoj političkoj književnosti, alegorijski prikrivenu portret-definiciju mađarona kao živine, zbog čije beskorisnosti nitko nije odgonetnuo zašto ju je Bog stvorio. U Hrvatskom kalendaru za godinu 1858., koji je uređio Starčević, objavljeno je više njegovih priloga i među njima esej „Muhamed” i humoreska „Uputa”. Neki su od tih Starčevićevih priloga potpisani karakterističnim suglasnicima iz njegova prezimena: S-č-ć, a neki su bez potpisa. Među Starčevićevim književnim osvrtima posebno mjesto pripada njegovoj ocjeni Đorđićevih „Razlicih pjesni”, za koju Drechsler ustanovi da je „prvi naš pravi književni esej iz dubrovačke književnosti”.³¹ U Pozoru godine 1860. Starčević je objavio važne političke članke: „Politika”, „Diplomacija”, „Zajednica”, „Zajedničari”, a godine 1861. je kao veliki bilježnik Riječke županije s četiri svoje znamenite predstavke obrazložio položaj Hrvatske nakon Bachova apsolutizma, zbog čega je izgubio položaj u Rijeci i mjesec dana odležao u zatvoru. Treba spomenuti i polemike koje je početkom 50-ih godina 19. stoljeća Starčević vodio u Narodnim novinama vezano uz njegovu kritiku jezične redakcije Palmotićeve „Kristijade”, kao i njegovo polemiziranje s urednikom književnog časopisa Kolo Andrijom Torkvatom Brličem vezano uz Starčevićeve kritičke primjedbe. Posebno su oštre bile Starčevićeve polemike sa Srpskim dnevnikom i beogradskim Srpskim novinama koje su se, nadahnute velikosrpskim idejama Vuka Stefanovića Karadžića zaletjele, tvrdeći da hrvatski jezik uopće i ne postoji, na što im je i kasnije godine 1868. Starčević raspravom „Ime Serb” posebno žestoko odgovorio.

Nakon apsolutizma, početkom 60-ih godina 19. stoljeća, Starčević je napustio ilirsku utopiju i krenuo svojim putem. U vrtlozima hrvatske politike s Kvaternikom je godine 1861. utemeljio pravaški pokret i budeći dremovnu

nacionalnu svijest spasio hrvatstvo. Ilirstvo je kao crvotočina nagrizalo i potkopavalo hrvatsko i osobito velikosrpski obojeno jugoslavenstvo koje je iz njega slijedilo, i uz njih narodnjački našinci i k Pešti usmjereni mađaroni nisu djelovali u hrvatskom interesu. „Tako, dakle, što tudjinac jedva poželiti usudio se, to učini izmet Hervatske proti Hervatskoj, i to bez-da ga itko, bez-da ga išto od izdaje odbiti mogaše. Koje zgode, a kako upotrebljene! Kako bi danas stajao narod hervatski i kod kuće i u mnenju narodah, da ga nebudu domaći sinovi obružili, izdali i raztrovali!”.³² „Puna tri desetljeća”, napominje Dubravko Jelčić, „stajao je Starčević u hrvatskoj politici sam nasuprot svima koji su bili prijetnja Hrvatskoj, sam protiv unionista i narodnjaka, mađarona i austrofila. A onda i jugoslavena-srbofila!”.³³ I preostalo mu je jedino: riječ. Govorena i pisana koju je upućivao hrvatskom narodu, da mu otvori oči i otkrije provaliju pred kojom se našao, „velikim dijelom i svojom krivnjom”.³⁴ Poticaj za pisanje sam je Starčević ispovjedio riječima: „Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lepo i ružno, dobro i zlo, plemenito i sramotno, koristno i škodljivo, pravo i krivo: to je sve što se od pisca može očekivati. Ja ću se ili toga držati, kako mogu, ili ću mučat i mirovat”.³⁵

Nesustajućom riječju protkani su Starčevićevi izljevi u govorima, pripovijestima, kazališnim djelima i osobito u vješto skladanim oštrim rugalicama u prozi i u stihovima odašiljanim na adresu slavoserba i mađarolaca: Mažuranića, Račkog, Strossmayera i članova Jugoslavenske akademije, opisujući ih kao političke puzavce i dodvorice koji „ocrnjuju i hule onoga pred kim će sutra na koljena padati; sutra će klevetati onoga pred kim danas kleče. Da ih Beč ne bi poticao i podržavao, oni bi već davno govorili da nema sreće dok se svi ne pomađarimo”.³⁶ Slavoserbima Starčević nije dao ni rasno, niti etničko, nego psihološko i moralno određenje, tretirajući ih kao političku kategoriju. „Oni su sužanjska pasmina, skot gnjusnii od ikojega drugoga... oni se u svemu vladaju kako im njihovi pastiri odredjuju”.³⁷ Izraziti literarni talent Starčević je pokazao u satiričkim spisima u „Pismima Magjarolacah” koja je 1867. počeo objavljivati u satiričkom časopisu Zvekan i nastavio u Slobodi. Više političkih rasprava i zanimljivih priloga objavio je 1860. u Pozoru i u Obzoru, kao i u političkom časopisu Hervat (1868.-1869.) koji su svojim prilozima ispunjavali Starčević i Eugen Kvaternik, u časopisu Hervatska (1869.-1870.) u kojem su uz Kvaternikove i

Starčevićevi članci potpisani s V. Bach, kao i u glasilima stranke prava koja su od 1871. do 1894. izlazila pod imenima Hrvatska, Sloboda i Hrvatska u Sušaku i Zagrebu od 1871. do 1894. godine. Za Starčevićovo književno djelo značajni su njegovi sjajni osvrti na hrvatsku zbilju koje je objavio u djelima objavljenim zasebno pod raznim imenima.

Nakon 1848. Starčević se ostavio pjesništva i „kao čovjek stvarnosti klonio se imaginacije i kao književnik prvi je realista u hrvatskoj književnosti XIX. vijeka. Urođeni realizam ličkoga čovjeka, koji prirodno stvara opori život Like, našao je u Starčeviću pun izražaj, i tek do petnaest godina kasnije Starčević će opet zgodimice kovati stihove, nezgrapne oblikom, rugalice, pamflete protiv političkih dušmana”.³⁸

U pjesmi u prozi „Hrvatska domovina”, objavljenoj godine 1871. u časopisu Hrvatska, Starčević slika Hrvatsku koju obilje darova čini domovinom u Europi jedinstvenom i najpogodnijom, kad ne bi sebičnost tuđinstva i nerazumnost državne uprave otimala, tamanila i zatrla.³⁹

Od Starčevićevih prozних radova objavljen je u Danici njegov prvi prozni napis „Nešto od pirnih običajah u Lici”⁴⁰ koji je mladog Starčevića uzdigao među najistaknutije hrvatske pripovjedače onog vremena. „U preporodnoj književnosti, napominje Horvat, nitko do njega nije pisao tako jedrim jezikom, tako plastički i dinamički dao jedan tako savršen opis života, kao što je Starčevićev opis narodne gozdbe...i stari je pop Šime morao uživati čitajući raspravu svoga sinovca, premda se ovaj odmetnuo od njegovih jezikoslovnih načela - bila je to književnost kakvu je on želio, poučna, narodna”.⁴¹ Svadbene običaje od zagledačine do zaruka i ženidbe, slika Starčević jezgrovitim ličkim govorom: „Zatim svi sednu oko stola, razvrta te torbe, i bisage, razvežu mešine s vinom, koje su doneli, te jedući, pijući i pevajući nuz gusle, tambure i diple i marve (dorptine) poberu. Kad se mešine skarče, torbe sruše, psi i mačke ispod stola pobegnu, kad dojde u bukaru mrak, a čaše se počmu belit---načinivši rok parstenu izljubivši se razidu se”. Čitajući Starčevićev opis ženidbe njegovih zemljaka, čitatelj osjeća kao da mu stari Ličanin pripovijeda kako je bilo nekada i uživa slušajući ga, jer su mu riječi lijepo posložene slike u albumu starih ličkih običaja. Daleko u Zagrebu, a tako čvrsto vezan uz svoje ognjište pod Velebitom! Ali uz ra-

zdraganost i ozbiljna opomena! „Ne može biti celo selo mesec danah sito i pijano od šta god. To je još lepo, da se k svakomu svega sela stanovnici skupe: po redu od jednoga do drugoga gde svi, pozvani i nepozvani, domaći i stranjski u ljubavi i veselju, koja se još samo kod Slavjanah gde gde nalazi, svoj trud potroše, bez da bi tko na koga samo ružno pogledao”.⁴² Ali na oskudicu naviknut Starčević opominje i na siromaštvo koje ovi pirovi ljudima na vrat navlače jer „ni jedan (kako mora biti) pir ne projde bez smarti barem jednoga govedčeta, desetak janjaca, malo manje jaradi, a kokoših i purah ni broja se ne zna, pa mnogom oženji ne ostane u kući ništa, nego prazni hambari”.⁴³ Nije li ova svezremenska istina i danas itekako aktualna.

Dramaturgija predstavlja posebno mjesto u Starčevićevom književnom djelu, što je više bilo posljedica prilika teških za javno djelovanje, zbog kojih je Starčević kazalište koristio kao govornicu, negoli njegova dramaturškog talenta. Odbor za upravu narodnog kazališta u Zagrebu u listopadu 1850. raspisao je natječaj za kazališna djela s četiri nagrade, na koji se s još četvoricom autora i Starčević odazvao. Njegova prva drama „Porin” nije izvedena i izgubljena je, a da je postojala znade se na temelju o njoj vrlo negativnog izvještaja žirija koji joj zamjera što u njoj junaci, umjesto uzvišenim stilom dostojnog kazališnog govora, govore čilim narodnim jezikom, a za koju ovoj suprotnu i vrlo povoljnu ocjenu daje nepoznati polemičar u tvrdnji da je stvarana s iskrenom namjerom da se prikaže otpor starohrvatske patrijarhalnosti nadiranju zapadnjačkog novotarstva. Na sljedeći natječaj Starčević je poslao djelo „Selski prorok-predstava u tri čina iz hrvatskog života” koje je naš prvi pokušaj igrokaza iz narodnog života, i preteča Freudenreichovih „Graničara”. U radnji koja se događa u Lici potkraj 30-ih godina 19. stoljeća Starčević se kroz veličanje naše iskonske starine i praznovjerje i lakovjernost svojih zemljaka Ličana, alegorijski obara na mnoge lažne proroke Svevidiće koji lakovjernu Hrvatsku vode k propasti. Iako je drama „Selski prorok” bila preporučena za izvedbu, ona nije izvedena i izgubila se, a pronađena je u ostavštini Davida Starčevića prigodom Starčevićeva 100. rođendana i zahvaljujući Ljubomiru Maštroviću godine 1923. je objavljena. Godine 1852. Starčević je napisao još dva kazališna djela koja su izgubljena: dramu iz pučkog života „Ljubomir” i jednu dramu

kojoj je nepoznat naslov, a po Horvatu Starčević je „priredio za kazalište i dva prijevoda ne zna se kojih djela”.⁴⁴ Nezasadovoljan oživljavanjem kazališnog života izvan Zagreba Starčević je reagirao satikom u filozofskoj kozeriji „Poslanica pobratimu D. M. u B”. Godine 1850. po nagovoru Ljudevita Gaja Starčević je redigirao „Razvod istrianski od godine 1325.”, u kojem pokazuje da je „kod otacah naših, jezik hervatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatski, još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mesto uzneli, premda, velim, on dokažuje, koliki je bio kod otacah naših hervatski narodni ponos, kome kod nas ni traga neima”⁴⁵. Godine 1851. u Narodnim novinama Starčević je pozvao na pretplatu za svoju „Hrvatsku ričoslovicu”, gramatiku koja je trebala biti odgovor na Karadžićevu jezikoslovnu invaziju, kanio je učiniti i prvi hrvatski moderni prijevod Svetog pisma, napisao je i 30 araka Etike i planirao je i knjigu filozofskih eseja što mu je, obuzetom svakodnevnim političkom borbom, omela i oštra cenzura i policijski nadzor sve prisutniji i sve oštriji nad njim u godinama apsolutizma. U vrijeme apsolutizma Starčević je u Matičinu književnom glasilu Neven objavio filozofsku kozeriju „Poslanica pobratimu D.M. u B.”⁴⁶ i u njoj satikom izrazio nezadovoljstvo oživljavanjem kazališnog života izvan Zagreba, a potom i novelu „Prizor iz života”.⁴⁷ U Nevenu je godine 1853. besplatno vodio uredništvo i ispunjavao kritičku rubriku Tobolac.

Kritičkim osvrtima na hrvatsku književnost Starčević se potvrdio vrlo presudnim. Posebno se okomio na pjesništvo svoga političkog protivnika Ivana Mažuranića, čija mu se dopuna Gundulićeva „Osmana” dopala, no za čije druge pjesme kaže da su šuplje i okorne, dodajući za glavni Mažuranićev spjev: „Čengićkinja biaše i ostade mi sablazan. Herđa, koja sama mogāše si dati zadovoljštinu, da bude imala išto čovečnosti, ta se herđa krađe i mami Crnogorce, neka idu iz potaje ubiti jednoga čoveka. Na to gnjusno delo diže se pod izbor stotina Crnogoracah, i ojačuju se svetotajstvi vere, pričestju, šuljaju se ter iz zasede srećno ubiju toga čoveka. Moguće da bi i Cigani što takova učinili, nu nije moguće, da se oni ne bi stidili to ikomu kazati”.⁴⁸ U prosudbi navedene Starčevićeve ocjene književni eksperti su se razdijelili i, gledajući isključivo s povijesno-političkog stajališta, jedni su u njoj vidjeli Starčevićevu sklonost Turcima i nesklonost sla-

venskoj solidarnosti, vezano i uz njegovu pravašku protivštinu prema austrofilu Mažuraniću, dok su ju drugi kao plauzibilnu prihvatili i nastavili pa je u skladu s njom i pravaški pjesnik Ante Kovačić spjevao travestiju „Smrt babe Čengiđkinje”. Suprotstavljajući se ideji da je Starčevićovo polazište u književnoj kritici Ivana Mažuranića imalo političke kriterije, Dubravko Jelčić zaključuje da temeljna odrednica Starčevićeve stroge ocjene Ivana Mažuranića nije bila u Starčevićevoj politici, nego u njegovoj nepokolebljivoj etičnosti. „Mažuranićevoj u ono doba opće prihvaćenoj opoziciji krst-nekrst, suprotstavlja Starčević drugu, višu, univerzalniju opoziciju, opoziciju moralno-nemoralno, časno-nečasno. Starčević moralist osuđuje jedan nemoralni, etički nedostojan čin, osporavajući (sa stajališta apsolutnog estetizma možda i suviše kategorično) mogućnost, da se umjetnost kadikad zna uzdići i nad kriterije praktične etičnosti. Pjesnička ideja, temeljena na nemoralnosti opjevanog čina ne može, po Starčeviću mišljenju, biti ni velika ni uistinu pjesnička. I to je ono što je Starčevićeva kritika Mažuranićeva proslavljenog epa htjela reći”⁴⁹, zaključuje Dubravko Jelčić.

Više etik, nego politik obilježilo je Antu Starčevića u svim segmentima njegova stvaranja u književnosti i politici pa je najpravičnije reći da je pisanom i govorenom riječi bodrio narod da ne klone, bio mu ideolog i njegov jedini pravi i najbolji učitelj koji je presudno utjecao i na hrvatsku književnost, u kojoj je djelima ostavi zapažen trag.

Korištena literatura:

1. Ante Starčević, Književna djela, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
2. Ante Starčević, Politički spisi, Biblioteka Izbor, Ciklus Hrvatska politička misao XIX. i XX. stoljeća, Znanje, Zagreb, 1971.
3. Djela Dr. Ante Starčevića, Knjiga III, Znanstveno-političke razprave, pretisak iz 1894., Varteks, Varaždin 1995.
4. Josip Horvat, Ante Starčević kulturno-povijesna slika, pretisak iz 1940., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.
5. Djela Dr. Ante Starčevića, Pisma Magjarolacah, pretisak iz sušačkog iz-

danja 1879., Varteks, Varaždin, 1995.

6. Ante Starčević, *Pojedinac-Hrvatska-Svijet*, sastavio Blaž Jurišić, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

7. Branko Drechsler, *Dr. Ante Starčević, književna studija iz doba apsolutizma Bachova*, Hrvatsko kolo VI, Matica hrvatska, Zagreb, 1912.

8. Kerubin Šegvić, *Dr. Ante Starčević, njegov život i njegova djela*, Zagreb, 1911.

9. *Lika-Hrvatska dika, Lički godišnjak za 1993. godinu, Godište 1.*, Hrvatski zavičajni klub Gospićana u Zagrebu, Zagreb, 1992.

10. Ante Starčević, *Biblioteka Povjesnice 4*, Laus, Split, 1992.

11. *Senjski zbornik, Godina 23 (1996.)*, Senjsko muzejsko društvo-Grad Senj, Senj, 1996.

12. *Hrvatsko slovo*, XX, 983, Zagreb, 21. veljače 2014.

Tomislav Brajković

Otočac

tomislav.brajkovic@yahoo.com

GOSPODARSKO-POLITIČKO OZRAČJE U OPĆINI OTOČAC PRIJE DOMOVINSKOG RATA

Događaji u ovom radu odnose se na gospodarsko i političko stanje u općini Otočac, prije i nakon prvih višestranačkih izbora, pobunu dijela građana srpske nacionalnosti, pripreme za obranu i početak velikosrpske agresije. Pripreme za obranu i obrana općine Otočac odnosile su se na područje Otočca i Brinja jer su pobunjeni Srbi postavljanjem barikada na prometnice okupirali vrhovljansko područje kao dio općine Otočac. Budući da je brinjski kraj u to vrijeme bio dio općine Otočac, svi opisani događaji u radu odnose se i na taj prostor. U radu je navedena uloga zajedničkog štaba policije, Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), općinske vlasti i Kriznog štaba općine jer su oni, uz državnu vlast, imali ključnu ulogu u organiziranju obrane velikosrpskoj agresiji.

Ključne riječi: Domovinski rat, općina Otočac, Brinje, Vrhovine, Gacka, Lika, Krbava, pobunjeni Srbi, Krizni štab

Uvod

Tijekom osamdesetih godina prošloga stoljeća u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji bila je izuzetno teška gospodarska i društvena situacija. Padom socijalizma u europskim zemljama došlo je do sličnih političkih gibanja u SFRJ. U to vrijeme sve više jača velikosrpski šovinizam i ekspanzionizam. U takvom ozračju jačaju i težnje Hrvatske i Slovenije za političkim pluralizmom, što su polovicom 1990. pokazali prvi višestranački izbori.

Na gospodarstvo općine poguban učinak imali su prije i tijekom 1990. visoka stopa inflacije, nelikvidnost, pad industrijske proizvodnje i niska proizvodnost. Uz takvo gospodarsko i političko stanje počela je srpska pobuna diljem

Hrvatske, odmah nakon prvih višestranačkih izbora. U općini Otočac njihova pobuna manifestirala se kroz štrajkove u poduzećima, a kasnije kroz donošenje odluka koje su bile usmjerene na promjenu granica SR Hrvatske. Takva odluka bila je raspisivanje referenduma o izdvajanju 16 mjesnih zajednica (MZ) iz općine Otočac i njihovo pripajanje općini Titova Korenica. U drugoj polovici 1990. diljem općine članovi Srpske demokratske stranke (SDS) i pripadnici Jugoslavenske narodne armije (JNA) tajno naoružavaju Srbe i pripremaju ih za oružanu pobunu protiv hrvatske vlasti. Zbog takve političke situacije bilo je nužno pripremati obranu, što je učinjeno u prosincu 1990. formiranjem zajedničkog štaba policije. U pripremama za obranu aktivno su sudjelovali članovi HDZ-a i općinske vlasti, a eskalacijom pobune i terorističkih aktivnosti pobunjenih Srba formiran je Krizni štab općine (KŠ), Zbor narodne garde (ZNG) i u kolovozu 1991. Narodna zaštita općine Otočac (NZ). To je razdoblje oružane agresije pobunjenih Srba i JNA, ubojstva policajaca, civila i neselektivnog granatiranja Otočca, okolnih sela i brinjskog kraja.

Geografski prostor, prometni značaj i etnički sastav općine Otočac

Općina Otočac, odnosno Gacka imala je 24.992 stanovnika 1991. i površinu od 1117 km². To je prostor u središnjem dijelu Gorske Hrvatske koji je omeđen na sjeveru Velikom i Malom Kapelom, na zapadu Sjevernim Velebitom, a na istoku i jugoistoku gacko-ličkim pobrđem.¹ Ovaj prostor raščlanjen je na više krških polja, od kojih je najveće Gacko polje površine 80 km², a manja su polja Petrinić polje, Dabarsko, Glibodolsko, Stajničko, Letinačko i Črnac polje na području Brinja, dok Vrhovljansko polje ima karakter visoravni.² Od 1993. ovo područje sačinjavaju tri jedinice lokalne samouprave: grad Otočac, općina Brinje i općina Vrhovine s površinom od 1146,86 km² zbog povećanja teritorija općine Vrhovine.

1 Mato NJAVRO, Gacka – zemlja i voda, Hrvatska tiskara d.d. Zagreb 1999., 8.

2 Milan KRANJČEVIĆ, "Gacka", Program integralno upravljanje okolišem i održivi razvoj, Hrvatska gospodarska Komora, Županijska Komora Otočac, Otočac, svibanj 2005. 8.

Tablica br. 1. Površina i broj stanovnika Gacke

Redni broj	Jedinica lokalne samouprave	Površina u km ²	Broj stanovnika 1981.	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 2001.	Broj stanovnika 2011.
1.	Grad Otočac	565,30	16.751	16.104	10.411	9778
2	Općina Brinje	358,22	6564	6035	4108	3256
3	Općina Vrhovine	223,34	3223	3853	905	1381
4	Gacka	1146,86	26.538	24.992	15.424	14.415

Izvor: Izrada autora prema podacima DZS-a

Posljednjih desetljeća gacko područje doživljavalo je različite upravne reorganizacije. Nakon Drugog svjetskog rata Otočac je bio kotarsko središte u okrugu Lika, a od 1950. u oblasti Karlovac. Nakon 1955. Otočac je općinsko središte u kotaru Gospić, kojemu je nakon 1962. pripojena i općina Brinje. Ukidanjem kotara Gospić, Otočac je u kotaru Karlovac, a njegovim ukidanjem 1967. općina Otočac postaje samostalna jedinca. Društvenim dogovorom 1974. ulazi u Zajednicu ličkih općina, kasnije preimenovanu u Zajednicu općina Gospić (ZOG). Ova zajednica nema čvrstu unutarnju strukturu pa je općina Otočac do kraja 80-ih 20. st. autonomno djelovala.³ ZOG je imao površinu od 5563 km² i 83.922 stanovnika 1991., s općinama Donji Lapac, Gospić, Gračac, Otočac i Titova Korenica.

Tablica br. 2. Površina općina i narodnosni sastav stanovništva u Zajednici općina Gospić

Općina	Površina u km ²	Broj stanovnika 1991.	Hrvati	Srbi	Muslimani	Jugoslaveni	Ostali
Donji Lapac	606	8054	44	7854	22	65	69
Gospić	1674	29049	18613	8976	-	513	947

3 Željko HOLJEVAC, Gackom kroz povijest, Hrvatski radio Otočac, Otočac, 2009. 171.

Gračac	1016	10434	1697	8371	9	111	246
Otočac	1117	24992	16355	7781	-	183	673
Titova Korenica	1150	11393	1996	8585	93	385	334
Ukupno:	5563	83922	38705	41567	124	1257	2269

Izvor: Izrada autora prema podacima DZS-a, dostupno na www.dzs.hr

Gospodarsko stanje u razdoblju od 1985. do 1990.

Na slabo poslovanje gospodarskih subjekata općine Otočac u razdoblju od 1985. do 1990. utjecalo je nestabilno političko i gospodarsko ozračje u Jugoslaviji. Slaba akumulativna i reproduktivna sposobnost gospodarstva i velika ovisnost o kreditima utjecala je na sposobnost investiranja, što je usporavalo gospodarski razvoj općine. Negativna gospodarska kretanja u općini, kao i na razini SFRJ, također je uzrokovala povećana inflacija i nelikvidnost. Znatno je smanjen životni standard stanovništva, a sve prisutnije ujednačavanje plaća na razini poduzeća slabila je motiviranost za rad i nagrađivanje sposobnijih i kreativnijih radnika, a u konačnici proizvodnost rada. Gospodarstvo općine nije bilo dovoljno sposobno izvoziti svoje proizvode i usluge na konvertibilna tržišta jer im nije moglo udovoljiti kvalitetom, cijenom, dizajnom, marketingom ili organizacijom nastupa na inozemnim tržištima. Nedovoljno su korišteni proizvodni kapaciteti, neracionalno korištena sredstva za rad, a izuzetno teško se dolazilo do kvalitetnih i visokokvalificiranih proizvodnih radnika, a gotovo nikako do inženjera, ekonomista ili pravnih stručnjaka. Ograničavajući faktor razvoja bio je i spor razvoj vlastite tehnologije i ograničene mogućnosti uvoza inozemne tehnologije.⁴

Razvojne projekcije u srednjoročnom razdoblju 1985.-1990. bile su preambiciozno zamišljene, za što nisu postojale realne materijalne i gospodarske pretpostavke. Planirani razvoj industrije, poljoprivrede, trgovine i ugosti-

⁴ Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, Društveni plan razvoja općine Otočac za razdoblje od 1986. – 1990., 1.-3.

teljstva općine Otočac nije postignut, pa tako nije ostvareno ni planirano sudjelovanje ovih djelatnosti u gospodarstvu općine. Zaposlenost nije rasla prema planiranoj projekciji od 2,5 %, nego je čak smanjena 1,3 %. Iznimka su bile djelatnosti šumarstva, prometa i veza koje su ostvarile učešće u društvenom proizvodu općine iznad planirane projekcije. U razdoblju od 1985. do 1988. društveni proizvod općine Otočac rastao je po godišnjoj stopi od 0,4 %.⁵ Koliko je bilo teško poslovati govori i činjenica da je stopa inflacije, u razdoblju I. – IX. 1989. mjerena rastom cijena na malo iznosila 689,4 %, da su cijene industrijskih proizvoda porasle 824,6 %, cijene ugostiteljskih usluga 782,7 %, cijene proizvoda u trgovini na veliko 834,2 %, cijene poljoprivrednih proizvoda su porasle 508,9%, a troškovi života 658 %.⁶

Investicijska ulaganja na području općine u razdoblju od 1986. do 1990. bila su ostvarena s 34,85 % planiranih iznosa. Za navedeno razdoblje bilo je planirano da gospodarske djelatnosti investiraju 94 % od ukupnog iznosa planiranih investicija, a ostale djelatnosti 6 % od ukupno planiranih investicija. To nije ostvareno jer su gospodarske djelatnosti realizirale plan 32,94 %, a ostale djelatnosti 65,97 %. To su trebala biti ulaganja u održavanje dostignute razine proizvodnje, u proširenje i modernizaciju postojećih kapaciteta. Najveće investicijsko ulaganje od 47,87 % ukupnih ulaganja ostvarila je industrija, a 25,12 % djelatnost prometa i veza.⁷

---

5 Analiza društveno-ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986. – 1990., 6. Tijekom 1989. došlo je do promjena obračunskog sistema (Zakona o računovodstvu), što je utjecalo na otežano praćenje poslovanja gospodarskih subjekata. Radi realnog sagledavanja stanja u gospodarstvu svi su pokazatelji svedeni na peti mjesec 1990., a izračunavanje inflatora se zasniva na metodološkoj osnovi Republičkog zavoda za statistiku.

6 Općinski komitet za privredu, urbanizam i komunalne poslove, Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku Otočac: Informacija o finansijskim rezultatima OUR-a privrede, društvenih djelatnosti i RZ organa DPZ i SIZ-a u razdoblju I-IX. 1989.1., Otočac, studeni 1989.

7 Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, „Analiza društveno-ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986. – 1990., Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku, Otočac, rujan 1990. 1-52.

*Tablica br. 3. Investicijsko učešće gospodarskih djelatnosti
u ukupnim investicijama 1985. – 1990.*

Red. broj	Djelatnost	Struktura
1.	Industrija	47,87
2.	Energetika	3,95
3.	Poljoprivreda	0,77
4.	Šumarstvo	11,18
5.	Promet i veze	25,12
6.	Trgovina	3,03
7.	Ugostiteljstvo	0,63
8.	Građevinarstvo	0,44
9.	Stambeno – komunalna djelatnost	7,01
10.	U k u p n o:	100,00

Izvor: Izrada autora prema Analizi društveno-ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986. – 1990., 3.

U ovom petogodišnjem razdoblju došlo je do smanjivanja broja stanovnika u općini Otočac, što zbog iseljavanja, što zbog smanjenja prirodnog priraštaja stanovništva, tj. zbog većeg mortaliteta od nataliteta. Broj stanovnika se smanjivao po prosječnoj godišnjoj stopi od 1,3 %, zaposlenost je smanjivana po prosječnoj godišnjoj stopi od 1,1 % i to u gospodarstvu po stopi od 1,3 %, a u ostalim djelatnostima zaposlenost je smanjivana po prosječnoj stopi od 0,4 %. Zbog prirodnih (mortalitet) i migracijskih razloga ukupan broj zaposlenih u ukupnom broju stanovništva nije se značajnije mijenjao, jer je smanjivanje broja zaposlenih bilo jednako smanjivanju broja ukupnog stanovništva. ⁸

⁸ Isto.

Tablica br. 4. Broj zaposlenih i procjena broja stanovnika općine Otočac od 1985. do 1990. *

Godina	Broj stanovnika	Zaposleni u društvenom sektoru			Zaposleni prema broju stanovnika (%)
		Ukupno	Privreda	Neprivreda	
1985.	25.500	5341	4523	818	20,9
1986.	24.114	5202	4377	865	21,6
1987.	24.132	5204	4422	782	21,6
1988.	23.980	5150	4349	801	21,5
1989.	23.974	5176	4386	790	21,6
1990.	23.926	5051	4250	801	21,1

Izvor: Izrada autora iz: "Analiza društveno ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986.-1990", 5.

*Broj stanovnika se temelji na statističkoj procjeni jer je popis stanovništva bio 1981., zatim 1991.

Kao i na razini države tako je, u razdoblju od 1986. do 1990., u općini Otočac funkcioniranje društvenih djelatnosti i socijalne sigurnosti, kako se u to vrijeme zvala ova djelatnost, djelovalo u otežanim političkim i gospodarskim uvjetima. U društvenim djelatnostima bilo je zaposleno 489 osoba, što je 1990. iznosilo 0,3 % više nego 1986. U navedenom razdoblju smanjen je udio izvornih prihoda, smanjena je kvaliteta usluga, došlo je do bržeg rasta troškova poslovanja u odnosu na ukupan prihod, plaće su smanjene 0,8 % u odgoju i osnovnom obrazovanju, usmjerenom obrazovanju, zdravstvu i kulturi. Iako je, u cjelini gledano, u društvenim djelatnostima ukupan prihod rastao, u odgoju i osnovnom obrazovanju pao je 7,4 %, a dohodak 6,9 %. Kroz ovo petogodišnje razdoblje nije se uspjelo uskladiti razvoj društvenih djelatnosti s realnim materijalnim mogućnostima te racionalnije i ekonomičnije organizirati poslovanje. Nije se uspjelo uskladiti široka socijalna prava s realnim mogućnostima financiranja i socijalnom politikom.⁹

⁹ Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, „Analiza društveno-ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986. – 1990., Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku, Otočac, rujun 1990.“ 1 -52.

Političke i gospodarske prilike u općini uoči višestranačkih izbora u Hrvatskoj 1990.

Nepovoljna gospodarska kretanja prijašnjeg razdoblja u općini Otočac nastavljena su tijekom 1990., a inflacija je bila i dalje velika bez obzira na antiinflacijske mjere donijete krajem 1989. i usporen rast cijena. U prvih devet mjeseci 1990. industrijska proizvodnja općine Otočac pala je 11 % u odnosu na isto razdoblje 1989., proizvodnja kemijskih proizvoda pala je 24 %, tekstilnih proizvoda 9 %, rezane građe 4 %, finalnih proizvoda od drva 14 %, dok je proizvodnja građevinskog materijala povećana 4 %, a pića i mesa 2 %. To se naročito očitivalo u poduzećima koja su zapošljavala najviše radnika, kao što su: Industrija namještaja Otočac, Otex Otočac, Cosmochemia Otočac i Drvena industrija Vrhovine.¹⁰ Posebno je loše stanje bilo u komunalnoj infrastrukturi i to uglavnom u naseljima s hrvatskim stanovništvom.

Tablica br. 5. Gospodarska kretanja u općini Otočac u razdoblju I. – IX. 1990.

Redni broj	O P I S	I.-IX./I.-IX89.
1.	Cijene na malo	1381,1
2.	Troškovi života	1390,8
3.	Cijene industrijskih proizvoda	1108,9
4.	Cijene ugostiteljskih usluga	1289,4
5.	Cijene industrijskih proizvoda u trgovini na veliko	1111,1
6.	Cijene poljoprivrednih proizvoda pri proizvođačima	1340,4

Izvor: Izrada autora prema "Informaciji o osnovnim financijskim rezultatima poslovanja pravnih osoba iz privrede i društvenih djelatnosti prema podacima periodičnih obračuna za razdoblje I. – IX. 1990." 1.

¹⁰ Općinski Komitet za privredu, urbanizam i komunalne poslovne, Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku - Informacija o osnovnim financijskim rezultatima poslovanja pravnih osoba iz privrede i društvenih djelatnosti prema podacima periodičnih obračuna za razdoblje I.-IX. 1990. 1.-3.

Dodatan problem bio je tadašnji način organiziranja i financiranja komunalnih i društvenih djelatnosti. Ove djelatnosti su financirane kroz tzv. "samoupravno organiziranje", odnosno Samoupravne interesne zajednice (SIZ), što je bilo neracionalno i neefikasno, dok je inflacija smanjivala vrijednost prikupljenih sredstava.¹¹ Namjena ovih sredstava bilo je unaprijeđenje razvoja zdravstva, školstva i informiranja na lokalnoj razini i rješavanje lokalnih komunalnih problema. Sredstva samodoprinosna, kojima bi se financirala ova djelatnost, trebala su biti prikupljena od 1. rujna 1987. do 1. rujna 1991., nakon čega bi se polovica prikupljenog iznosa zbrojila s drugim izvorima sredstava i upotrijebila za razvoj zdravstva, školstva i informiranja, a ostatak novca za rješavanje komunalnih pitanja u mjesnim zajednicama. To nije ostvareno što zbog lošeg gospodarenja prikupljenim sredstvima, što zbog nepostojanja programa u koja bi ona bila utrošena.¹²

Nezadovoljstvo postojećim stanjem u komunalnoj djelatnosti odnosilo se i na nedovoljno razvijen vodoopskrbni sustav, cestovnu, telefonsku i elektroinfrastrukturu, stanjem u poštanskom prometu, ali i nedovoljnom zastupljenošću predstavnika pojedinih naselja u općinskim strukturama, kao i poslovnim problemima u najvećem broju gospodarskih subjekata.¹³ Poslo-

---

11 Večernji list 14. 2. 1990., Josip Cvitković, „Odbili poskupljenje“. „Izvršno vijeće nije jučer prihvatilo zahtjev SIZ-a stambeno-komunalnih djelatnosti da se komunalna naknada u Brinju, Vrhovinama i Otočcu poveća 196 posto“.

12 Večernji list, Josip Cvitković; 19. 2. 1990. „Prokockano povjerenje“, „Što vrijeme dalje odmiče, postaje sve neugodnije, pa u Odboru OK SSRNH (Općinski komitet socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, op. autora) posve ozbiljno razmišljaju i o tome da predlože ukidanje samodoprinosna, koji inače traje do 1991. godine, i da se vrati dio uplaćena novca. Hoće li taj potez, ako bude prihvaćen, ublažiti ili čak još i uvećati svojevrсну otočku bruku, možda i nije toliko važno, koliko može biti zanimljivo da se upravo Otočcu nešto slično dogodilo i sa samodoprinom početkom 70-ih godina i da se sve do 1982. godine ni jedan od općinskih čelnika nije usudio samodoprinom ni – spomenuti“.

13 Večernji list, Josip Cvitković, 5. 3. 1990. „Nezadovoljstvo tog dijela otočke općine tinja već dugo zbog niza neriješenih komunalnih problema. Posebno su razočarani stanovnici Brinja jer već godinama dobivaju upola manje vode zbog toga što se „Industrogradnja“ priključila na vodovod. Brinjaci, osim toga, smatraju da njihovo područje nije dovoljno zastupljeno u općinskim strukturama i da se općina maćehinski odnosi prema njima. Zbog toga su zaprijetili da će poslati u Sabor SRH posebnu delegaciju, a ako im ni to ne pomogne da će bojkotirati izbore i prisilno otpojiti „Industrogradnju“ sa svog vodovoda. Slične prigovore iznijeli su i predstavnici ostalih mjesnih zajednica.

vanje gospodarskih i društvenih subjekata općine Otočac početkom i tijekom 1990. bila su i odraz dubokih političkih problema u Jugoslaviji, naročito nakon prekida zasjedanja XIV. kongresa Saveza komunista Jugoslavije u siječnju 1990., kada su delegati Slovenije, Hrvatske i BiH napustili kongres. O razlozima prekida kongresa i mogućim posljedicama raspravljali su i članovi Općinskog komiteta SK u Otočcu.¹⁴

Počeci višestranačja u općini Otočac

U ljeto i jesen 1988. došlo je u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji do masovnih prosvjeda Srba i Crnogoraca u Srbiji i Crnoj Gori, ograničavanja, a zatim ukidanja autonomije pokrajinama Kosovo i Vojvodina i uvođenja izvanrednog stanja na Kosovu. Ovakvi prosvjedi, organiziranje „događanja naroda“ i „mitinga istine“ diljem države ubrzali su potrebu za političkim pluralizmom i višestranačjem u Hrvatskoj i ostalim republikama SFRJ.¹⁵

Ovi događaji u SFRJ ubrzali su pripreme za osnivanjem političkih stranaka u općini Otočac, od kojih je veliku potporu imao HDZ. U maksimalnoj tajnosti, koliko je to bilo moguće, već u jesen 1989. počele su pripreme za njegovim osnivanjem, što je realizirano 16. siječnja 1990. osnivanjem Inicijativnog odbora HDZ-a za Gacku, Liku i Krbavu. Nakon osnivanja 21 temeljnog ogranka (TO) ove stranke, 9. ožujka 1990. formiran je op-

---

Tako su u Vodoteču nezadovoljni sudbinom velike stočne farme riječkog „Mesokombinata“, u Letincu se tuže zato što se sporo grade ceste, koje djelomično financiraju samodoprinosom, u Prokikama nikako da dobiju makar jedan telefonski broj, a u Stajnicu nema tko donijeti poštu. Velikih problema imaju i u Križpolju i Jezeranima.“

14 Večernji list, Josip Cvitković, 28. 2. 1990. „Bez maski“ „Sudjelujući u radu partijskog skupa u Otočcu Marko Lolić je govorio i o uzrocima prekida 14. izvanrednog kongresa SKJ, kao i o mogućnostima njegova daljnjeg rada. Složio se sa stavom da je prekid Kongresa donio štetu, ali je rekao da u tome ima i nešto dobra, natjerani smo, pojasnio je Lolić, u brže promjene, jer se po starom više ne može. Prekid je, dakle, i nova šansa da se krene u duboke reforme privrede, politike i partije.“

15 Davor Marijan, „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – Slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj, Prethodno priopćenje, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska, 2016., 439. - 443.

ćinski odbor HDZ-a, a nakon toga su pomogli ili prisustvovali osnivanju ogranaka u drugim sredinama.¹⁶ Za općinu Gospić u Kosinju, za općinu Gračac u Lovincu, za općinu Titova Korenica u Čanku, a za općinu Oguilin u Modrušu.¹⁷ Dan kasnije osnovana je u Otočcu Podružnica Hrvatske demokratske stranke (HDS), čijem je osnivanju prisustvovalo oko stotinu članova stranke i gostiju. Tijekom ožujka osnovane su u Otočcu podružnice još dviju stranaka i to 24. ožujka podružnica SKH-SDP, a 25. ožujka 1990. osnovana je podružnica Hrvatske kršćanske demokratske stranke (HKDS).¹⁸ U travnju, tj. 15. travnja 1990. osnovan je Mjesni odbor SDS-a u Vrhovinama, a stranačka podružnica za područje općine Otočac osnovana je 12. 7. 1990.¹⁹ Osnivanjem stranačkih podružnica tekle su i pripreme za izbor zastupnika u Sabor SR Hrvatske i izbori za skupštine općina. Prvi krug izbora za Društveno-političko vijeće (DPV) i Vijeće općina (VO) proveden je 22. travnja, a 23. travnja su provedeni izbori za Vijeće udruženog rada (VUR). Za kandidate koji nisu dobili dovoljan broj glasova u prvom krugu, proveden je drugi krug 6. i 7. svibnja. Rezultati izbora za zastupnike u Sabor SRH bili su u korist HDZ-a, a isto tako i u općini Otočac.²⁰ Nakon provedenih izbora počele su pripreme za konstituiranje Sabora, a na lokalnim razinama pripreme za konstituiranje općinskih skupština.

---

16 Preuzeto iz portala Glas Gacke, "25. godina od osnutka Inicijativnog odbora HDZ Like, Gacke i Krbave. Inicijativni odbor HDZ-a su činili: predsjednik Dražen Bobinac, potpredsjednik Josip Bulog, tajnik Milan Orešković – Pan. Za članove Inicijativnog odbora HDZ-a su izabrani: Ante Karić, Ivan Bižanović, Josip Grčević – Šerif, Željko Laškarin, Josip Tonković, Emil Orešković, Franjo Orešković, Stjepan Kostelac, Božo Rogić, Josip Rogić, Ivica Dubravčić, Drago Kostelac, Franjo Premuž. Za predsjednika općinskog odbora HDZ-a općine Otočac izabran je Dražen Bobinac, za glavnog tajnika Milan Orešković - Pan, a za političkog tajnika Joso Kregar."

17 Zabilježske predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac iz 1990. i 1991. „Tada je HDZ općine Otočac imao 1260 registriranih članova.”

18 Nedjeljni Vjesnik, 11. 3. 1990. Josip Cvitković, "Podružnica HDS", Večernji list, 25. 3. 1990. Josip Cvitković, „Bez olakih obećanja”; Vjesnik, 26. 3. 1990. Josip Cvitković, „HKDS: Nema političkih emigranata.“

19 Večernji list, 16. 4. 1990. „Josip Cvitković; “Za Hrvatsku, ali ne ustašku“. Wikipedija, Srpska demokratska stranka.

20 Glas Gacke, 22. 4. 2015. “Na današnji dan prvi krug višestranačkih izbora u Hrvatskoj.”

Konstituirajuća sjednica Skupštine općine Otočac održana je 23. svibnja 1990. Za predsjednika SO-a izabran je Joso Kregar, za potpredsjednika Josip Bulog, za predsjednika DPV-a izabran je Stjepan Kostelac, a za zamjenika Zdenko Požgajn. U VUR za predsjednika je izabran Joso Brajković, za zamjenika je izabran Vinko Pernar, dok je u VMZ-u za predsjednika izabran Mile Poznanović, a za zamjenika Ante Oršanić, svi iz HDZ-a. Stranka SKH-SDP nije ni kandidirala svog predstavnika, iako su imali 19 odbornika od ukupno 67, koliko su činila sva tri vijeća općinske skupštine.²¹ Na ovoj sjednici nisu izabrani članovi i predsjednik Izvršnog vijeća SO-a već je, dogovorom svih triju vijeća SO-a, odlučeno da oni budu izabrani na idućoj zajedničkoj sjednici. To se i dogodilo, pa je na idućoj sjednici SO-a izabran za predsjednika VUR-a Ivan Pavelić, a razriješen dotadašnji predsjednik Joso Brajković iz HDZ-a koji je nakon toga izabran za predsjednika Izvršnog vijeća SO-a. Za članove IV-a izabrani su Ivan Vičić, Ivan Furlan, Vera Orešković, također iz HDZ-a, Mihovil Gomerčić, član HKDS-a, Srećko Žubrinčić, nezavisni kandidat i Đorđe Mihovilović, član SDS-a. Osim njih, za članove Izvršnog vijeća po funkciji izabrani su: Ilija Dugandžija, predsjednik Komiteta za privredu, Božo Pavelić, predsjednik Komiteta za društvene djelatnosti, Josip Kazda, sekretar Sekretarijata za narodnu obranu i Nikola Stojanović, direktor općinske Uprave društvenih prihoda, svi članovi SKH-SDP. Njihov izbor pokušali su osporiti predstavnici ove stranke, ali u tome nisu uspjeli.²²

Nakon izbora i konstituiranja, općinsku vlast dočekali su stari gospodarski i društveni problemi, pad proizvodnje i zaposlenosti, tehnološki višak radnika i pad standarda stanovništva. Nakon analize zatečenog stanja u gospo-

---

21 Vjesnik, 24. 5. 1990. „Predsjednik Joso Kregar.“

22 Večernji list, 21. 6. 1990. Josip Cvitković, „Pristupnice unijele pomutnju“, „Mandat općinske vlade predstavio ih je kao članove SKH-SDP, no pošto su predstavnici te stranke iznijeli da nemaju njihovih pristupnica i da traže udio u vladi sukladan broju osvojenih glasova na izborima, za riječ se javio predsjednik općinske organizacije HDZ-a i zastupnik u Saboru SRH Dražen Bobinac. On je (ne)potpisivanje pristupnica ocijenio manipulacijom i zaprijetio da će i kandidati za članove Izvršnog vijeća iz HDZ-a povući svoje pristupnice. Sve skupa, čini se, još je više zakomplicirao odbornik Boško Ljuština, rekavši da su Stojanović i Dugandžija u međuvremenu potpisali pristupnice Saveza socijalista. Unatoč svim nedorečenostima izabrani su novi članovi općinske vlade. Svi su dobili dovoljno glasova, a najviše (54 od ukupno 58) Mihovil Gomerčić.“

darskom i društvenom životu općine, IV SO-a planirao je donijeti mjere za sprječavanje negativnih gospodarskih kretanja i mjere za ubrzani razvoj gospodarskog i društvenog života. Te mjere su se odnosile na stvaranje uvjeta za svestrani razvoj slobodnog poduzetništva, smanjenje postojeće regulacije koja guši inicijativu i motivaciju postojećih gospodarskih subjekata i otežava rad općinske uprave. Takva očekivanja nisu bila nerealna jer je u novonastalim demokratskim promjenama trebalo stvarati uvjete u kojima će svi oblici vlasništva biti ravnopravni. Očekivalo se da mali gospodarski subjekti postanu značajan čimbenik povećanja zaposlenosti i gospodarskog razvoja općine. Takvi gospodarski subjekti bili bi locirani u selima, pri čemu bi općina stvorila urbanističke i mikrolokacijske pretpostavke za njihovu izgradnju.

Temeljnu i vrlo važnu pretpostavku sveukupnog življenja i gospodarskog razvoja općine predstavljala je komunalna infrastruktura. Zbog toga su vrlo brzo održani sastanci s predstavnicima Elektroprenosa i PTT-a Gospić radi izgradnje dalekovoda Otočac – Brinje i instaliranja čvorne centrale u Otočcu te rubnih centrala u Brinju, Križpolju, Brlogu, Ličkom Lešću i Vrhovinama. Nakon toga bi se pristupilo izgradnji mjesnih mreža. Od vitalnog značaja za razvoj cijelog područja bila je izgradnja kvalitetnih prometnica koje bi omogućile bolje povezivanje gackog prostora s Hrvatskim primorjem, prema kuda ovo područje gospodarski, prometno, povijesno i kulturološki gravitira. Također je planirana izgradnja kvalitetnih lokalnih prometnica i mostova na rijeci Gacki kako bi se stanovništvu u pojedinim selima poboljšala kvaliteta stanovanja i gospodarski razvijao taj prostor. Posebnu brigu općinska vlast posvetila je zaštiti rijeke Gacke, njenih vodotoka i izvorišta, kao i svih izvora pitke vode u općini, namjeravajući formirati javno poduzeće ili dioničarsko društvo koje bi brinulo o gospodarenju vodama na području općine. Namjera je bila ukinuti i transformirati dotadašnje skupo, neracionalno i neefikasano SIZ-ovsko organiziranje i stvoriti funkcionalniji i prihvatljiviji fondovski ili agencijski oblik. Općinska vlast je, kroz programska opredjeljenja, planirala racionalizirati poslovanje društvenih djelatnosti, debirokratizirati pravosuđe i izvršiti organizacijsko preustrojstvo te ih kadrovski i tehnološki obnoviti.²³

---

23 Programske osnove Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 20. 6. 1990, 1-7.

Iako su se ove mjere i programska opredjeljenja odnosila na razdoblje od 1991. do 1995. općinska vlast ih je namjeravala provoditi odmah nakon konstituiranja, ali su događaji na lokalnoj i republičkoj razini krenuli u drugom pravcu jer je već krajem lipnja došlo do štrajkova u većini otočkih poduzeća. Zbog niskih plaća, velikog broja administrativnog osoblja i neisplaćivanja regresa došlo je do štrajka u tekstilnoj tvornici Oteks i razrješenja dužnosti direktora i trojice rukovoditelja. Slično je bilo i u tvornici namještaja INO Otočac, u kojoj je radnički savjet razriješio direktora zbog nagomilanih poslovnih problema.²⁴

Srpska oružana pobuna i početak Domovinskog rata u općini Otočac

Do pogoršanja političkih prilika u SRH došlo je već nakon prvih višestranačkih izbora. U lipnju 1990. započelo je protuustavno djelovanje i prekrajanje teritorijalno-administrativnog ustroja SRH koji su pokrenuli pobunjeni Srbi u Hrvatskoj. SO Knin je 27. lipnja 1990. donio "Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like". To je bio začetak "srpskih autonomnih oblasti (SAO)" u Hrvatskoj.²⁵ Osnivanje ovih oblasti, pripreme srpsko-crnogorskog agresora za rat, naoružavanje i pobuna dijela srpskog stanovništva, provođenje velikosrpske politike da "svi Srbi žive u jednoj državi, puzajuća, a zatim otvorena agresija na RH doveli su do Domovinskog rata."²⁶ Svi ovi događaji u SRH bili su izvanredno stanje, bez obzira na to što rat još nije eskalirao, ali je postojala stalna nape-

---

24 Večernji list, 1. 7. 1990. Josip Cvitković, "Ni polovično rješenje", Večernji list, 16. 7. 1990. Josip Cvitković, "Vruća fotelja?!"

25 Ante Nazor, Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih., 35.

26 Narodne novine 174/2004., Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji, čl.2.st.2 Pod sudjelovanjem u obrani neovisnosti, teritorijalne cjelovitosti, suvereniteta Republike Hrvatske, odnosno vrijeme neposredne ugroženosti suvereniteta Republike Hrvatske (u daljnjem tekstu: obrana suvereniteta Republike Hrvatske), u smislu stavka 1. ovoga članka, podrazumijeva se oružani otpor agresoru i djelovanje u izravnoj svezi s tim otporom (odlazak u postrojbu, na borbeni položaj i povratak te obuka i priprema za odlazak na bojište) u vremenu od 5. kolovoza 1990. do 30. lipnja 1996.

tost između vodstva pobunjenih Srba i novoizabranih hrvatskih vlasti.²⁷ I na općinskoj razini došlo je do pogoršanja odnosa između hrvatskog i srpskog stanovništva. Članovi SDS-a, uz pomoć raznih obavještajnih službi, nastojali su destabilizirati općinsku vlast širenjem raznih glasina, laži i poluistina, optužujući ih za teško socijalno i gospodarsko stanje u općini Otočac. Istina je bila drugačija. Kao rezultat takvih aktivnosti već su 1. kolovoza 1990. organizirani prosvjedi u prijevozničkom poduzeću Auto-prevoz Otočac, kemijskoj tvornici Cosmochemia, tvornici namještaja INO Otočac, Industrogradnji Ličko Lešće, 2. kolovoza u drvenoj industriji Vrhovine, dok je tijekom kolovoza kod Vrhovina vlak naletio na hrpu kamenja na pruzi.²⁸ Ovi prosvjedi nisu bili izdvojeni slučajevi, niti su se događali samo u općini Otočac, već diljem Hrvatske i treba ih promatrati u kontekstu srpskog "izjašnjavanja" o autonomiji koje je bilo najavljeno od 19. kolovoza do 2. rujna 1990. Zbog ovakve političke i sigurnosne situacije IV SO Otočac 17. kolovoza. 1990. održao je hitnu sjednicu, na kojoj se raspravljalo o sigurnosnom stanju u općini i uvođenju mjera pripravnosti u slučaju narušavanja javnog reda i mira. Na sjednici je konstatirano da su neke mjere već provedene ili se provode po poduzećima i općinskim institucijama i da će se adekvatno postupiti u slučaju narušavanja javnog reda i mira.²⁹

Uočeno je da netrpeljivost prema hrvatskom stanovništvu i lokalnoj vlasti, osim članova SDS-a, potenciraju članovi kontraobavještajne službe (KOS) i pojedini pripadnici JNA koji pokušavaju izazvati sukobe civila i vojnika, tajno naoružavaju Srbe i angažiraju ih u oružanoj pobuni protiv legalne hrvatske vlasti. Osim tajnog naoružavanja, pripadnici srpske nacionalnosti bili su privilegirani i u dobivanju dozvola za legalno naoružavanje. Samo u

---

27 Ivan Kosnica, Uredbe iz nužde predsjednika Republike Hrvatske iz 1991. – 1992. Pregledni znanstveni rad, Zbornik PFZ, 6 (1), 2011.157.

28 Davor Peitel, Na prvoj crti protiv smrti, 2011.18..

29 Zapisnik s 8. hitne sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 17. 8. 1990., sjednici koja je započela u 22 sata, a završila u 23.37 prisustvovali su: Joso Brajković, predsjednik, Nikola Stojanović, Vera Orešković, Mihovil Gomerčić, Srećko Žubrinić, Ivan Vičić, Željko Fajdetić, Josip Kazda, Božo Pavelić, članovi Izvršnog vijeća SO-a i Milan Kranjčević, tajnik Izvršnog vijeća. Osim ovih osoba sjednici su prisustvovali: Joso Kregar, predsjednik SO-a, Slavko Orešković, tajnik SO-a, Ante Marinić, načelnik Stаницe javne sigurnosti Otočac, Žarko Furlan, referent u Općinskom sekretarijatu za NO, Mirko Kostelac, načelnik Štaba teritorijalne obrane Otočac.

razdoblju od 1989. do 1990. odobreno im je 64 % dozvola od ukupno izdanih u općini Otočac, iako su u ukupnom stanovništvu općine činili 31 %.

Tablica br. 6. Broj izdanih dozvola za oružje od 1. 6. 1989. do 1. 6. 1990.

Općina	Lovačke puške	Lovački Karabini	Kombinirane puške	Pištolji i revolveri	Sportsko oružje	Ukupno	Hrvati	Srbi	Jugoslaveni	Muslimani
Gospić	62	33	3	66	6	170	72	93	4	2
Gračac	57	31	-	49	-	137	22	115	-	-
Otočac	28	21	8	58	13	128	46	82	-	-
Donji Lapac	29	17	-	56	4	106	1	103	-	2
Titova Korenica	37	16	1	111	3	168	22	143	-	3
Ukupno:	213	118	12	340	26	709	163	536	4	6

Izvor: Izrada autora prema Zabilježkama predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, Brajković, J.

Osim osoba srpske nacionalnosti bilo je i osoba hrvatske nacionalnosti koje su, vrlo aktivno, u nekim poduzećima radile protiv hrvatske vlasti, osnivale Savez komunista-Pokret za Jugoslaviju (SK-PKJ) i podržavale sve one koji su bili za ostanak Hrvatske u Jugoslaviji. Politička i sigurnosna situacija dodatno se pogoršala nakon što su 17. kolovoza pobunjeni Srbi postavili barikade kod Knina koje su čuvale naoružane straže. Tog dana naoružani građani provodili su osiguranja oko Donjeg Lapca, Gračaca i Titove Korenice. U Gračacu je okupljena masa provalila u stanicu milicije namjeravajući oteti oružje, što im nije uspjelo. U Donjem Lapcu održan je protestni skup na kojem su zatražene ostavke načelnika milicije i zapovjednika milicije u Srbu.³⁰ Vrlo brzo došlo je do blokiranja drugih prometnica u Dalmaciji i Lici, a predsjednik SO Knin Milan Babić proglasio je ratno stanje Srba u Hrvatskoj. Situacija se dodatno komplicirala i u općini Otočac nakon što

³⁰ Davor Marijan, Djelovanje JNA i pobunjenih Srba u Lici 1990. – 1992., 219.

su naoružani Srbi 25. kolovoza postavili barikade na prometnicu Otočac – Vrhovine, u Brakusovoj Dragi.³¹ Političko i sigurnosno stanje pogoršano je nakon što su pobunjeni Srbi u drugoj polovici 1990. i početkom 1991. u mnogim općinama i MZ-ima u Hrvatskoj donijeli odluke koje su bile u cijelosti protivne tadašnjim pozitivno-pravnim propisima, a odnosile su se na upravno-teritorijalnu dezintegraciju Republike Hrvatske. ”Te odluke su se odnosile na osnivanje i konstituiranje Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like, od strane SO Knin, SO Donji Lapac i SO Obrovac te odluke o pripajanju ovoj Zajednici općine Gračac, općine Vojnić i općine Dvor.”³²

Ovi događaji imali su svoj odjek i u općini Otočac. Pokušaji da se raspiše referendum za pripojenje dijela općine Otočac navedenoj zajednici počeli su već u srpnju 1990. sa zahtjevom pojedinih odbornika SDS-a da SO Otočac donese odluku o raspisivanju referenduma za izdvajanje nekih MZ-a iz općine Otočac i njihovo pripajanje općini Titova Korenica. Prema zahtjevu ovih odbornika, a u organizaciji SDS-a, referendum je trebalo provesti 22. kolovoza 1990. Zbog toga je IV održao izvanrednu sjednicu 21. kolovoza 1990. i donijelo sljedeći zaključak:

- U cijelosti se podržava Predsjedništvo Republike Hrvatske i Vlada Republike Hrvatske u ocjeni provođenja tzv. referenduma u organizaciji SDS-a, kao protuustavnog i protuzakonitog čina.
- Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac osuđuje i ne prihvaća tzv. referendum koji je suprotan Ustavu i zakonima Republike Hrvatske, te se protivi održavanju referendumu u svim službenim prostorijama Skupštine općine Otočac.
- Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac zahtjeva od svih državnih službi da osiguraju potpuni red i mir na području općine, te poziva hrvatski i srpski narod da ničim ne izazovu niti potenciraju narušavanje međusobnog suživota i tolerancije.³³

---

31 Davor Peitel, Na prvoj crti protiv smrti, str. 19.

32 Brekalo, Miljenko; “Povijesni prikaz i pravni karakter normativnih akata Republike Srpske Krajine”, Izvorni znanstveni rad, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, 2012., 558.-560.

33 Zapisnik s 9. izvanredne sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac. Izvan-

S ovim zaključcima idući dan, tj. 22. kolovoza 1990., upoznato je Predsjedništvo i Vlada RH, a Ustavnom sudu podnesen je Zahtjev za ocjenu ustavnosti i zakonitosti odluka o raspisivanju referenduma. U međuvremenu, do okončanja postupka pred Ustavnim sudom RH, IV SO-a i Predsjedništvo SO-a nisu namjeravali o ovome raspravljati na sjednicama SO-a, ni donositi ovakvu odluku. Naravno da pobunjeni Srbi i inicijatori referenduma nisu bili zadovoljni ovakvim zaključcima i stavovima, pa su nastavili po MZ-ima pripremati održavanje referenduma. To se i dogodilo u studenom i prosincu 1990. kada je, na zborovima građana, 16 MZ-a donijelo odluku o raspisivanju referenduma o izdvajanju iz općine Otočac i njihovo spajanje s teritorijem općine Titova Korenica. I na području općine Senj bilo je sličnih inicijativa. U mjestu Vrzići Zbor građana 28. studenoga donio je Odluku o raspisivanju referenduma radi odlučivanja o izdvajanju mjesta Vrzići iz MZ-a Vratnik i pripajanju MZ-u Brlog u općini Otočac.³⁴ Ustavni sud RH poništio je odluke ovih MZ-a 4. srpnja 1991., što se moglo i očekivati jer “izjašnjavanje građana na referendumu ima samo savjetodavni karakter jer rezultat referenduma ne obvezuje Sabor Republike Hrvatske da donese zakon u skladu s mišljenjem građana izraženim na referendumu.”³⁵

---

redna sjednica Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac održana je 21. 8. 1990. u prostorijama Izvršnog vijeća. Počela je u 21 sat, a završila u 22.40 s dnevnim redom: Informacija o održavanju referenduma SDS-a. Sjednici su prisustvovali: Joso Brajković, predsjednik, te članovi Vera Orešković, Ivan Vičić, Srećko Žubrinčić, Božo Pavelić, Josip Kazda, Željko Fajdetić, Mihovil Gomerčić i Milan Kranjčević, tajnik Izvršnog vijeća. Osim njih sjednici su prisustvovali: Ante Marinić, načelnik SJS-a Otočac (kasnije Policijske postaje), Joso Kregar, predsjednik SO-a, Dražen Bobinac, saborski zastupnik, Josip Bulog, potpredsjednik SO-a. Zapisnik je vodio Mihovil Gomerčić. Joso Kregar, predsjednik SO-a, dao je uvodno obrazloženje a Milan Kranjčević, tajnik IV-a, obrazložio je Informaciju. U raspravi su sudjelovali: Dražen Bobinac, Milan Kranjčević, Ante Marinić, Srećko Žubrinčić, Josip Bulog, Joso Kregar, Ivan Vičić, Josip Kazda, Joso Brajković.

34 NN/21/1991 (2.5.1991.), Odluka Ustavnog suda RH br. U/I-34/1991. od 10. 4. 1991.

35 NN/35/1991., Odluka Ustavnog suda RH br. U/IV-83/1991. od 4.7.1991. Mjesne zajednice koje su donijele odluku o izdvajanju iz općine Otočac: Zalužnica 10. 11.1990., Vrhovine 16. 11. 1990., Doljani 26. 11. 1990., Srpsko Polje 27. 11. 1990., Podum 28. 11. 1990., Donji Babin Potok 29. 11. 1990., Gornji Babin Potok 29. 11. 1990., Gornje Vrhovine 29.11. 1990., Turjanski 29. 11. 1990., Škare 30.11. 1990., Drenov Klanac i Brloška Dubrava 1. 12. 1990., Ponori 1. 12. 1990., Rudopolje 1. 12. 1990., Brlog 1. 12. 1990., Glavace 1. 12. 1990. Dabar 1. 12. 1990.

Unatoč vrlo složenim političkim događajima u drugoj polovici 1990., općinska vlast u Otočcu nastojala je provoditi programske ciljeve usvojene, nakon prvih višestranačkih izbora, na sjednici SO-a prilikom konstituiranja IV SO-a. U okviru vlastitih kadrovskih i financijskih mogućnosti IV je pomagao poduzećima u restrukturiranju ili rješavanju nekih drugih poslovnih problema, kao što je pronalaženje poslovnih partnera u inozemstvu i sl. Tvornica namještaja INO, kemijska tvornica Cosmochemia, ugostiteljsko poduzeće Velebit, transportno poduzeće Autoprevoz imali su velikih problema s osiguranjem likvidnih sredstva za tekuće poslovanje i plaće radnicima. Općinska vlast je nastojala pomoći i osigurati im sredstva, bilo kao pozajmicu iz proračuna općine ili pozajmicom iz Ministarstva financija RH.³⁶ Intenzivno se surađivalo i s djelatnicima iz društvenih i komunalnih djelatnosti i državnim institucijama. S predstavnicima Republičke interesne zajednice (RSIZ) za kulturu, nastojalo se osigurati sredstva za restauraciju i konzervaciju dvokatne gotičke kapele u starom frankopanskom gradu Sokolcu u Brinju. Sredstvima Republičkog fonda za razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva Hrvatske i Samoupravne vodoprivredne zajednice (SVIZ) Hrvatske, započeta je gradnja velike crpne stanice za regionalni vodovod Stajnica – Brinje, a osigurana su i financijska sredstva za radove na izgradnji cjevovoda Sinac – Vrhovine. IV SO Otočac vodio je računa i o stabilnosti proračuna općine, naplati poreza, ali i o sve izraženijem smanjenju broja radno aktivnog stanovništva posljednjih desetljeća.³⁷ Bez obzira na svakodnevne političke probleme, općinska vlast sudjelovala je u kreiranju nekih zakona, dajući primjedbe ili prijedloge prilikom njihova donošenja, kao što je primjedba na Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o šumama.³⁸

U drugoj polovici 1990. kriza je nastavljena, a pobunjeni Srbi su razlog za nezadovoljstvo pronašli u odluci Hrvatskog sabora i donošenju Nacr-

---

36 Zabilješke predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 1990.

37 Večernji list, 29. 8. 1990., Josip Cvitković: "Nužna dodatna sredstva", Večernji list, 8. 9. 1990., Josip Cvitković

"Kompjuteri upravljaju crpkama", Večernji list, 17. 10. 1990. Josip Cvitković, "Sporan samo porez?", Večernji list, 17. 10. 1990. Josip Cvitković, „Kako zaustaviti nestajanje“.

38 Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, (Klasa: 002-5-90-01-01, Urbroj: 2159-02-90-1, od 7. 9. 1990.): Primjedbe na prijedlog (nacrt) Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama.

ta hrvatskog Ustava koncem rujna 1990. Pretpostavljali su da će se usvajanjem novog Ustava na njih gledati kao na nacionalnu manjinu, a ne kao na konstitutivan narod u Hrvatskoj. Uskoro su Srbi, na zajedničkoj sjednici Privremenog predsjedništva Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like i Predsjedništva Srpskog nacionalnog vijeća (SNV), usvojili tekst prijedloga Statuta Srpske autonomne oblasti Krajina. Ovaj prijedlog poslali su na uvid Predsjedništvu SFRJ, predsjedniku Sabora RH, predsjedniku RH Franji Tuđmanu i Ustavnoj komisiji Hrvatskog sabora.³⁹ Unatoč ovakvim pritiscima, Ustav Republike Hrvatske donesen je 22. prosinca 1990. Budući da se političko i sigurnosno stanje u općini Otočac nije smirivalo, bilo je potrebno formirati Zajednički štab policije, što je i učinjeno početkom prosinca 1990., a u njega su ušli zapovjednik SJS-a, saborski zastupnik, predsjednik SO-a, predsjednik IV SO-a, sekretar Sekretarijata za narodnu obranu i načelnik Civilne zaštite (CZ) općine Otočac.⁴⁰

Pripreme za obranu općine Otočac

Razvoj političke i sigurnosne situacije prije i nakon donošenja Ustava Republike Hrvatske, pobuna dijela građana srpske nacionalnosti nakon prvih višestranačkih izbora, naoružavanje Srba i ostali događaji u RH i Jugoslaviji, o kojima je bilo riječi, predstavljali su početak rata. Zbog svega toga bilo je nužno pripremati obranu gackog područja. Pripreme za obranu počele su još u prosincu 1990. formiranjem zajedničkog štaba policije, a nakon toga pripremanjem za formiranjem manjih grupa dragovoljaca koji bi predstavljali jezgru oružanih formacija. Budući da se nije raspolagalo adekvatnim naoružanjem, oslonac su bile osobe s lovačkim naoružanjem. U pripreme za obranu bili su od početaka aktivno uključeni HDZ i općinska vlast koja je također radila na organiziranju dragovoljačkih grupa, animiranju mladih osoba za policijsku obuku, nabavci oružja, stvaranju robnih

---

39 Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, str. 93.

40 Davor Peitel, *Na prvoj crti protiv smrti*, str. 21. Dražen Bobinac, saborski zastupnik, Joso Kregar, predsjednik SO-a, Srećko Žubrinić, zapovjednik SJS-a, Joso Brajković, predsjednik IV-a, Josip Kazda, sekretar Sekretarijata za narodnu obranu, Dragan Katalinić, načelnik Civilne zaštite.

rezervi hrane, goriva, sanitetskog materijala i ažuriranju postojećih planova obrane. Kriza je dodatno produbljena početkom 1991. nakon što su odbornici SDS-a prestali dolaziti na sjednice SO-a Otočac, a znatan broj policajaca srpske nacionalnosti u PP-u Otočac verbalno je podržao srpsku pobunu. JNA se već otvoreno svrstala na pobunjeničku stranu, a zapovjednik vojarne u Otočcu 14. siječnja 1991., putem lokalne radijske postaje, zahtijevao je od Hrvata da predaju oružje ako ga imaju. Dana 17. siječnja većina policajaca srpske nacionalnosti odbila je potpisati izjavu o lojalnosti hrvatskoj državi, a početkom veljače odbili su staviti hrvatska obilježja na svoje odore, napustili su službu i većina ih je otišla na pobunjeničku stranu. Na sve očitije provokacije JNA i pobunjenih Srba općinska vlast nije reagirala. Naprotiv, na sastancima sa zapovjednikom vojarne ili predstavnicima pobunjenih Srba pokušavalo se smirivati situaciju, no bez uspjeha. Čak su, sve do oružane agresije, isplaćivane plaće i materijalni troškovi zaposlenicima osnovne škole i područnih škola, zaposlenicima Doma zdravlja i veterinarske ambulante u Vrhovinama te zaposlenicima u mjesnim uredima u Brlogu, Škarama i Vrhovinama.⁴¹ Zbog ovakvog političkog i sigurnosnog stanja, pripreme za obranu obuhvaćale su i pripremljenost za izvanredne prilike policije, općinskih službi, ustanova, poduzeća i stanovništva. Procjenjivano je njihovo funkcioniranje u izvanrednim okolnostima, brojno stanje i moral pojedinih sudionika koji bi mogli biti angažirani u takvim okolnostima. Već u ožujku 1991. organizirane su seoske straže u selima s hrvatskim stanovništvom i formirani nenaoružani dobrovoljački odredi. U proračunu općine planirana su financijska sredstva za obuku osoblja i nabavu opreme za Civilnu zaštitu, uređenje izmještajnih lokacija ratnog predsjedništva i IV SO-a, kupnja infracrvenih uređaja za noćno promatranje, četiri ručna bacača, 50 pušaka, 13 pištolja i uređaje za uzbunjivanje. Organiziranje protupožarne zaštite po poduzećima, ustanovama i MZ-ima bila je također obveza općinske vlasti. Ona je organizirana u suradnji s vatrogasnim savezom, šumarijom, mjesnim zajednicama, aeroklubom i Dobrovoljnim vatrogasnim društvom (DVD) Otočac tako da je, u slučaju potrebe, moglo biti angažirano preko 170 osoba, organiziranih u 19 interventnih grupa.

---

41 Isto, 22-60

Eskaliranjem srpske pobune sve teže su funkcionirale pojedine djelatnosti u općini. Osim problema u gospodarstvu, do poslovnih problema došlo je i u radu fonda u stambenom i komunalnom gospodarstvu jer je sve više korisnika njihovih usluga kasnilo s plaćanjem obveza. Problema je bilo i u društvenim djelatnostima koje nisu mogle normalno funkcionirati na cijelom području općine.⁴² Ustrojavanjem satnije posebne jedinice policije za općinu Otočac 25. ožujka 1991. pobuna ne jenjava. Pobunjeni Srbi blokiraju prometnicu Otočac – Dabar i pljačkaju putnike, a JNA razmješta vojnike na Žutu Lokvu i pojačava položaje u Zalužnici. Pripreme za obranu intenziviraju se pozivom stanovnicima Gacke da se dragovoljno prijave u oružane postrojbe, što se i dogodilo. U dva dana, tj. do 7. svibnja, prijavilo se oko 500 dragovoljaca koji su raspoređeni u pričuvni sastav policije ili u postrojbu formirajućeg ZNG-a. O svemu ovome brinuli su Zajednički štab policije, općinska vlast, HDZ, Zapovjedništvo ZNG-a i Krizni štab općine Otočac. Pobunjeni Srbi nastavili su terorističke akcije pa već 25. lipnja pucaju na vozača kamiona, a 1. srpnja 1991. napadaju policijsku patrolu u selu Glavace i u selu Brlog napadaju putnike i otimaju im dragocjenosti i vozilo. Kulminacija terorističkih aktivnosti pobunjenih Srba bilo je ubojstvo policajca 19. srpnja 1991., nakon čega dolazi do oružanih napada pobunjenih Srba i JNA na gacki prostor.⁴³

Zaključak

Gospodarstvo je prije devedesetih karakteriziralo slabo poslovanje gospodarskih subjekata, visoka stopa inflacije u državi, nelikvidnost i pad standarda stanovništva. Politički odnosi hrvatskog i srpskog stanovništva bili su pod utjecajem velikosrpske hegemonističke politike s jedne strane i nastojanjem hrvatskog naroda za višestranačjem i željom za stvaranjem vlastite države, s druge strane. Ovakvo političko ozračje manifestiralo se i na političke odnose u općini Otočac. Skoro istovremeno s događajima u

---

42 Do prvih višestranačkih izbora ovaj fond je nosio naziv Samoupravna interesna zajednica za društvenu djelatnost.

43 Ruža, Orešković, I glasom se branio Otočac, 2011. 20-21.

Hrvatskoj, u drugoj polovici 1989. aktivisti pojedinih stranaka pripremaju osnivanje političkih stranaka u općini Otočac. Takve aktivnosti dovele su do pobune dijela građana srpske nacionalnosti u prvoj polovici 1990. Nakon provedenih izbora i konstituiranja vlasti na državnoj i lokalnoj razini, a u suradnji s pripadnicima JNA i obavještajnim službama Jugoslavije, organiziraju štrajkove po poduzećima i prosvjedne skupove diljem općine, nastojeći destabilizirati lokalnu vlast. Pobuna je nastavljena terorističkim djelovanjem, pljačkanjem putnika, blokadom prometnica, donošenjem odluka o izdvajanju 16 MZ-a iz općine Otočac i njihovim pripajanjem općini Titova Korenica.

Unatoč planovima i strategijama oporavka koje su imale razvojan i održiv karakter, a koje je općinska vlast namjeravala provoditi odmah nakon konstituiranja, zbog događanja na lokalnoj i republičkoj razini (razini Hrvatske) nisu se realizirali. Zbog iznesenih činjenica može se zaključiti kako su gospodarska i politička situacija općine Otočac od 1989. do 1995. imale uzročno-posljedičnu vezu. Stanje gospodarstva koje se krajem 80-ih pogoršavalo nije se moglo razvijati zbog nepovoljnog političkog okruženja, dodatno opterećenog ratnim zbivanjima. Upravo iz tog razloga oporavak i daljnji razvoj područja općine Otočac zahtijevali su duže razdoblje od očekivanog.

Literatura

BREKALO, Miljenko, Povijesni prikaz i pravni karakter normativnih akata Republike Srpske Krajine, Izvorni znanstveni rad, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, 2012.

BARIĆ, Nikica; Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.

Grupa autora, Otočac u ratnim bilješkama, Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke, Gaea d.o.o. Zagreb, 2012.,

Ličko-senjska županija – Županijski Zavod za prostorno planiranje, razvoj i zaštitu okoliša, Prostorni plan Ličko-senjske županije, Gospić, srpanj 2002.

NAZOR, Ante, Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata – Zagreb, Zagreb, prosinac 2011.

NJAVRO, Mato, Gacka – zemlja i voda, Hrvatska tiskara d.d., Zagreb, 1999.

KRANJČEVIĆ, Mile, Gacka Program integralnog upravljanja okolišem i održivi razvoj, HGK, ŽK Otočac, Otočac, svibanj 2005.

HOLJEVAC, Željko, Gackom kroz povijest, Hrvatski radio Otočac, Otočac 2009.

KOSNICA, Ivan, Uredbe iz nužde Predsjednika Republike Hrvatske iz 1991. – 1992., Pregledni znanstveni rad, Zbornik PFZ, 6(1), 2011.

OREŠKOVIĆ, Ruža, I glasom se branio Otočac, Katedra Čakavskoga sabora pokrajine Gacke, Gaea d.o.o. Zagreb, 2011.

PEITEL, Davor, Na prvoj crti protiv smrti (Prilozi o povijesti regije Gacke u Domovinskom ratu 1991.-1993.), Memoarsko gradivo, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata – Zagreb, 2011.

Zapisnik s 9. zajedničke sjednice VUR-a, VMZ-a i DPV-a od 4. srpnja 1991.

Zapisnik s 8. hitne sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 1990.

Zapisnik s 9. izvanredne sjednice Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 1990.

Zabilješke predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 1990. i 1991.

BRAJKOVIĆ, Joso, Osobne bilješke predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, 1990.-1991.

Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj U/IV-83/1991. od 4. srpnja 1991., NN 35/91

MARIJAN, Davor, Djelovanje JNA i pobunjenih Srba u Lici 1990. – 1992.

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine, br. 90/92., 30. 12. 1992.

Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, Društveni plan razvoja općine Otočac za razdoblje od 1986. do 1990.

Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku, Analiza društveno – ekonomskog razvoja općine Otočac za razdoblje 1986. – 1996., Otočac, rujan 1990.

Općinski komitet za privredu, urbanizam i komunalne poslove, Zavod za društveno planiranje, cijene i statistiku Otočac, Informacija o financijskim rezultatima OUR-a privrede, društvenih djelatnosti i RZ, organa DPZ i SIZ-a u razdoblju I.-IX. 1989. Otočac, studeni 1989.

Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac, Programske osnove Izvršnog vijeća Skupštine općine Otočac, Otočac 1990.

Portal Glas Gacke – 25. godina od osnutka Inicijativnog odbora HDZ-a, Like, Gacke i Krbave

Izvršno vijeće Skupštine općine Otočac (Klasa: 002-5-90-01-01, Ur.broj: 2159-02-90-1, od 7. 9. 1990.) Primjedbe na prijedlog (nacrt) Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o šumama

NN/21/1991., Odluka Ustavnog suda RH br.U/5-34/1991. 2. 5. 1991.

NN/35/1991. Odluka Ustavnog suda RH br. U/IV-83/1991. 4. 7. 1991.

NN/174/2004. Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji

Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva, dostupno na: www.dzs.hr

Josip Cvitković, Večernji list, 14. 2. 1990., 19. 2. 1990., 5. 3. 1990., 28. 2. 1990., 16. 4. 1990., 21. 6. 1990., 29. 8. 1990., 8. 9. 1990., 17. 10. 1990.

31. Josip Cvitković, Nedjelji Vjesnik, 11. 3. 1990.

32. Josip Cvitković, Vjesnik, 24. 5. 1990.

U Otočcu, kolovoz 2018.

Tomislav Brajković

LEKSIKON LIČANA

Državni arhiv u Gospiću, 2017.

U nakladi Državnog arhiva u Gospiću (edicija: Prilozi za povijest Like, knjiga 23.) izdana je godine 2017. i u prosincu iste godine predstavljena knjiga Leksikon Ličana. Opremljen fotografijama ponekih osoba, ovaj Leksikon na 337 stranica donosi gdje god kraću, a gdje god obimniju biografiju 363 Ličanke i Ličana koji su svoj radom na različitim područjima djelovanja obilježili svoje vrijeme. Uredništvo je, osim rođenih Ličana, u Leksikon uvrstilo i one osobe koje su profesionalno djelovale u Lici, iako nisu rođene na tom području. Geografski su obuhvaćeni prostori između Velebita na zapadu te Plješivice i masiva Kapele na istoku, uključujući i karlovačko primorje. U Leksikon nisu uključene osobe koje su u vrijeme izdavanja knjige bile na životu, a rođene su nakon 1951. godine. Uredništvo je, pak, u ovaj leksikografski popis Ličana uključilo i ona imena iz naše najranije prošlosti, poput kneza Borne koji se spominje kao i dux Guduscanorum, odnosno knez Gatčana, područja oko Gacke, što se – po nekim povjesničarima – može odnositi na cijelu Liku i Krbavu.

U predgovoru koji potpisuje glavni urednik potanko se navode svi značajniji raniji prinosi ličkoj biobibliografiji: od prvih zapisa o zaslužnim Ličanima u Ličkom kalendaru iz prve polovice 20. stoljeća, preko rubrika Lički umjetnici i Istaknuti Ličani u Ličkim novinama (1953. i 1954. godine), do priloga iz zagrebačkog časopisa Vila Velebita naslovljena Milenijski leksikon poznatih ličnosti i Mali leksikon Ličana i Primoraca. Osim ovih izvora, uredništvo je koristilo mnoge arhivske izvore i raznovrsnu literaturu temeljem kojih su izrađeni biografski zapisi pojedinih osoba, kao i biobibliografske natuknice iz različitih izdanja Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Popis izvora nalazi se na kraju svakog biografskog zapisa. Za osobe koje su bili autori publiciranih djela, taj popis također se donosi na kraju zapisa.

U prikazu biografskog djela poput ovoga kojemu je cilj obuhvatiti sve poznate osobe s određenog područja, ne bi bilo prikladno izdvajati bilo koje ime, bez obzira na značaj zasluga. Lici i hrvatskoj domovini doprinosili su

i vojskovođe i slikari, i političari i fizičari, i nastavnici i liječnici, i klerici i ratnici, i znanstvenici i književnici, i pjevači i sportaši, i zoolozi i glumci, i agronomi i veterinari, i novinari i povjesničari, i pedagozi i inženjeri. Na koncu, djelo je predano čitateljstvu koje će imati priliku upoznati se sa svakom osobom i sa svakim životom ispričanim u ovome Leksikonu.

Uređeno po znanstvenim standardima izrade biografskih leksikona, ovo djelo predstavlja značajan prinos ne samo lokalnoj, nego i hrvatskoj bibliografiji. Ono je izvrstan i jedinstven priručnik ličkoj historiografiji. Posebnu vrijednost ovo djelo ima s obzirom na one rođene Ličane koji su djelovali drugdje po Hrvatskoj ili u drugim zemljama: važno je, naime, znati ne samo tko su, već i odakle su (!) osobe koje su se istakle u svojem profesionalnom djelovanju.

Lika je u prošlosti bila prostor susreta, ali i sukobljavanja. U ratnim vihorima uništeni su zapisi o mnogim ne manje zaslužnim osobama kojih upravo zbog nedostatka tih zapisa nećemo naći u ovome Leksikonu. Sabrani i obrađeni podaci u ovoj knjizi stoga su vrijedan doprinos poznavanju Like i Ličana u prošlosti u svim sferama života.

Glavni urednik Leksikona je Ivica Mataija, a izvršni urednik Ante Bežen. Uredništvo čine Mile Bogović, Mandica Frković Kovačević, Vesna Grahovac-Pražić i Sanja Vrcić Mataija. Suradnici, odnosno autori pojedinih biografskih zapisa su: Ante Bežen, Ana Tomljenović, Danijela Marjanić, Ivan Brlić, Ivica Mataija, Ivan Mance, Jure Karakaš, Mile Bogović, Marko Čuljat, Mirko Raguž, Sanja Vrcić Mataija, Tatjana Kolak i Vesna Grahovac-Pražić.

Ante Gverić

Vesna Grahovac-Pražić

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SIMPOZIJ U GOSPIĆU

Udruga *Pasijska baština* iz Zagreba organizira niz godina međunarodni znanstveni simpozij pod motom *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*. Simpozij svake godine istražuje pasionsku baštinu jednog hrvatskog područja. Ove godine to je Lika i od 7. lipnja do 10. lipnja 2018. u Gospiću održan je XII. Međunarodni znanstveni simpozij s temom *Pasijska baština Like*. Pokrovitelj simpozija bila je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, a organizatori su udruga *Pasijska baština* iz Zagreba, Gospićko-senjska biskupija i Grad Gospić. Svečano otvaranje simpozija bilo je 7. lipnja u Pučkom otvorenom učilištu u Gospiću. Nakon pozdravnih riječi predsjednika udruge *Pasijska baština* Joze Čikeša, gradonačelnika Gospića Karla Starčevića i gospićko-senjskog biskupa, monsinjora Zdenka Križića, održan je koncert pučke korizmene pjevane baštine i pobožnosti Like i Gacke pod nazivom *O Isuse izranjeni...* Nastupili su članovi kulturno-umjetničkih društava iz Donjeg Lapca, Kutereva, Perušića i župni zbor iz Ličkog Lešća. Koncert je osmislio i pripremio Joško Čaleta sa suradnicima.

Radni dio simpozija održavao se u Pastoralnom centru u Ličkom Osiku. Izlaganja su okupljena kroz četiri teme: Povijesni tokovi - Domovinski rat, književnost, glazba i likovnost

Povijesni tokovi - Domovinski rat

Mijo Korade u izlaganju *Pasijski elementi u pučkim misijama u središnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću* govorio je o djelovanju isusovaca u Senjsko-modruškoj biskupiji u 18. stoljeću i njihovoj poveznici s pasionskom baštinom. O misijskom djelovanju kapucina u Lici i Krbavi i o *Pismama duhovnim*, sadržaju, književnim značajkama, filološkoj vrijednosti govorio je Ivan Missoni u izlaganju naslova *Pisme duhovne (1750.) kao Bogu ugodno pomagalo misijskog djelovanja kapucina u Lici i Krbavi*. Prikaz nastanka i djelovanja brojnih vjerskih udruga na području Like i Senja u vremenu

druge polovice 19. stoljeća i prve polovice 20. stoljeća dao je na simpoziju Ivan Brlić pod naslovom *Vjerska društva u Lici*. Udruge su imale ulogu zbližavanja crkve i klera. Značajnu ulogu u tom povezivanju imali su svećenici i sjemeništarci, ali i učitelji i drugi kulturni djelatnici. Izlaganje gospičko-senjskog biskup u miru, mons. Mile Bogovića posvećeno je svehrvatskom grobu na Krbavskom polju. Uspostavom hrvatske države moguće je i potrebno govoriti o onima koji su svoj život dali za dobro naroda i treba ih se sjećati. Prvi korak je izgradnja *Crkve hrvatskih mučenika* na Udbini, a drugi pokopati one koji nisu pokopani kao kršćani i ljudi. Bio bi to zadatak građanske udruge *Svehrvatski grob*. Grob nije slučajno smješten nedaleko *Crkve hrvatskih mučenika* i kipa Ivana Pavla II. koji poziva svijet da probudi vjeru u vrijednost nevine žrtve. Izlaganje Joze Čikeša *Može li se i treba li se i teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu* posvećeno je temi Domovinskog rata i ulozi hrvatske Crkve. Otvorio je pitanje može li se s teološkog stajališta o tome progovoriti više od ponavljanja sintagme o pravednosti obrambenog rata. Također, postavlja pitanje o fenomenu hrvatske šutnje i pita se je li taj fenomen zahvatio i hijerarhijsku Crkvu. *Poetika otpora: Druže Tito nešto bi' te pit'o* naslov je izlaganja Zvonka Martića. Propituje zašto hrvatska etnologija postsocijalizma nije pisala o socijalističkoj stvarnosti kad se zbog pjesme išlo u zatvor. Prikupio je poetske izraze Hrvata u Bosni i Hercegovini u kojim govore o Titu, agrarnoj reformi i drugim događajima iz tog vremena, a zbog njih su bivali kažnjavani.

Književnost

Pasionski tekstovi u ličkom glagoljskom Pariškom zborniku slave 73 (1375.) izlaganje je Vesne Badurina Stipčević. U literaturi je zbornik poznat i pod imenom Borislavićev jer ga je većim dijelom on pisao. Riječ je o rukopisnom pasionskom zborniku, 296 pergamentskih listova, kako kaže izlagačica u *punom smislu riječi*, a posebice je to tekst *Muka svete Margarete*. Mateo Žagar u izlaganju s naslovom *Jezične usporednice u Muci po Mateju u glagoljskom Novom testamentu (1562.) i u kodeksima Bartola Krbavca* osvjetljava jezične osobine koje tekst *Muke po Mateju* povezuju s *Berlinskim misalom* Bartola Krbavca iz 1402. godine. Josip Bratulić govorio je o

Križnom putu Matije Antuna Kuhačevića iz 18. stoljeća, političara, putnika, pjesnika i uznika nevino osuđenog. U zatvoru je pisao, a najpoznatiji je ciklus od osam pjesama. Izlaganje Jasminke Brala-Mudrovčić nosi naslov *Sertićeva Muka Gospodina našega Isukersta*. Riječ je o djelu ličkog književnika iz 1791. i 1807. godine koje autorica analizira i stavlja u kontekst s drugim ličkim pasionskim razmišljanjima. Marija-Ana Dürriegl govorila je o hrvatsko-glagoljskom rukopisu iz 15. stoljeća nastalom na području Senjsko-modruške biskupije, u kojem je zapisana verzija apokrifnog prenja Isusa s đavlom. Vesna Grahovac-Pražić govorila je o jezikoslovcu i prosvjetiteljskom piscu Šimi Starčeviću u izlaganju pod naslovom *Pasionske teme u djelu Šime Starčevića*. Izdvojila je pasionske teme u djelu *Homelie i Razmišljanje sedam xalostih Blaxene divice Marie koje se csini na gori Kalvarii u Karlobagu*. U izlaganju Ljiljane Sabljak *Zašto čitati Frana Biničkog danas?* bilo je riječ o potrebi revalorizacije književnog i prevodilačkog rada Ličanina, svećenika, političara i književnika Frana Biničkog. Autorice Andrea Radošević i Marinka Šimić u izlaganju *Tumačenje Isusove muke u Kolunićevu zborniku* govore o prisustvu korizmenjaka u Lici i posebno analiziraju, književno i jezično, propovijed *Na Veliki petak*. O književnom djelu Mile Budaka govorila je Ivana Sabljak pod naslovom *Lička muka u pripovijetkama Mile Budaka*. Pronalazi poveznicu s pripovijetkama kroz muku i žrtvu ličkog naroda, a tome je poveznica i pusta Lika danas. O svećeniku i pjesniku Milanu Paveliću i o njegovim prepjevima pasionskih himni govorila je Hrvojka Mihanović Salopek (*Pasionske teme u opusu isusovca Milana Pavelića*). Izlaganje Antonije Zaradije Kiš posvećeno je znanstvenom opusu sestre Agnezije Pantelić uz desetu obljetnicu njene smrti. Izdvaja tri molitve za pokojne porijeklom s ličko-krbavskog prostora (*Da S'nidut' k tebê gospodi molitvi naše: Tri molitve za pokojne*).

Glazba

Izlaganje *Crkveno pučko pjevanje: notni zapisi iz Gorskog kotara i Like Gorane Doliner* upozorava na neprocjenjivu građu Kuhačeve VII. Knjige kao izvora, osobito crkvenog pjevanja te upozorava na potrebu stvaranja baze podataka zvučnih i zapisanih glazbenih izvora. Rozina Palić-Jelavić govo-

rila je o odjecima Zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (autorskom) glazbenom stvaralaštvu (*Odjeci Zrinsko-frankopanskih tema u hrvatskom (autorskom) glazbenom stvaralaštvu*). Osim kod Zajca tema je prisutna i kod manje poznatih skladatelja u 19. i 20. stoljeću. Slovenac Fran Serafin Vilhar Kalski (1852.-1928.) i njegov hrvatski, *pasionski opus* naslov je izlaganja Franca Križnara u kojem govori o životu glazbenika koji je živio u Gospiću (1889.-1891.) i njegovoj crkvenoj glazbi. Joško Čaleta, Mihael Mojzeš, Ivan Buljan i Ivan Starčević prikazali su istraživanje pučkih korizmenih tradicija Like i Gacke koje je napravljeno pod vodstvom profesora Čaleta. Istraživanje je prethodilo koncertnom programu na početku simpozija. Napravljena istraživanja otvorila su mogućnost revitalizacije i oblikovanja novog modela predstavljanja pučke glazbene tradicije (*Istraživanje, revitalizacija i predstavljanje korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke*).

Likovnost

O Zdenki Sertić porijeklom iz Like, kao istaknutoj hrvatskoj slikarici etnografskog slikarstva, govorio je Darko Žubrinić (*Zdenka Sertić istaknuta (1899.-1986.) hrvatska slikarica*). Antonija Došen govorila je o gospićkoj sakralnoj arhitekturi i posebice o gospićkoj Katedrali koja je bila često u ratovima rušena. Obnovom nakon Domovinskog rata kraj je obnavljanjima crkve koja je doživjela *istinsku pasiju* u 235 godina od gradnje (*Gospićka sakralna arhitektonska baština: od župne crkve do Katedrale navještenja BDM*).

Iz navedenog je razvidno da je simpozij imao veći broj izlaganja koja su pokazala da prostor Like i Gacke ima *pasionsku tradiciju*, ali i da je velikim dijelom ta tema neistražena. Simpozij je svakako potakao istraživanja i najavljeni zbornik radova bit će doprinos tome. Simpozij je završio u nedjelju, izletom na Velebit, posjetom Svetištu Majke Božje u Krasnu.

Vesna Grahovac-Pražić

Ivan Brlić

Ante Starčević: Zbornik radova sa znanstvenog
kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti, Mala
knjižnica Društva hrvatskih književnika, Zagreb, 2017.

Ovaj monumentalni zbornik priredili su Stjepan Matković i Božidar Petrač, a uredio Antun Pavešković. Prvi prilog ovog zbornika uvelike otvara sve važnije istraživačke i predajne nejasnoće o političkom karakteru djelovanja Ante Starčevića. Riječ je o članku „Ante Starčević u ideološko-političkim previranjima uoči Drugoga svjetskog rata“ iz pera Tomislava Jonjića. Jonjić u radu ukazuje na stalna previranja i manipulacije Starčevićevim političkim i programskim načelima koja su dolazila od tadašnjih ustaških i komunističkih intelektualaca i stranačkih prvaka.

Nakon upoznavanja s maglovitim političkim interpretacijama svojstvenima programskim postulatima ondašnjih političkih stranaka, čitatelju se nudi drugi rad u zborniku i to Marinka Šiška koji opravdano raspravlja o tome koji su oblici republikanstva bili Starčevićeva preokupacija, odnosno je li tijekom njegova pravaškog djelovanja postojala kakva jasnija diskrepancijska razmišljanja i snažnija opredjeljenja za drugi oblik upravljanja, a to je Austro-Ugarska monarhija.

Treći članak u zborniku napisao je Zlatko Matijević, izvanredni poznavatelj prijelomnih događanja na rubu Monarhije u vremenu njezina postupnog osipanja. Matijević nam donosi kronologiju aktivnih pokušaja političkog i diplomatskog djelovanja već pomalo marginalne stranke na hrvatskoj političkoj sceni, a to su podijeljeni pravaši, odnosno frankovci. U radu iznenaduju nova saznanja o važnosti ove za hrvatsku historiografiju nepoznate diplomatske misije, odnosno pokušaja traženja kod prijestolonasljednika Karla I. Habsburga novog rješenja za tzv. hrvatsko pitanje unutar Austro-Ugarske.

O filozofijskim i socijalnim karakteristikama političkog djelovanja Ante Starčevića piše Ivan Čulo u radu „Socijalna misao Ante Starčevića“. Autor objašnjava zbog kojih sve razloga ne možemo smatrati Starčevića liberalnim političarom, već socijalno osjetljivim političarom koji nije živio kao

aristokrat, nego je smatrao da se u slobodnoj Hrvatskoj može živjeti i u asketskom siromaštvu. Tako je Starčević za života dobio gotovo svetačku aureolu, uživajući veliki društveni ugled. Još za života Starčević je proglašen kulturnom političkom osobom 19. stoljeća, ali je i razdoblje pred i poslije smrti izazivalo još vidljivije tektonske poremećaje u političkom nesuglasju Hrvatske stranke prave, kao i u brojnim negativnim reakcijama koje su dolazile od prvaka Narodne stranke.

Kako su Starčevićovo učenje percipirale različite stranke s tadašnjeg šarolikog hrvatskog političkog spektra i pojedini stranački autoriteti s kraja 19. stoljeća za ovaj zbornik piše Stjepan Matković. Autor u radu „Što je značilo starčevićanstvo u vrijeme Starčevićeve smrti“ bavi se pitanjem odnosa korijenskog pravaštva koje je obilježeno Starčevićevom doktrinom i novog modernog pravaštva koje su počeli nametati novi pravaški autoriteti Josip Frank, Erasmo Barčić i Fran Folnegović. Tako je započet proces ideološkog taktiziranja i to tako da se postupno odbaci starčevićanstvo, a preuzme samo pravaško ime. Sve je više Starčevićevih oponentata nastojalo produbiti krizu u pravaštvu, diskreditirajući i omalovažavajući dosadašnji politički kapital koji je Starčević dao hrvatskoj politici 19. stoljeća. Zanimljivo je kako je kasnije i jedan nacionalno osviješten intelektualac Ivo Pilar bio vrlo direktan u negativnoj ocjeni Starčevićeve doprinosa hrvatskoj borbi za samostalnost. Pilar bilježi „da je starčevićanstvo dogmatizirano i nesposobno za evoluciju, da pati od manjka gospodarskih pogleda i vodi temperamentnu politiku bez osjećaja za realnost“ (str. 111). Autor se s pravom čudi ovoj ocjeni i vrlo argumentirano je kritizira, objašnjavajući kako su i politički diktati onoga vremena rastvorno djelovali na organizaciju Stranke prava. Jasno time ukazuje kako se Starčevićev životni opus nikako ne smije degradirati, nego itekako može poslužiti kao domaće štivo o tome kako se gradila moderna hrvatska nacija.

Nakon nekoliko radova koji se prvenstveno bave političkim životom i ostavštinom Ante Starčevića, u zborniku je mjesto našao jedan lingvistički i književno-povijesti uradak. Autor članka „Starčevićev jezični paradoks“ je poznati kroatist Marko Samardžija. U radu se prikazuje povijest borbi jezikoslovaca iz različitih jezičnih škola za standardizaciju hrvatskog jezika. Tako nam autor govori o Zadarskoj i Zagrebačkoj školi i opisuje djelo-

vanja tzv. hrvatskih vukovaca te na kraju opisuje *salto mortale* koji je Starčević napravio jezičnim paradoksom jer je počeo koristiti ekavski refleks. Autor zaključuje kako su se tek osnutkom hrvatske države kod nekih sociolingvista stvorili uvjeti da bi se o ovoj temi raspravljalo otvoreno i objektivno.

Slijedi još jedan rad iz područja teorije književnosti, a riječ je o autoru Denanu Slaviću koji je u radu „Retorika i stil Starčevićevih govora“ objasnio zbog kojih je razloga Starčevićev stil tako direktan i živahan, ali i govori o tome zašto je često i štetio uobičajenom političkom govorništvu. Nema sumnje kako se Starčević itekako ugledao na Aristotelove prikaze političkih govora. Slavić zaključuje kako brojne retoričke figure koje Starčević koristi u svojim tekstovima čine govore zanimljivima i živima i ne štete njihovoj razumljivosti i jasnoći.

Jasna Turkalj za zbornik piše najopsežniji rad koji je sumarna stvarnost njezina magistarskog rada i jasan dokaz njezina sjajnog poznavanja pravaških prilika u drugoj polovici 19. stoljeća. Značajnu znanstvenu vrijednost ovoga rada možemo zahvaliti i zanimljivostima iz Dnevnika Eugena Kvaternika koji se nalazi u posjedu autorice. Njezin rad primamljiva naslova „*Skidanje krinki – Ante Starčević o politici i ideologiji Narodne stranke u pravaškim glasilima (1868. – 1871.)*“ u cijelosti nastoji prikazati koje je kritike, negativne opise, programska načela i rigidne nastupe *Stari* uputio prvacima Narodne stranke. Starčević se upravo u pravaškim tiskovinama *Zvekan*, *Hervat* i *Hrvatska* do tada u hrvatskom medijskom prostoru na nezamisliv način vrlo direktno obračunavao s „izdajničkim“ djelovanjem pristaša Narodne stranke koje on naziva Slavoserbi. Stil i način na koji se upravo Starčević izražava u najznačajnijem novinskom uratku *Pisma Magjarolacah* izazvat će buru negativnih reakcija, ali će ostvariti važnu ulogu, a to je snažnije uključivanje mladih ljudi u pravaški pokret, što je i bio jedan od glavnih ciljeva pisanja ovih pisama.

Najveće negodovanje izazvao je pojam Slavoserba, iako nije riječ o etničkoj pripadnosti. Slavoserbi su za Starčevića ljudi koji pod direktivom drugih postupno napuštaju narod i prestaju se boriti za njegov interes i slobodu. Stoga Starčević bilježi kako „gdje god je bilo moguće raditi dobro ili zlo, sramotno ili slavno za hrvatski narod, oni su uvijek radili zlo i sramotno, gledajući

samo gdje će izdati i unesrećiti Hrvate. Oni nemaju nikakav nazor, nikakovu svest, nikakovu duševnost, nikakovo osvedočenje, rečju oni nemaju ništa što razumne ljude vodi, nego kao kerdo pod pastirom, kao herti oko lovca, oni baserljaju kamo ih Austria porene, i kako ona zazvižda“. Autorica se u radu dotiče i kompleksnih odnosa Eugena Kvaternika, Starčevića i urednika pravaških glasila, iz kojih je vidljiva njegova nepokolebljivost u pisanju i njegov osobiti stil. Članak završava osvrtom na 1871. godinu i vremenom kada Starčević završava, što je bila posljedica Rakovičke bune, u pritvoru.

Drugi dio knjige priređivači su rezervirali za pisane znanstvene doprinose koji su rezultat simpozija o Starčeviću održanom 1996. u povodu 100. obljetnice njegove smrti.

U ovom zborniku mjesto je našao i važan tekst Zlatka Posavca, dugogodišnjeg istraživača Starčevićeve književne i političke ostavštine. Autor je u tekstu „Interferencija tradicije i moderniteta – studija o „stekliškoj“ estetici Ante Starčevića“ prvi put u hrvatskoj historiografiji i filozofiji sveobuhvatno analizirao Starčevićeva književna, filozofska i polemička djela. Iz njih jasno progovaraju razlozi zašto brojni kritičari književnosti, filozofije i povijesti nisu uključivali Starčevićev opus u široke hrvatske polemičke rasprave. Jasno je da su ti razlozi potpuno neutemeljeni jer autor argumentirano objašnjava kako je upravo Starčević svojom načitanosti, izvornosti, originalnosti, kritičnosti i pronicljivosti duha bio rodonačelnik naturalizma i moderniteta u Hrvatskoj, unatoč tome što je često posezao za tradicionalnim vezama. Autor se s pravom pita zašto se i u novijoj literaturi nije dalo dovoljno prostora analizi književno-umjetničkih dosega u Starčevićevim djelima, osobito u tekstovima pisanim narodnim jezikom poput *Razvoda istrianskog* (1852.) i *Ignjata Giorgića pjesni razlike* (1855.). Iz ovih djela autor donosi zaključak kako „prava i časna elastičnost utemeljena uvidom omogućuje Starčeviću da s daleko adekvatnijim senzibilitetom i u estetičkoj sferi, odnosno na planu književnosti, pristupi podjednako prijemljivo dalekoj prošlosti, kao i vlastitoj suvremenosti, napipavši svagda puls i meritum stvari. S osjećajem za zbiljsko, istinu i realitet u oba slučaja (str. 281)“. I zato je Starčević kao začetnik realizma istovremeno i začetnik pluralizma u Hrvatskoj i zato je usporediv s A. G. Matošem, ali ne i s Vuikom Karadžićem, koliko god su tematski i politički bili vezani.

O političkim nazorima i djelima Ante Starčevića u zborniku piše i filozof Pavo Barišić. Na pedesetak stranica autor objašnjava i kritički promatra Starčevićovo političko i književno djelovanje. Autor osobito promatra genezu Starčevićevih stavova prema slobodi.

Slijedi u zborniku, sadržajno pomalo iznenađujuće, zanimljiv predgovor Josipa Bratulića o životu i najvažnijim djelima Ante Starčevića. On je važan jer jasno i egzaktno dočarava sve bogatstvo napisanih stranica kojih Starčević ima čak 20.000. Nažalost, u nekoliko radova ponavljaju se crtice iz Starčevićeva života kao i kritična mišljenja drugih o njemu, napose Miroslava Krleže. Bratulić s pravom naglašava nedovoljnu pozornost prema brojnim književnim, esejističkim, kritičkim i realističkim opisima ljudi i krajeva o kojima je Starčević pisao, a sve da bi se permanentno naglašavala njegova gorčina u političkom izričaju.

Nekoliko autora doprinijeli su više od drugih jer su im dva znanstvena rada uvrštena u ovaj monumentalni zbornik. Takav je slučaj i s Deanom Slavićem koji u radu „Ante Starčević: Ironije i biblizmi u *Pismima Magjarolacah*“ nastavlja opravdavati atribut kritički detaljnog znanstvenika koji je itekako u radovima uspio secirati najbogatije i najreprezentativnije karakteristike Starčevićeva stila i jezika. Slavić tako, na temelju relevantne literature iz estetike, lingvistike i etike pokazuje kako Starčevićev stil, osobito u djelu *Pisma Magjarolacah*, obiluje ironijom, hiperbolom i visokim moralnim zahtjevima.

Božidar Petrač, jedan od priređivača zbornika, u članku „Trajne vrijednosti političke misli Ante Starčevića (1823. – 1896. – 2003.)“ nastavlja na tragu svojih prethodnika apostrofirati ključne ljudske karakteristike koje se trebaju i danas pripisivati Starčeviću. Autor pokazuje kako su upravo najpoznatiji govori i polemike po mnogočemu aktualni i danas, osobito u svakodnevnoj hrvatskoj politici i društvenom ozračju.

Krešimir Nemeć je jedini autor u ovome zborniku koji nije samo fokusiran na Starčevićeva djela, iako su upravo njegova djela i misli bila tematska i ideološka paradigma za postojanje tzv. pravaškog smjera i stila u hrvatskoj književnosti. Nemeć navodi kako je veliki broj hrvatskih književnika i pjesnika pravaškog usmjerenja djelovanjem i stilom pomogao u javnom

propagiranju pravaških ideja i načela. Neka takva književna ostvarenja bila su i izraz mitomanskih i megalomanskih velikohrvatskih ideja, za razliku od jednog Antuna Gustava Matoša koji nije skrivao svoj stekliški kredo, ali nije „zlorabio Starčevićeve ideje“. Ostaje nepobitna činjenica kako je u hrvatskoj književnosti pravaška ideologija odigrala važnu ulogu – kako na razini simboličkih projekcija, tako i na razini retoričkoga i stilskoga inventara (str. 488).

I Stanko Lasić u ovom zborniku opet kirurški raščlanjuje i analizira stil i jezik u Starčevićevim djelima. Članak naslova „Starčevićeve pamfletske strategije: svijet ekstremnih antiteza“ sadržajno je vezan uz Starčevićev odnos prema pojmu Slavoserba, oko kojeg Lasić permanentno oblikuje svoja detaljna tumačenja i kritičke misli. Vidljiva je autorova fiksiranost oko negativnih odjeka prečeste, pomalo i pogubne upotrebe tog pojma u Starčevićevim govorima i djelima. Autor smatra kako je Starčević namjerno izabrao takve pamfletske strategije kako bi potvrdio da je svijet zapravo konstruiran i viđen na način ekstremne antiteze.

Posljednji rad ponovno Božidara Petrača govori koji su se književnici i intelektualci bavili Starčevićevim nasljeđem i zbog kojih je razloga upravo sedamdesetih godina izašla prema autoru i najbolja kritika, publicistički opis života i književnog te političkog puta tog političara i književnika. Zanimljivo je kako za taj pothvat nije zaslužan povjesničar, nego hrvatski erudit Tomislav Ladan. Upravo Ladan, prema Petraču, navodi kako je Starčević bio i najsnažniji književnik baš kad je bio najžešći političar i zbog toga su upravo njegovi najbolji književni sastavci upravo oni politički. Zato i srž Starčevićeva značaja dostatno pokazuje doseg i snagu.

Objavu ovog zbornika možemo razumjeti kao novi, zasluženi znanstveni pristup i doprinos višeslojnom shvaćanju važnosti postojanja Ante Starčevića, njegova društvenog, kulturnog i političkog djelovanja. Stoga ova knjiga znači i početak konačne valorizacije ostavštine i skupa načela i vrijednosti koje je Starčević cijeloga života davao svome narodu, ne za prolaznu prošlost i tradiciju, nego za samostalnu i sigurnu budućnost.

Tamara Turza-Bogdan

”Nove smjernice u odgoju i obrazovanju / Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića” zbornik sa znanstveno-stručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Gospiću 7. i 8. svibnja 2015. u okviru V. Dana Šime i Ante Starčevića

Zbornik *Nove smjernice u odgoju i obrazovanju / Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića* sadrži znanstvene, pregledne i stručne radove te prethodna priopćenja iz više različitih znanstvenih područja: humanističkog, društvenog, umjetničkog te interdisciplinarnog područja znanosti. Zastupljena su brojna i različita znanstvena polja: filologija, povijest, psihologija, sociologija, glazbena umjetnost, likovna umjetnost, pedagogija, filozofija i teologija. Zbornik je prikaz radova izlaganih na znanstveno-stručnom skupu s međunarodnim sudjelovanjem u okviru V. Dana Šime i Ante Starčevića (7. i 8. svibnja 2015., Gospić). Različite izlagane teme svrstane su pod zajednički naslov *Nove smjernice u odgoju i obrazovanju*, a u djelu se prikazuje i rad profesora Dragutina Rosandića, u poglavlju *Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića*, čime se uspostavljaju metodološki temelji u proučavanju njegova znanstvena djelovanja. Brojnost navedenih područja kao i broj domaćih i stranih autora koji su se odazvali najbolje govore o relevantnosti tema skupljenih pod zajedničkim nazivom *Zbornika*. Radovi u *Zborniku* bit će poticaj za daljnji stručni rad i znanstvena istraživanja ne samo unutar navedenih područja već i u njihovoj interdisciplinarnosti.

Ponuđeno je djelo u cjelini zanimljivo čitateljima različitih obrazovnih i profesionalnih profila. Ciljna su skupina znanstvenici, nastavnici, odgojitelji i studenti. Djelatnici u sustavu odgoja i obrazovanja (profesori, nastavnici, učitelji i odgojitelji) u njemu će pronaći priloge koji će im pokazati mogućnosti drugačijeg pristupa nastavi i učenicima. Studenti nastavničkih usmjerenja i učiteljskih studija pronaći će u ovome djelu priloge kojima razvijaju svoje profesionalne kompetencije. Kao primjer navodim dijelove pod nazivom 1.1. *Promjene u odgojno-obrazovnom sustavu*, 1.2. *Komu-*

nikacijska kompetencija u školi/Jezični dodiri, 1.3.Uloga umjetnosti u školi Zainteresirano šire čitateljstvo pronaći će u ovome djelu štivo o različitim zavičajnim i baštinskim temama. Poglavlje 1.4. *Očuvanje kulturne i prirodne baštine*, osim što je namijenjen primarno ciljanoj skupini, te članci *Djelovanje strukovnih i obrazovnih društava u Lici na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Istraživačko-izložbeni projekt „Grad na drugi pogled“ u Rijeci (2015.). prilog o edukativnim aspektima suvremene umjetnosti, Poetski putovi zadarskog lutkarstva, Jezične, sadržajne i stilske osobitosti govora Ivana Oštarića povodom godišnjeg okupljanja bratima na brašćinu iz 1680. godine, „Gdje slobode sad su dani što ih Hrvat cijenit zna?“ - uglazbljene pjesme Augusta Harambašića u nastavi hrvatskoga jezika i povijesti radovi* su koji će svojom zavičajnom i baštinskom tematikom zasigurno zainteresirati i šire čitateljske skupine. Dio 1.4. *Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića* bit će poticajno štivo i ciljanoj skupini i širem zainteresiranom čitateljstvu.

Prilozi koji sagledavaju odgoj i obrazovanje od velikog su društvenog interesa. Naime, u posljednjim se desetljećima u našem školstvu puno govori o povezivanju područja i interdisciplinarnom pristupu u nastavi. Radovi u *Zborniku* dokaz su da pristup istraživanjima odgoja i obrazovanja mora biti interdisciplinarnan (primjerice *Likovna interpretacija književnoumjetničkih tekstova* i *Poetski putovi zadarskog lutkarstva*), komunikacijski usmjeren (primjerice: *Razvijanje kompetencija čitanja u nastavi književnosti*), i kurikuluski postavljen (primjerice: *Promjene teorije i prakse književne nastave u samostalnoj Sloveniji*). Ukupni prilozi u djelu pokazuju temu novih smjernica u odgoju i obrazovanju uz metodološki pristup znanstvenome radu Dragutina Rosandića u svoj svojoj višedimenzionalnosti i aktualnosti (primjerice *Fonološka i semantička analiza posuđenica engleskoga podrijetla u svakodnevnoj komunikaciji* i *Doprinosi Dragutina Rosandića hrvatskoj nastavi u inozemstvu*). Time je ovaj *Zbornik* proširio znanstvenoistraživački prostor te potaknuo i privukao domaće i strane znanstvenike iz različitih istraživačkih područja.

Zbornik sadrži radove koji se temelje na definiranom teorijskom okviru s razrađenom metodologijom kojom se analizira građa, problematizira ili prikazuje određena tema. Unutar svakoga područja problematika odgoja i obrazovanja osvijetljena je iz vrlo raznolikih teorijskih gledišta (primje-

rice filozofsko gledište u članku *Filozofsko propitivanje odgoja u djelima Milana Polića*, psihološko u članku *Utjecaj sporta na razvoj samopoštovanja i stav prema sportu u različitim sustavima obrazovanja*, recepcijsko *Razlike u percepciji čitanja književnoga teksta u prijevodu s engleskoga na hrvatski i mađarski jezik*). Svaki je rad prošao kroz postupak pojedinačne recenzije.

Autori u svojim radovima objedinjuju rezultate vlastitih istraživanja, iščitavanja i promišljanja relevantne literature. Uz svaki je rad priložena opsežna bibliografija na koju se autori u radu pozivaju. Savladane su i tehnike grafičkih prikaza analiziranih podataka. Zbornik obuhvaća 33 rada koji su kategorizirani kao znanstveni, pregledni, prethodna priopćenja i stručni radovi. Svaki je rad prošao kroz postupak pojedinačne recenzije i opisan je UDK brojem. Radovi su grupirani u 2 poglavlja. Prvo poglavlje sadrži 4 podpoglavlja. Na početku *Zbornika* nalazi se *Sadržaj* i *Predgovor*, nakon čega slijede radovi prema tematskim skupinama. Na kraju *Zbornika* nalazi se *Program Znanstveno-stručnog skupa*.

Zbornik predstavlja doprinos hrvatskoj obrazovnoj, jezičnoj, kulturnoj i književnoj, ali i široj zajednici. U temama koje obrađuje, *Zbornik* propituje postojeće stanje i nudi smjernice za daljnja istraživanja. Primjerice teme u člancima *Metodički poticaji Dragutina Rosandića za uspostavljanje suodnosa početnoga čitanja i pisanja i kulture pisanja*, daju pregled interdisciplinarnog pristupa razvijanju kulture čitanja; pregled problemsko-stvaralačkog sustava i njegovih modela prikazani su u radu *Doprinos Dragutina Rosandića razvoju i afirmaciji problemsko-stvaralačke nastave*, o odnosu mladih prema hrvatskoj prošlosti i konstruiranju kolektivnog sjećanja *Kolektivno sjećanje i komemoriranje povijesnih događaja: stavovi i iskustva mladih u Zagrebu*. Teme koji obrađuju znanstvenici iz Slovenije i Crne Gore prikazuju točke dodira i utjecaja na znanstvenu, stručnu i društvenu sredinu pojedinih zemalja (članci *Doprinos Dragutina Rosandića razvoju i afirmaciji problemsko-stvaralačke nastave*, *Doprinos hrvatskih jezikoslovaca proučavanju crnogorskoga jezika*, *Promjene teorije i prakse književne nastave u samostalnoj Sloveniji*). Broj stranih i domaćih znanstvenika koji su sudjelovali na Stručno-znanstvenome skupu najbolje pokazuje interes za obuhvaćene teme.

Zbornik obuhvaća široki krug znanstvenika iz humanističkih, društvenih i umjetničkih područja te interdisciplinarnoga područja umjetnosti iz Republike Hrvatske i inozemstva. U svojim su radovima autori aktualizirali suvremene teme odgoja i obrazovanja te dali moguće nove smjernice u promišljanju i rješavanju odgojno-obrazovnih problema. Upravo to *Zbornik* čini zanimljivim i potrebnim ne samo u znanstvenom nego i u širem društvenom kontekstu.

Zbornik je izdalo Sveučilište u Zadru, Odjel za nastavničke studije u Gospiću, 2017. godine.

Jasminka Brala-Mudrovčić

Kroatološki ogledi prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića

Knjiga *Kroatološki ogledi* već po jedanaesti put dokazom je znanstvenog interesa prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića koji se kreće u širokom tematskom rasponu, pretežno u okvirima hrvatske historiografije, s naglaskom na dramsku književnost i povijest kazališta XIX. i prve polovice XX. stoljeća. Rezultati književnopovijesnih, književnokritičkih, kazališnopovijesnih, teatroloških i kulturoloških znanstvenih istraživanja prof. dr. sc. Maštrovića objavljeni su do sada u deset autorskih knjiga, dvadesetak priređenih knjiga, nekoliko stotina znanstvenih i stručnih članaka, tridesetak eseja i književnih prikaza te nekoliko stotina publicističkih članaka. Tako i ovaj put pred sobom imamo niz kroatističkih eseja i rasprava, nastalih s filološkog, književnopovijesnog i književnokritičkog pristupa, a kako su neke od tema obrađene komparativno kroatističkim postupcima ispravno ih je smatrati kroatološkim priložima.

Većina je radova prethodno priopćena na znanstvenim skupovima i potom u odgovarajućoj znanstvenoj formi objavljena (o čemu svjedoči "Bibliografska bilješka" na kraju knjige), a rezultat su rada na pojedinim znanstvenim i stručnim projektima što se ostvaruju u hrvatskim znanstvenim i kulturnim institucijama uz koje prof. dr. sc. Maštrović vezuje svoju radnu i stvaralačku djelatnost.

Knjiga donosi sedamnaest znanstvenih kroatističkih tekstova iz kojih se može mnogo saznati o hrvatskim književnim povjesničarima Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Đuri Šurminu, Ivi Frangešu i Antunu Barcu, prirodoslovcu Spiridonu Brusini, književnim opusima hrvatskih književnika Milana Begovića, Ante Tresića Pavičića, Nike Andrijaševića i Joje Ricova te austrijske književnice hrvatskoga podrijetla Paule von Preradović, znanstvenim interesima Vjekoslava Maštrovića, Hrvatima iz Gradišća, dodirima Hrvata i Čeha te o međunarodnom priznanju hrvatskoga jezika ostvarenom godine 2008. i o zbirci knjiga o Domovinskom ratu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a iznimno je zanimljiv prilog o mehitaristima, armenskom katoličkom redu koji je u svojoj tiskari u Beču u XIX. i XX. stoljeću tiskao nekoliko stotina hrvatskih knjiga. Njihovoj djelatnosti

prof. dr. sc. Maštrović u knjizi pridaje posebnu pozornost, a kako se iznose važni podatci za područje Like ovom ih prigodom valja istaknuti.

Opća retrospektivna bibliografija *Croatica Mechitaristica* popis je hrvatskih publikacija tiskanih u Tiskari Kongregacije mehitarista u Beču, koja djeluje od 1811. godine. Premda je tijekom XIX. i XX. stoljeća u Mehitarističkoj tiskari u Beču objavljeno 239 hrvatskih publikacija, što na hrvatskome što na drugim jezicima, djelovanje te tiskare u hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj javnosti uglavnom je ostalo malo poznato. U Mehitarističkoj tiskari objavljene su hrvatske knjige iz brojnih područja društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti, a tu su tijekom XIX. stoljeću svoja djela objavili i brojni ugledni hrvatski pisci.

Posebna pozornost u ovom prilogu dana je bogatoj korespondenciji Nikole Maštrovića i mehitarista i podatku o tiskanju knjige o Otočcu čime se baca novo svjetlo na lički dio Hrvatske u kojem je u to doba bujao kulturni život, a o čemu šira javnost gotovo ništa nije znala. General Nikola Maštrović¹ nije rodnom Otočanin, ali je svojim životom i djelovanjem postigao tu slavu da ga je narod otočki prozvao ocem u znak velikog uvažavanja i zahvale za sve ono što je učinio za njih. Maštrović je boravio u Otočcu od 1843. u službi cara, a na mjestu pukovnika tadašnje Četvrte hrvatske regimente². U to vrijeme bila je to velika čast, ali i vlast jer je pukovnik na svom području imao gotovo cjelokupnu civilnu i vojnu vlast. Danas regimenta obuhvaća pojmovno postrojbu kao skupinu vojnika, a tada je označavala teritorij pa se Otočka regimenta protezala od Ogulinske regimente, Primorja pa na istoku do bosanske granice. Maštrović je uz to što je uvodio red u vojne, političke i kaznene administrativne poslove u regimenti brinuo i o duhov-

1 Tihimil Maštrović priređivač je knjige *General Nikola Maštrović. Život i djelo jednog hrvatskog časnika* izdane u Zagrebu 1996. godine.

2 Djelo *Otočaner Regiments Geschichte* objavljeno u Trstu 1855. godine (*Povijest Otočke pukovnije*, Zagreb – Otočac, 2010., prijevod) kapitalno je djelo Franza Bacha koje se odnosi na vrijeme Vojne krajine. Bach daje cjelovit kronološki povijesni pregled Otočke pukovnije u rasponu od 100 godina. „Pukovnik Nikola Maštrović učinio je vrlo mnogo“, napisao je Bach nabrajajući sva Maštrovićeva dobra djela učinjena za ljude ovoga kraja završavajući izvješće rečenicom: „Također, darovao je i katoličkim i pravoslavnim crkvama u pukovniji misna ruha, kaleže i ostali crkveni pribor.“ (Franz Bach, *Povijest Otočke pukovnije*, Zagreb – Otočac, 2010., str. 177-178.)

nom i gospodarskom razvitku područja Gacke i Krbave, dijela Like i Podgorja. Shvativši da su ceste važne zbog podizanja kvalitete života građana i lokalnog stanovništva dao je sagraditi ili temeljno popraviti one od Senja do Plitvičkih jezera, od Sv. Jurja do Otočca, Perušića i Vrhovina, a uz put je brinuo o vodenim tokovima, gospodarenju šumama i katoličkim crkvama na području Otočke regimente. Svojim vlastitim novcem ili zahvaljujući bogatim vezama i poznanstvima koje je imao u Beču dao je obnoviti zapuštene crkve i opskrbiti ih nužnim crkvenim inventarom ili se zauzimao za podizanje crkava tamo gdje ih nije bilo (valja spomenuti katoličku crkvu u Priboju kraj Plitvičkih jezera od koje danas postoje samo ruševine). Maštrović je po obrazovanju bio inženjer niskogradnje specijaliziran za ceste i vodotokove pa i ne čudi podatak da je projektirao hidrotehničke zahvate na Krbavskome polju i da je otvorio kanal kojim je rijeka Gacka odlazila prema Švici čime je spriječio poplave. Svoju socijalnu i humanitarnu osjetljivost iskazao je boreći se protiv gladi i neimaštine kupujući žito vlastitim novcem ili pak pomažući obiteljima koje je pogodila kakva nevolja i upravo je zbog svog dobročinstva prozvan „ocem kraja“. Tiskao je čak i knjigu 1845. moralnoga, etičkoga i vjerskoga sadržaja *Knjiga gospodina oberstara Maštrovića svojiem Otočanom*. Knjiga je napisana uglavnom protiv laži i krive prisege s ciljem da ćudoredno odgaja pučanstvo Otočke pukovnije³. Knjigu je lektorirao Ljudevit Gaj i iz njegova je ureda otišla direktno na tiskanje u Beč (tiskana je u 2000 primjeraka). Prof. dr. sc. Maštrović ističe da korespondencija Nikole Mašrovića otkriva mnoge važne činjenice za kulturnu povijest Otočca i cijele Like. No, bez dvojbe najvažniji je, i ravan senzaciji, podatak da je početkom 1844. godine Nikola Maštrović u Otočcu organizirao kazališni život. Tako nadbiskupu Azarijanu 12. ožujka piše

---

3 Njegovi moralni i kršćanski stavovi i savjeti aktualni su još i danas, primjerice kada se osvrće na laž Maštrović piše: „*kad laž govorite, vi onda niste više sinovi božji nego sinovi djavolski! Zapamtite to, i postavajte se, te se po tome vladajte. (...) laž takva škodi lašcu, budući u njemu umertvi ili ubija ljubav istine, škodi čovječanskom društvu, jer podkapa mir, sigurnost i ljudsku sreću (...)*“ Krivokletniku poručuje: „*Jao tebi! Akoprem ti duša nepravdu i gerdobu tvoju pred oči stavlja, i ti spokoren svu škodu, koju si krivom prisegom uzrokovao, ponapraviti nastojiš! Zaludu! Ti si dušu tvoju odveć ranio, ar da nebis bolest uvek ćutiti morao. Samo miloserdni Bog tebi se još smilovati može.*“

iz Otočca da je kao čarobnim štapićem u šest dana ovdje osnovao malo kazalište koga se ne bi stidjeli ni drugi oblasni gradovi, skupio diletantsku družinu i već upriličio dvije komične predstave. Iz pisma doznajemo i s kojim je predstavama započela svoje djelovanje mala Otočka kazališna družina. Bila je to vesela igra popularnoga austrijskog dramatičara Augusta Kotzebuea *Tri otca najedanput* na njemačkom, te predstava *Drvodjelja iz Petrograda iliti Kočijaš Petra Velikoga* na hrvatskom jeziku.⁴ Usporedbe radi prva komedija je na hrvatskom jeziku izvedena u Zagrebu 1855. godine. O svom trošku dao je tiskati četverbojne ulaznice, naručio je nekoliko bakroreza u boji radi postavljanja scene, a od ulaznica prve predstave pomogao je gradnju u požaru stradale kuće u požaru jedne siromašne obitelji. Zahvaljujući tim podatcima zauzeo je ugledno mjesto među promicateljima kazališnoga života u doba hrvatskoga narodnog preporoda. Nikoli Maštroviću Otočac je zahvalio postavljajući spomen ploču na zgradu Gackog pučkog otvorenog učilišta i imenujući jednu od svojih ulica njegovim imenom, a namjera je bila da mu se postavi skulptura kao trajan znak zahvale za sva dobročinstva ispred prekrasne zgrade „pukovnije“, koju je on sagradio, u samom središtu grada. No, kroz vrijeme promijenili su se planovi pa je ovaj čovjek dobio mjesto koje zaslužuje i to u glavnoj gradskoj ulici koju je sam svojedobno i formirao dajući gradu prepoznatljivu širinu udarajući urbanitet Gornjega grada. Naime, lik Nikole Maštrovića našao se u glagoljaškom „Gačanskom parku hrvatske memorije“.

Na kraju se može zaključiti da je knjiga *Kroatološki ogledi* prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića iznimno važna nadopuna književnoga kroatističkog obzorja i poticaj na novo, detaljnije i produbljenije praćenje vrijednih književnih i književnokritičkih ostvarenja unutar i izvan granica Hrvatske.

---

4 O tome Tihomil Maštrović detaljno piše u knjizi *Neukrotivo svoji* (Erasmus naklada, Zagreb, 2011.).

memorabiLika

UPUTE SURADNICIMA

Časopis memorabiLika objavljuje radove iz područja povijesti, kulture (jezika, književnosti, običaja, krajolika, arhivskoga gradiva) i geografije Like. Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (30 redaka na kartici, uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na stranome jeziku, kraći nacrtak na hrvatskome jeziku te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.

Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.

Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / memorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku i u jednom ispisu. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.

Rukopisi se šalju na adresu Uredništva:

Državni arhiv u Gospiću

Kaniška 17

53 000 Gospić

UPUTE ZA PRIREĐIVANJE RADOVA

Radove treba pripremiti u računalnome programu *Microsoft Word for Windows*. Tekstove treba pisati fontom *Times New Roman (12)* s jednostrukim razmakom (1,5), poravnati ih s objiju strana ne uvlačeći prvi red odlomka. Veličina slova pojedinih dijelova teksta navedena je u **obrascu**. Ako je u tekstu potrebno posebno označiti neku riječ ili rečenicu koriste se masna slova. Pisanim kosim slovima pišu se naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.

Na prvoj stranici članka navodi se **ime i prezime autora**, u novome retku **ime i adresu ustanove** u kojoj autor radi te u novome retku **elektroničku adresu** autora.

Naslov članka piše se velikim slovima i centrira se. *Nacrtak* članka navodi se nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. **Naslovi poglavlja** numeriraju se redom arapskim jednoznamenkastim brojkama, pri čemu je potrebno paziti na grafičku i indeksalnu hijerarhiju naslova i podnaslova (numeriraju se dvoznamenkastim, odnosno troznamenkastim brojkama, npr.:1., 1.1.; 2., 2.1., 2.1.1. itd.).

Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).

Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.

Molimo suradnike da rabe šiljaste **navodnike**, npr. »Citat«. Unutar citata ili za označivanje pojmova treba rabiti drugačiji tip navodnika, npr. „pojam“. Za označivanje značenja treba rabiti polunavodnike, npr. ‘značenje’.

Sažetak na stranome jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano. Ispod prijevoda naslova također centrirano napisati ‘sažetak’ na jednome od svjetskih jezika. Tekst sažetka na stranome jeziku treba napisati ispod naslova sažetka, od početka retka (bez uvlačenja).

Ključne riječi na jeziku kojim je pisan rad navode se ispod sažetka na stranome jeziku, od početka i bez uvlačenja.

Ključne riječi prevedene na engleski jezik navode se ispod ključnih riječi na jeziku kojim je pisan rad, od početka retka, bez uvlačenja.

Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće:

Ako pri citiranju literature referencija sadržava **samo** prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određeni podatak objavljen, potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama.

Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

Popis korištene literature na kraju rada treba uskladiti prema sljedećem obrascu:

TISKANE KNJIGE

1.1. Knjiga ima jednoga autora

KASER, KARL. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.

1.2. Knjiga ima do tri autora

GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. *Tragom ličke zavičajnosti*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

1.3. Knjiga koja ima četiri i više autora

BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

1.4. Knjiga koja nema podatak o autoru

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. 1983. Skopje: manu.

1.5. poglavlje u knjizi ili zborniku

HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427 – 464.

ČLANAK U ČASOPISU

PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobađanja Like od Turaka. *Senjski zbornik*, 24, Senj, 85 – 130.

RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA

ČULJAT, MARKO. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.

3.1.) Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.

3.2.) Natuknica u enciklopediji

Lika. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – . sv. 6.

MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

4.1.) Tekst na mrežnoj stranici

ČULJAT MARKO. 2017. *KIC u Ličkom Osiku*. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96. (26.4. 2017.)

4.2.) Članak u elektroničkome časopisu

VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimena na otoku Pašmanu danas. *Hyeronimus, I*, 157–176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimena_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf. (14. 5. 2013.)

4.3.) Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)

ANIĆ, VLADIMIR. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

5.1.) Diplomski rad

JURIĆ, JURAJ. 2017. *Ličke vodenice*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.2.) Magistarski rad

KOLAK, TATJANA. 2001. *Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.3.) Doktorski rad

BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimena bratska. *Metkovski vjesnik*, 8, Metković, 24 – 25.

memorabiLika

ODOBRENJE ZA OBJAVU ČLANKA

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu **MemorabiLika** dužni ste potpisati ovu Izjavu. Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava. Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedne publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak autorov originalni rad; - da ovaj članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici **MemorabiLike** budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;

- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da **MemorabiLika** objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis: _____

Datum: _____